

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**DİN EĞİTİMİNİN BİREYİN ARINMA SÜRECİNE ETKİSİ
(TEZKİYE)**

İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYMA ECERTAŞ

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**DİN EĞİTİMİNİN BİREYİN ARINMA SÜRECİNE ETKİSİ
(TEZKİYE)**

İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYMA ECERTAŞ

DANIŞMAN: DR. RAMAZAN GÜREL

İstanbul, 2020

ÖNSÖZ

Yaşadığımız dönem itibariyle modern insan ilahi olanla, bağlarını kurmakta veya güçlendirmekte birtakım güçlüklerle karşılaşmaktadır. İnsanın bu bağı tesis ederek inandığı dini yaşantı haline dönüştürmesinde bir vesile olarak görülen tezkiye sürecini çalışmamızda farklı açılardan ele alarak din eğitimi bağlamında insana bu anlamda bir çözüm sunmaya çalıştık. Din eğitiminin bireyde bu dönüşümü gerçekleştirebilecek potansiyele sahip olduğu düşüncesi ile bu çalışmanın öncelikle kendi arınma sürecime sonrasında ise tüm arayış içerisinde olup Rabbi ile yeniden kavuşmayı isteyenlere bir çare olmasını temenni ederim.

Tez çalışmamız sürecinde ilk olarak tez konusunun belirlenmesinde desteklerini gördüğüm Prof. Dr. Recep Şentürk'e, tez planının hazırlanmasında, muhteva ve şekil yönünden oluşturulmasında yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Dr.Ramazan Gürel'e, savunma jürimde bulunan ve yapıcı eleştirileri ile çalışmamıza katkı sağlayan Prof. Nurullah Altaş ve Doç. Dr.Ayhan Öz'e teşekkürlerimi sunuyorum. Arınma noktasında bir farkındalık hissetmemde çocukluğumdan beri üzerimde emeği olan Beyhan Yurdakul'a, tez çalışması sırasında hiçbir fedakarlıktan sakınmayarak maddi ve manevi desteklerini her an üzerimde hissettiğim aileme, özellikle süreci benim için her anlamda kolaylaştıran sevgili eşim Melih Ecertaş'a şükranlarımı sunuyorum. Son olarak çalışma sırasında zaman zaman ihmal etmek durumunda kaldığım canım oğullarıma anlayışlarından dolayı özellikle teşekkür ediyorum.

İstanbul, 2020

Şeyma ECERTAŞ

ÖZET

Yaratılmışların en mükemmeli olan, Yüce Allah tarafından muhatabı olarak kabul edilmiş insan, modern anlayışın ihmal ettiği yönüyle, bedeninin ötesinde ilahi olanı tecrübe etme potansiyeline sahiptir. Fıtratına yerleştirilmiş olan bu potansiyel vahiyle bulunduğu zaman, birey yaratıcısıyla bağ kurma imkânı elde eder. Ancak insanın hem bu dünyasını hem de ahiretini mamur edecek olan bu bağın kurulması, modernite ve buna bağlı olarak bireyde meydana gelen yeni bilişler sebebiyle zorlaşmış görünmektedir. Bu anlamda, bireyin arınarak yeniden potansiyelinin farkına varması anlamında gerekli görülen tezkiye süreci, önce bireyin kirlerinden arınması sonrasında ise onun yaradılışı itibariyle sahip olduğu potansiyelini Kur'an'ın rehberliği ışığında yeniden inşa etme süreci olarak tarif edilebilir. Bireyin kişiliğini hakiki gerçekliğine kavuşturması yönüyle ele alınan tezkiye kavramı, İslami bir kimliğin oluşması için gerekli görülen her şeyi kapsayıcı bir özelliğe sahiptir.

Din eğitimine sunabileceği imkânların ne olabileceğini ortaya koymayı amaçladığımız bu kavram, çalışmada özellikle yüksek din eğitiminin verildiği ilahiyat fakülteleri bağlamında sorgulanmaktadır. Bu sorgulamanın sağlam bir zemine oturabilmesi adına tezkiye kavramı birçok açıdan ele alınmış, ilahiyat fakültesi programlarının amaç içerik ve kazanımları bağlamında, din eğitiminde bu kavramın nasıl bir boşluğu dolduracağı sorusuna yanıt aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tezkiye, Din Eğitimi, Arınma, İlahiyat*

ABSTRACT

The human who is the most perfect of creatures, accepted by Almighty Allah as His interlocutor, has the potential to experience the divine beyond his body, in the aspect neglected by modern understanding. When he meets this potential revelation, which is embedded in his nature, he gets the opportunity to bond with his creator. But the creation of this connection, which will bring about both this world and the hereafter of the human, seems to have been difficult due to modernity and the new cognitions that occur in the individual associated with it. In this sense, the purification process which is considered necessary in the sense of re-realizing the individual's own potential by purification can be described as a process of firstly becoming cleaned of his filths and then rebuilding the potential which he has due to his creation in the light of the Quran's guidance. The concept of purification, which is considered in the direction of bringing the individual's personality back to its true reality, has a feature that covers everything that is considered necessary for the formation of Islamic identity.

This concept, which we aim to give religious education both a method and a purpose, is questioned in the study, especially in the context of the theological faculties where higher religious education is provided. In order for this question to sit on solid ground, the concept of purification has been considered in many ways, and the answer to the question of what kind of a gap it will fill in religious education in the context of the aims, content and attainments of the faculty of theology programs has been sought by analyzing the current situation.

Keywords: *Tazkiya, Religious Education, Purification, Theological Faculty*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
İÇİNDEKİLER	V
ŞEKİLLER TABLOSU	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	7
<i>1.1.Tezkiye Kavramının Etimolojisi.....</i>	<i>7</i>
<i>1.2.Tezkiye Kavramının Semantik Tahlili</i>	<i>8</i>
<i>1.3.Tezkiye Kavramının Terim Anlamı</i>	<i>9</i>
<i>1.4.Tezkiye Kavramıyla İrtibatlı Diğer Kavramlar</i>	<i>10</i>
<i>1.4.1. Tasfiye.....</i>	<i>10</i>
<i>1.4.2. Tathir</i>	<i>11</i>
<i>1.4.3. Habis.....</i>	<i>11</i>
<i>1.4.4. Nefis</i>	<i>12</i>
<i>1.5.Disiplinler Arası Bir Kavram Olarak Tezkiye</i>	<i>12</i>
<i>1.6.Diğer Dinler ve Düşünce Sistemlerinde Eğitim ve Tezkiye</i>	<i>14</i>
<i>1.7. Din Eğitiminin Hedeflerine Bir Temel Oluşturma Bağlamında Kur'an-ı Kerim'de Manevi Arınma ve Eğitim Süreci Olarak Tezkiye.....</i>	<i>26</i>
<i>1.8.Din Eğitiminin Anlam Çerçevesine Katkısı Yönüyle Tezkiye</i>	<i>46</i>
2. İLAHİYAT FAKÜLTE PROGRAMLARININ TEZKİYE KAVRAMI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ.....	51
<i>2.1.Eğitim ve Tezkiye İlişkisi.....</i>	<i>51</i>

2.1.1. Yüksek Din Öğretim Programlarında Yer Alan Derslerin Tezkiye Kavramı Bağlamında Değerlendirilmesi.....	57
2.1.1.1.Kur'an Okuma ve Tecvit.....	65
2.1.1.2.Tefsir Usulü ve Tefsir.....	69
2.1.1.3.Arapça.....	71
2.1.1.4.Hadis.....	72
2.1.1.5.İslam Hukuku ve İslam İbadet Esasları.....	73
2.1.1.6.Kelam.....	74
2.1.1.7.Tasavvuf.....	76
2.1.1.8.İslam Ahlakı.....	77
2.2.Yüksek Din Öğretim Programlarının Bireyin Tezkiye Sürecine Etki Edememesinin Nedenleri.....	73
2.2.1. Öğrenci Kaynaklı Problemler.....	73
2.2.2. Öğretim Görevlisi Kaynaklı Problemler.....	80
2.2.3. Eğitim Anlayışı Kaynaklı Problemler.....	81
3. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	88
3.1.Kur'an'ı Kerim ve Tecvit Dersi Uygulama Örneği.....	94
3.2.Arapça Dersi Uygulama Örneği.....	95
3.3.Tefsir Usulü ve Tefsir Dersi Uygulama Örneği.....	96
3.4.Hadis Dersi Uygulama Örneği.....	98
3.5 İslam İbadet Esasları Dersi Uygulama Örneği.....	100
KAYNAKÇA.....	102

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Yale Üniversitesi Kampüs Haritası	93
---	----

KISALTMALAR

(Akt.)	Aktaran
(ev.)	eviren
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
(Ed.)	Editör
(hızl.)	Hazırlayan
(nşr.)	Neřreden
s.	Sayı
(sad.)	Sadeleřtiren
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi Vessellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
(thk.)	Tahkik
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Modern anlayışla beraber insan; ait olduğu dünyadan kopararak yalnızca maddi âlem içerisinde değerlendirilmiş, dini ve dine ait olanın profanlaşmasıyla birlikte varoluşsal anlamından uzaklaşmıştır. İnsanın hayatında yer alan tüm olay, olgu ve duyguların yüzeysel yaşanması, insanı derinlikten alıkoymuş; onun, varoluşu için gerekli olan anlamdan yoksun kalmasına ve fitratına uygun olmayan bu yaşam onun, sebebini fark edemediği bir huzursuzluğun içerisinde kaybolmasına sebep olmuştur. Ayrıca davranışlarını inancı ile temellendirememesi ve bunun sonucunda meydana gelen davranışı ile inancı arasındaki kopukluk, onu günübirlik bir yaşamın içine sürüklemiştir. Bireyin, fitratından uzaklaşarak ilahi olanla bağını koparması sonucunda, onda manevi kirlilik meydana gelir. Bu manevi kirlilik sebebiyle insan, hem bu dünyada hem ahirette mutsuz olur. Kişi arınmak suretiyle bu kirlerinden kurtulduğunda, ilahi olanla yeniden bağ kurabilme imkânı elde eder ve kurtuluşunu tesis etmiş olur. Bu arınma, birey için bir inşa süreci olarak görülmektedir.

Temiz olarak dünyaya gelen insanın, sonradan kirlenerek doğal olandan uzaklaşmasının nedenlerinin başında eğitimsizlik gelmektedir. Bu eğitimsizlik, rabbani ve nebevi terbiyeden uzak kalmak ve din eğitiminden yoksunluk olarak tarif edilebilir. Eğitimden mahrum kalan, bazı yaşanmışlıkları ve işlediği günahlar sebebiyle kirlenerek fitratından uzaklaşan insan; arınarak fitratına geri kavuştuğunda, dinini; değer, bilinç ve davranış bağlamında hayatına uyarlayabilme melekesini elde etmiş olur. İnsanın kaybettiği anlamı bulma, hayatını anlamlandırma noktasında din eğitiminin rehberliğine ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bunu; öncelikle arınarak, sonrasında ise yaratıcısının öngördüğü şekliyle inancını ilmek imek dokumak suretiyle tezkiyesini gerçekleştirerek tekrar kazanabileceği düşünülmektedir.

Tasavvuf kavramının tasavvuf disiplinine ait olduğu düşüncesi bilinmekle birlikte, kavram farklı açılardan ele alındığında, yalnızca tasavvuf ile sınırlandırılmayacağı görülmektedir. Kavram tasavvuf açısından; âlemlerin esrarına sahip olma maksadıyla çile çekmek, inzivaya çekilerek mal ve aileden uzak durmak olarak adlandırılabilir. ¹

¹ Eşrefoğlu Rumi, **Müzekki'n-Nüfus**, 1. Basım, İstanbul: Sufi Kitap, 2015, s. 496.

İnsanın bazı bırakmaları sonucu arınması, tezkiyenin bir boyutunu ifade eder. Diğer boyutu ise, din eğitiminin alanına giren inşa sürecidir. Din eğitiminin, bireyin bu inşa sürecinde aktif rol oynadığı düşünülmektedir. Bu çalışmada amaç; “tezkiye” kavramını, farklı disiplinlerde kazanmış olduğu anlam çerçeveleri dâhilinde ele alarak, kavramın din eğitimi açısından ne ifade ettiğini sorgulamak, tezkiye kavramının din eğitimi ve öğretimi için sunabileceği imkânları gündeme taşımaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmada, tezkiyenin farklı anlamlarının içerisinde arınma ve olgunlaşma anlamı üzerinde durularak, diğerleri kapsam dışı bırakılmıştır. Din eğitimi denilince akla; ailede din eğitimi, okul öncesi dönemde din eğitimi, yaşlılıkta din eğitimi ve yaygın din eğitimi gibi pek çok farklı alan gelebilmektedir. Bu çalışmada, tezkiye kavramının din eğitimi adına sunabileceği imkânlar, yüksek din öğretiminin yapıldığı ilahiyat fakülteleri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca ilahiyat programları incelenirken, öncelikle bilgi paketlerine ulaşılabilen beş ilahiyat fakültesi* tercih edilmiş; onların program içerikleri, amaç ve kazanımlarının içerisinde de tezkiye kavramı ile ilişkili olduğu düşünülen dersler seçilerek diğerleri çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Araştırmanın Metodu

Araştırmada yöntem olarak; dolaylı gözlem metotlarından belgesel gözlem, dokümantasyon metodu kullanılmış, ilgili olduğu düşünülen belgeler belli bir plan dâhilinde ele alınmıştır. Dolaylı gözlem metodunda birey veya herhangi bir objenin doğrudan gözlemlenmesinin yerine, yazım hâlinde bulunan kaynakların dolaylı bir şekilde incelenmesi söz konusudur. Bu metot daha çok tanıtıcı ve betimleyici çalışmalarda tercih edilmektedir.²

Araştırmanın problemine göre hangi dokümanların önemli olduğu ve kaynak olarak tercih edileceğine karar verilir. Örneğin; eğitim alanında yapılacak olan bir çalışma için ders kitapları, program yönergeleri, ders ve ünite planları, eğitimle ilgili resmi kayıtlar veri kaynağı olarak kullanılabilir.³ Nitel araştırmalarda yer alan diğer metotlar gibi bu metotta da veriler

² Onur Bekiroğlu ve Enes Bal, **Siyasal Reklamcılık**, Konya: Literaturk Yayınları, 2014, s.15-18.

³ R. C. Bogdan ve S. K. Biklen, **Qualitative Research for Education: An Introduction to Theories and Methods** Boston: Pearson, 2007, s.

* Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

incelenerek ve yorumlanarak anlam çıkarılmakta, çalışılan konu ile ilgili bir anlayış oluşturulmakta ve ampirik bilgi geliştirilmektedir.⁴

Çalışmamızda, dokümantasyon yöntemi kullanılarak tezkiye kavramı ile ilgili eserler incelenmiş; konu kapsamı içinde olduğu düşünülen konular ile ilgili farklı çalışmalara başvurulmuştur. Tezkiye kavramı ile ilgili literatür taraması yapılarak kavramın anlam çerçevesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın tümünün kaynak incelemesi ve yorumlamasına dayandığı söylenebilir. Kaynak taraması esnasında tezkiye ile ilgili müstakil eserlerin azlığı dikkat çekmiş; kavrama, daha ziyade belli kaynakların içinde yer alan konu ile ilgili bölümlerde rastlanmıştır. Bunun yanında konu dâhilinde makale boyutu ile bir tarama gerçekleştirilmiştir.

Çalışma “Giriş” ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun seçilmesinin sebebi, konunun sınırlılıkları, kullanılan araştırma metodunun verilerek çalışmanın nasıl hazırlandığı hakkında bilgilerin verilmesi ile konuyla ilgili yapılan çalışmalardan seçilen bir kısmının tanıtımı kısa özet şeklinde yapılmıştır. Birinci bölümde kavram semantik olarak analiz edilmeye çalışılmış, kavramın etimolojik anlamının tespit edilmesinde kadim sözlüklerden faydalanılmıştır. Kavramın anlam çerçevesinin çizilmesi maksadıyla terim anlamı ve ilgili kavramları ele alınmış sonrasında kavramın farklı disiplinlerde nasıl anlaşıldığına bakılmıştır. Burada, kavramın kullanıldığı disiplinlerin kaynakları esas alınmıştır. Kavramın Yahudilik, Hristiyanlık ve Hinduizmde nasıl anlaşıldığına bakılarak düşünce sistemlerinde ne şekilde yer aldığının anlaşılması amacıyla farklı düşünürlerin görüşlerine yer verilmiştir. Kur’an’ın kavramı nasıl ele aldığının anlaşılması için ilgili ayetler Kur’an sözlüğü vasıtası ile tespit edilmiş, seçilen beş tefsir, kavramı anlamada referans olarak alınmıştır. Birinci bölüm, tezkiye kavramı ve din eğitimi ilişkisine değinilerek sonlandırılmıştır. İkinci bölümde; Bursa Uludağ Üniversitesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi ile Harran Üniversitesinin İlahiyat ve İslami Bilimler Programları, Bologna Süreci kapsamında değerlendirilmeye çalışılmış, bu okulların ders programları amaç, içerik ve kazanım açısından değerlendirilerek, alınan yüksek öğretimin bireyin arınma sürecine katkı sağlayabilmesi gayesiyle birtakım öneriler getirilmiştir.

⁴ Juliet Corbin ve Anselm Strauss, **Basics of Qualitative Research (3rd ed.): Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory**, Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2008, s.

Konu ile İlgili Çalışmalar

Konu müstakil eserlerden çok, genelde bir bölüm şeklinde ele alınmıştır. Tezkiye ve onunla anlam yakınlığı bulunan kavramlara genellikle tasavvuf kaynaklarında rastlanmaktadır. Kuşeyri Risalesi, Fütûhât-ı Mekkiyye, Kûtü'l-Kulûb bu eserlere örnek olarak verilebilir. Eşrefoğlu Rumi'nin Nefislerin Terbiyesi olarak dilimize çevrilen eseri, konu ile alakalı müstakil olarak ele alınan bir eser olmakla birlikte, tezkiyenin riyazet yolu ile gerçekleştirebileceği üzerine kurulmasından dolayı, çalışmada referans olarak kullanılmamıştır. Muhammed Şucai'nin Makâlât adlı üç ciltlik eserinde, nefsi arındırmanın yollarından öğüt verme suretiyle bahsedilmiştir.

Tezimizde tezkiye kavramını ele alan bazı makalelerden de istifade edilmiştir. Bunlardan biri Ali Binol'un, "Kur'an'da Geçen Tezekki Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme" isimli makalesidir. Söz konusu makalede tezekki kavramı, bireyin maddi ve manevi gelişimini anlatmak üzere kullanılmıştır. Bireye İslami bir kimlik kazandırmayı hedefleyen Kur'an eğitimi bu kavram çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kavram, çalışmada öncelikle dil açısından değerlendirilmiştir. Kavramın; Kur'an'da ne şekilde kullanıldığı değerlendirilmiş, insan hayatını etkileyen yönü ve vaaz ediliş gayesi anlaşılmaya çalışılmış ve de onun arınma-temizleme ile ilişkisi, oluşturduğu algı yönünden ele alınmıştır. Makalede tezkiye insanın yaradılıştan sahip olduğu özellikleri Kur'an'ın öngördüğü şekilde yetiştirmesi olarak anlaşılmış, tezekkinin ise bu kavramdan farklı olarak mümin kişinin salih amellerle kendini geliştirerek kurtuluşa ermesi anlamına yakın olduğu vurgulanmıştır.

Konuyla ilgili istifade edilen diğer bir makale, Hamza Aktaş'ın, "Kur'an'da Arınma (Tezkiye) Süreciyle Nefsin Eğitimi" isimli çalışmasıdır. Makalede insan kalp akıl ve nefis boyutları ile ele alınarak eğitimin konu kapsamında değerlendirilmiştir. İnsanın dini ve ahlaki gelişiminin gerçekleşebilmesinde hem teorik hem pratik anlamda destek vermek için araştırmalar yapan din eğitiminin bu amacı gerçekleştirebilmesi adına insanın bu boyutları ile ele alması gerektiğinin savunulduğu makalede bu boyutlar ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Tezkiyeyi, Allahın arındırması ve peygamberin arındırması şeklinde iki farklı açıdan inceleyen makale kavrama daha ziyade tasavvuf perspektifinden yaklaşarak bu bağlamda nefsin tanınması adına Düşünce sistemlerinde, İslam Tasavvufunda ve Kur'an'ı Kerimde nefis başlıkları açmıştır. Son olarak Kur'an'da nefsin arınma süreciyle eğitilmesinin Kitap ve Hikmetle, İbadet yoluyla, infakla ve duayla tezkiyeden geçtiği savunularak makale sonlandırılmıştır.

Çalışmamızda istifade edilen bir diğer çalışma Mustafa Ünver'e ait olan, "Kur'an'ın Tezkiye Prensibine Bir Bakış" başlıklı makalesidir. Makalede insanın Allah'ın seçtiği bir halife olması yönüyle yaklaşılmış, onun üstlendiği bu kutsal görevin eksiksiz bir şekilde ifa edilebilmesi adına insanın görev alan ve yetkisi doğrultusunda ahlaki, siyasi, sosyal ve ekonomik organizasyonlar tertip ederek bu kutsal gayeyi gerçekleştirebileceği söylenmiştir. Tezkiye kavramı çalışmada insanın bu süreçteki tüm adımlarını kapsayan şemsiye bir kavram olarak anlaşılmış ve aktarılmıştır. İnsan günah işleme potansiyeline sahip olarak dünyaya gönderilmiş ve bu özelliği sayesinde tezkiyenin öznesi olabilmıştır. İnsanın hata yaparak günaha düşmesi doğası gereği normaldir. Önemli olan bu hatasından dönebilme melekesini kazanmış olmasıdır. Tezkiye kavramının daha iyi anlaşılması adına kavramın sözlük ve terim anlamları verildikten sonra Kur'an'ın Kavrama yaklaşımı ele alınmış, sonrasında tezkiyenin önündeki engeller aktarılmıştır.

Saffet Haliloviç'in, "İslam'da 'Nefs' Tezkiyesinin Önemi" isimli çalışmasında, insanın akıl, beden ve ruh şeklinde üç unsurdan meydana geldiği, insanın kemale ermesinin bu üç unsurun denge halinde kalabilmesine bağlı olduğu savunulmaktadır. İslam'ın bedeninin maslahatı, İmanın aklın maslahatı ve ihsanında ruhun maslahatı için yaratıldığı kişinin nefse meyletmemesi için bu unsurların birbirine paralel olarak geliştirilmesi gerektiği söylenmektedir. Bu söylenenlerin anlaşılması adına makale de öncelikle tezkiyenin tanımı ve amacına yer verilmiş, tezkiyenin arınma anlamının yanında, nefsin övülen vasıflarla ziyadeleştirilmesi anlamı da vurgulanmıştır. Makalede tezkiyenin fıkhi hükmünün her mümin için farz-ı ayn olduğu bildirilmiştir. Nefs tezkiyesinin önemine Kur'an, hadis ve bazı alimlerin görüşleri örnek verilerek değinilmiş, tezkiyenin kısımları maddeler halinde ele alındıktan sonra arınmanın yolları şu şekilde verilmiştir; Nefse sürekli ölümü hatırlatmak, nefisi şımartmamak adına yapılan amel ile gururlanmamak, yapılan amelleri riyadan temizlemek, nefsi zaman zaman hesaba çekmek, uyku, konuşma ve yemeği azaltmak, sabırlı olmak ve çokça dua etmek.

Tuncay Aksöz de "İnsan Benliğinin Arınması" başlıklı makalesinde, ben anlayışı üzerinden insanı ele almış, modern zamanların kişinin benlik algısı üzerindeki etkisi vurgulanmış, bu çerçevede İslam'ın benlik kavramı hakkındaki tasavvuru ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konunun anlaşılması adına çalışmada geçen kavramlar nefis ve arınma olarak ele alındıktan sonra psikoloji ve diğer dinlerde kavrama bakışın nasıllığı sorgulanarak belli bir anlam çerçevesi çıkarılmaya çalışılmıştır. Daha sonra benliğin arınma sebepleri psikolojik bağlantılar kurularak açıklanmış, tövbe, zikir, tefekkür, muhasebe murakabe, rabıta, zühd ve riyazet ve halvet başlıkları altında benliğin arınma süreçleri ele alınmıştır.

Çalışmamızda ayrıca Ömer Arif Kelkit'in 1999 yılında Ankara Üniversitesi'nde hazırladığı, "Kur'an'da Tezkiye" adlı yüksek lisans tezi ile Sibel Kılıç'ın 2019 yılında Marmara Üniversitesi'nde hazırladığı, "Din Eğitiminde Kur'an'a Göre Tezkiye Kavramı" başlıklı yüksek lisans tezlerinden de istifade edilmiştir. Kavram ile alakalı olarak bizim çalışmamıza tezkiye ve din eğitimi konularını barındırması itibariyle yapılmış en yakın çalışma Din Eğitimine Göre Tezkiye Kavramı adlı tezdır. Bu çalışmada tezkiye kavramı Kur'an perspektifinde ele alınmış, tasavvuf kaynakları ile beraber Bayraktar Bayraklı'nın "*Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*"merkeze alınmak sureti ile ayetler perspektifinde tezkiye kavramı din eğitimi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bizim çalışmamız ilahiyat fakültesi programlarının tezkiye bağlamında değerlendirilmesi yönüyle bu çalışmadan ayrılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde tezkiye kavramı, bütün anlam boyutları ile birlikte değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda söz konusu kavram, öncelikle etimolojik ve semantik açıdan ele alınacak, daha sonra kavramın terim anlamları ve tanımları üzerinde durulacaktır. Son olarak da tezkiye kavramı ile anlam ilişkisi olan diğer kavramlar birlikte incelenerek, bu kavramların din eğitimi disiplini içerisinde nasıl konumlandırılabilceği değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1.1. Tezkiye Kavramının Etimolojisi

Sözlüklerde “temizlemek, arıtmak, temize çıkarmak, arındırmak, fitri olana dönmek, temiz davranışlar ortaya koymak, her şeyin en iyi hâli, bir şeyi büyütüp yetiştirmek”⁵ gibi anlamlara gelen “z-k-v” kökünden türeyen bir mastar olan tezkiye kavramı, “bir şeyin en saf hâli, kaynak” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Toprağın zekâtı tamlamasında yer alan ve aynı kökten türeyen bu kelime ile kastedilen mana toprağın temiz ve kuru kısımlarıdır. Teyemmüm ile ilgili hadislerde kelimenin bu kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamların yanında kelime kökü itibarıyla “artma, çoğalma, nemalanma” manalarını da içermektedir.

Kelimenin Ebu Hanife’ye dayandırılan başka bir kullanımında ise bereketli ve üretken toprağı anlatmak üzere “ardun zekiyyetün” sözü kullanılmış, aynı kökten türeyen bir başka kullanımda ise “yakışmak, layık olmak” anlamını karşılamak üzere “zekâen” kelimesi kullanılmıştır.⁶ İnsanların, Yüce Allah’ın emriyle mallarının belli bir bölümünden ihtiyaç sahiplerine verdikleri şeyleri ifade etmek üzere de aynı kökten türeyen bir başka kelime olan “zekât” kavramı kullanılmaktadır. İlgili kavramın bu şekilde adlandırılmasının nedeni ya zekâtta bereket beklentisi, umudu ya da nefsin tezkiyesidir. Bunun anlamı ise hayır ve bereketlerle nefsin arındırılarak eğitilmesidir.⁷ Zekât ibadeti samimiyetle yapıldığında; kelime anlamına içkin olan; artma, bereket ve temizlik kavramlarının, bu ibadeti yapan kişide gerçekleşmesine vesile olur. Nitekim zekâtın malın bereketini arttıracığı, kalpte cömertlik ve

⁵ Ebu’l-Fazl Muhammed b. M. b. M. A. El- Ensari İbn Manzûr, **Lisân’ul-Arab**, Kahire, 1307, Cilt.19, s.77; Ebu Mansur M. b. A. el-Ezheri, **Tehzibü’l-Luğa**, Cilt.1-4, ed-Daru’l-Mısriyye, ts., Cilt.10, s.322; Mevlüt Sarı, **El-Mevarid**, 1. Basım, İstanbul: İpek Yayınları, s.701.

⁶ İbn Manzûr, s.77.

⁷ Ragıb b. Hüseyin b. Muhammed el -İsfahani, **el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’an**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016, s.668-669.

ihsan duygularını yerleştireceği, ayrıca malı kirlilerden, nefsi de günahlardan temizleyeceği ifade edilmiştir.⁸

1.2.Tezkiye Kavramının Semantik Tahlili

Semantik açıdan tezkiye kavramı gerek İslam öncesi dönemde gerekse vahiy ile birlikte farklı manaları anlam dünyası içerisinde barındırmıştır. Bu manalardan tespit edebildiklerimizden bazıları şu şekildedir:

- **Artmak ve Bereketlenmek:** Tezkiye kavramı İslam öncesi dönemde, “ekilen bir şey çoğalıp arttığı zaman” kullanılan kavramlardan birisi idi.⁹ Dolayısıyla kelimenin, eğitim kavramının manası ile de yakın olan “bir şeyi arttırmak, çoğaltmak ve fazlalaştırmak” anlamları en eski ve köklü anlamları arasında yer almaktadır.¹⁰
- **Büyüyüp Gelişmek, Boy Atmak:** Cahiliyye döneminde tezkiye kavramının sahip olduğu anlamlardan bir diğeri; “hayvanların, ekinlerin, insanların, büyüyüp gelişmesi” anlamı idi. Nitekim sözlüklerde de “bir adamın büyümesini” ifade etmek için “zekâ” fiilinin kullanıldığı görülmektedir.¹¹ Aynı fiilin “tezekkî” kalıbı da “büyümek, gelişmek, yetişmek ve olgunlaşmak” manalarını içermektedir.¹²
- **Temizlik, Temiz Olmak:** Tezkiye kavramının bir diğer anlamı da “temizlemek” olarak ortaya konulmuş olup, bu temizleme faaliyeti daha çok manevi arınma, arındırma anlamlarındadır. Yine buradaki temizlikten, bir ürünün veya canlının temiz bir ortamda, nezih bir şekilde yetişmesinin anlaşılabileceği de ifade edilmiştir.¹³
- **Tek İken Çift Olmak:** Tezkiye kelimesi, İslam öncesi dönemde ve daha sonra “bir şeyin tek iken çift olması, çoğalması” anlamında da kullanılmıştır.¹⁴
- **Masum ve Günahlardan Arınmış Olmak:** Tezkiye kelimesi insanın sıfatı olarak kullanıldığında “onun nefesine ve şahsiyetine hâlel getirecek davranışlardan uzak olması, fitratındaki iyilik boyutunun ön plana çıkması” manasına gelmektedir.¹⁵
- **İyi Hâl, Sâlih Amel:** Tezkiye kavramının semantik anlam ağı içerisinde sahip olduğu diğer bir mana, “ıslah etmek, iyi yapmak, sâlih amel işlemek, Allah’a itaat etmek, nefsi bunlara alıştırmak”¹⁶ manasıdır.

⁸ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Beyrut, 1988, Cilt.2, s.147.

⁹ İsfahânî, s.419.

¹⁰ İbn Manzûr, s.77.

¹¹ İbn Manzûr, s.77; Sarı, s.701.

¹² İbn Manzûr, s.77.

¹³ İbn Manzûr, s.77; Ebu Abdullah M. b. A. Ebi Bekr El-Kurtubi, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire: Daru'l-Hadis, 2000, Cilt.10, s.364.

¹⁴ Ezheri, s.322.

¹⁵ İsfahânî, s.218.

1.3. Tezkiye Kavramının Terim Anlamı

Tezkiye kavramı için yapılan en genel tanım, “insanın kalbini ve ruhunu büyük günahlar olarak anılan şirk ve inkârdan manevi destekle beraber temizlemesi sonucu gerçekleşen manevi bir temizlik”¹⁷ şeklindedir. Kişi fiil ve davranış itibarıyla kötü olarak nitelendirilen şeylerden uzak kaldığında tezkiyeyi gerçekleştirmiş olur. Bu arınmanın sonucunda güzel ahlak ile süslenmek de tezkiye sürecine dâhildir. Yukarıdaki tanımının yanında tezkiye maddi ve manevi gelişimi içeren bir süreç olarak da tanımlanabilir. Din eğitimi yakından ilgilendiren bu tanım Nesefî (ö.710)’de “nefsi ıslah etmek ve yararlı işlerle geliştirmek”¹⁸ şeklinde yer alırken; Beyzavî söz konusu tanımı, “nefsini ilim ve amelle geliştirip büyütme”¹⁹ şeklinde vermiştir. Tezkiye bir nevi, insanın kendi kendini yetiştirme süreci olup bu süreç sonunda manevi ürünler elde edebilecek konuma gelmesidir.²⁰

Kavrama, Kur’an’ın ilk indiği zamanlarda gönderilen Mekki surelerde daha çok yer verilmiştir. O dönem ayetlerin genel özelliklerine bakıldığında, ibadetlerden daha çok Allah’a iman, tevhit, ahiret inancı ve ahlak konularına yer verildiği görülmektedir.²¹ Kur’an’ın oluşturmaya çalıştığı Müslüman kimliğe, tezkiye kavramı da büyük katkı sunmaktadır. Bu bağlamda tezkiye, kişiye bir hedef koyan sürecin adıdır. Arınma sonucunda insan, eşya karşısında özgürleşerek bir anlamda maddi olandan uzaklaşıp manaya yönelir. Bilinç ve irade dâhilinde tamamlanan bu süreç sonunda kişi Müslüman kimliğinin inşasını da tamamlamış olur.

Kavramın bu kadar farklı tanımlarının oluşu, onun bir süreç olmasından kaynaklanmakta olup âlimlerin her biri bu sürecin farklı yönlerini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda tezkiye kavramı, “Kelime-i şehadetle başlayan, sâlih amellerle sürdürülen; zikir, dua, tesbih ile beslenen; infak, sadaka, zekât gibi amellerle desteklenen, daha sonra farklı amellerin de eklenmesiyle hayatın tüm safhalarına yayılan, uzun soluklu bir eğitim programıdır.”²² şeklinde de tanımlanmıştır. Bu eğitimden geçen kişi; sonunda kendinde, Allah’a tam anlamıyla itaat etme gücü bularak, sâlih amellerle kendini yetiştirme iradesini gösterebilir hâle gelecektir. Bu tanım doğrultusunda tezkiye sürecini, Kur’an’ın ortaya koyduğu prensipleri; insanın,

¹⁶ İbn Manzûr, s.77; Ezherî, s.322.

¹⁷ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012, s.360.

¹⁸ Ebü'l-Berakât Abdullah bin Ahmed Nesefî, **Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil**, Beyrut: Dar-u İbn-i Kesir, 1999, Cilt.2, s.330.

¹⁹ Beyzavî, s.599-600.

²⁰ Ali Binol, “Kur’an’da Geçen Tezekki Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BOZİFDER)**, Cilt.11, Sayı.11 (Haziran 2017), s.193-194.

²¹ Muhammed Kutup, **Kur’an Araştırmaları Mekki Ayetler**, B. Karlığa, B. Eryarsoy, (çev.) İstanbul: Seriyye Yayınevi, 1997, s.12-13.

²² Binol, s.198.

hayatına uyguladığı bir inşa süreci olarak da görmek mümkündür. İnsan açısından bu süreç arınarak kişilik kazanma, olma sürecidir.

Tezkiyeyi bir keşfediş olarak tanımlamak da mümkün görünmektedir. İnsanın doğuştan getirdiği ilahi bilinç her zaman onda mevcuttur. Ancak insanın dünya ile kurduğu ilişki, onun maddeye olan düşkünlüğü gibi sebeplerle üstü örtülmüş olabilir. Onun yeniden keşfi ise tezkiyenin gerçekleşmesi ile ortaya çıkar. Nefis bir yoldan engellendiğinde kendini ifade edecek bir yol hemen bulabilir ve kendini başka bir şekilde tatmin edebilir.²³ Modern insanın henüz yeni alışveriş yapmışken yeniden bir şeyler almak istemesi, maddi olan hazlara yöneldikçe kendisinde meydana gelen doyumsuzluk, adeta susamış birinin tuzlu su ile susuzluğunu gidermesi gibidir. İnsanın hayatta düştüğü boşluğun en önemli sebeplerinden biri, kendinde bulunan ilahi bilinci keşfedememiş olmasıdır. Bunun çaresi ise tezkiye ile kendi olma farkındalığının oluşmasına bağlıdır.

1.4. Tezkiye Kavramıyla İrtibatlı Diğer Kavramlar

1.4.1. Tasfiye

“Safv” kökünden türeyen kelime “temelde bir nesnenin karışık olmaktan halis, temiz, arınmış veya uzak olması”²⁴ demek olup kelimeye, İbn Manzur tarafından “bulanıklığın zıddı, üstün vasıflardan dolayı seçmek ve seçilmek” gibi anlamlar verilmiştir.²⁵ Etimolojik olarak en genel manasıyla “duru ve temiz olmak”²⁶ anlamında kullanılan kelimenin, “kalbin kötülük ve günah kirlerinden temizlenmesi” şeklinde kavramlaştığı görülür. Bu manada tasfiye kavramı, tezkiye kavramıyla “temizlemek ve arındırmak” ortak anlamlarına sahiptir. Tasfiye kavramı da tıpkı tezkiye kavramı gibi, her ne kadar sadece tasavvuf disiplinine ait olarak benimsenmiş olsa da, aslında kişinin Kur’an-ı Kerim’in emir ve yasakları doğrultusunda bir hayat sürdürmesi ve hayat boyu ondan şaşmamasıdır.²⁷ Bu manada kişinin geçirdiği süreçler bakımından, eğitimin ilgi alanı içerisindedir.

²³ Tuncay Aksöz, “İnsan Benliğinin Arınması” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 31 (Haziran 2015) s.85..

²⁴ İsfehani, s.865.

²⁵ İbn Manzur, “sfv” md.

²⁶ İsfehani, s.865.

²⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 1.Basım, İstanbul: Otto Yayınları, 2014, s.

1.4.2. Tathir

“Tuhr” kökünden türeyen bir kavram olan tathir kelimesi “tef’il” babında masdar olup, sözlüklerde “temizlemek ve arındırmak” fiillerini karşılamak üzere kullanılmıştır. İbn Manzur kelimenin türevlerini, tâhir (temiz), mütahhir (temizleyici madde), tathîr (temizlik), tetahhur (temizlenmek) şeklinde ele almıştır. İsfehani, taharet kavramının maddi ve manevi iki yönü olduğuna vurgu yaparak, ayetlerde yer alan bu kavramın genellikle bu iki anlama gelecek şekilde kullanıldığını belirtir.²⁸ Kâmûsu’l-Muhît’te ise bunlara ilave olarak, kavrama “günah işlemekten sakınma anlamı” verilmiştir.²⁹

İki yönlü bir kavram olan tathir, bir yönüyle maddi olan kirlerden arınmak anlamında kullanılmışken; diğer yönüyle nefsi ya da fitratı maddi kir olan günahlardan, pisliklerden, hoş görülme-yen tüm hâl ve fiillerden temizlemek anlamında kullanılmıştır.³⁰ Bu yönleriyle söz konusu kavram; bir bakıma insanın, pak olarak vasıflanan fitratına dönüş hikâyesi olan tezkiye sürecini anlamada yardımcı olacak niteliktedir. Öyle ki; temiz olanı, temizliği bilmeden, herhangi bir arınmadan söz etmek anlamsız kalmaktadır. Tezkiye daha çok kavramın manevi yönüyle ilgili gibi görünse de eğitimin davranış değişikliği gerçekleştirebilme gayesi göz önüne alındığında, iç dünyanın temizlenmesinin sonucu olarak bu temizlik bilincinin insanın çevresine de yansması beklenir. Bu durumda tezkiye kavramı ile tathir kavramları maddi-manevi arınma noktasında birleşmektedir.

1.4.3. Habis

“İnsan tabiatına uygun olmayan, dinin ve aklın da hoş görmediği pis, iğrenç ve zararlı olan şeyleri” ifade etmek üzere kullanılan habis kelimesi, tezkiye sürecini anlamada ve gerçekleştirmede yardımcı diğer bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sözlüklerde “h-b-s” kökünden türeyen kelime, en genel manasıyla “hoş olmayan, hoş görülme-yen her şey” olarak tanımlanmaktadır. Kavramı, “algının alanına giren bir şey ya da aklın alanına giren bir şey olsun, kötülüğünden, bozukluğundan, aşağılığından ve adiliğinden ya da bayağılığından dolayı kerih, iğrenç veya fena görülen, hoşlanılmayıp iğrenilen şey”³¹ olarak tanımlayan İsfehani, burada anlatılmak istenen pislği, kişinin iç dünyasının kötülüğünü tıpkı demirin posası gibi bozuk olmasına benzetmiştir. İbn Manzur da ilgili kavramı; ahlak, gelenek

²⁸ İsfehani, “thr” mad.

²⁹ E.Tanrıverdi, M. Koç, (hızl.), **Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi**, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013, Cilt.2 s.2143.

³⁰ Ahmet Bulut, “Kur’an’da Tuhr Kavramı”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2011), s.53.

³¹ İsfehani, s.463.

ve insan fıtratına uygun olmayan ve vicdani rahatsızlığa neden olan her şey olarak ele alınmaktadır. Söz konusu kavramın anlam dünyasını bilmek, tezkiye süreciyle ortadan kaldırılması beklenen hususları belirleyebilmek adına önem arz etmektedir.

1.4.4. Nefis

Sözlüklerde “bir şeyin kendisi, özü, gerçek mahiyeti, hevâ ve heves, kan ve bedenden kaynaklanan kötü arzular” anlamlarına gelen nefis kelimesi³² terim anlamı olarak farklı disiplinlerde ele alınan tartışmalı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram hakkında teolojik, geleneksel, felsefi ve mistik olarak farklı şekillerde tanımlar yapılmış; nefsi, her alan kendi penceresinden tanımaya ve tanıtmaya çalışmıştır. Dolayısıyla geniş bir terim anlamına sahip olmuştur. Bu anlamlardan bazıları; insan nefsi, insanın ölümlü bedeninin yanında onun ölümsüz olan parçası kabul edilen özü, maddi olarak var olmadığı hâlde insanın düşünce, istek ve bütün davranışlarının merkezi kabul edilen yönü, insanın ahlaki yönü ve tabiatı, hayati bir ilke şeklinde sıralanabilir.³³

Sufilere göre nefis, kelimenin lügat anlamına rağmen ne varlık ne de onun konulduğu kalıptır. Onlar nefsi, insanın kötü vasıfları ile yerilen fiilleri olarak tanımlarlar. Bunlardan ilki kulun kazanmış olduğu günah ve isyanlar, ikincisi ise kulun aşağı derecedeki huylarıdır. İnsan mücadele yolu ile bu huylardan temizlenerek arınabilir.³⁴ Bizim çalışmamızda ise nefis kavramı için tercih edilen anlam örgüsü, “Ruh ve bedenden oluşmuş ve kendilik bilincine sahip, bütün hâldeki müşahhas (somut) insan, beşeri kişilik, kişinin zâtı, kendisi” şeklindedir. Nefis; insanın iç benliği, bütün insani yaşantıların oluştuğu psikolojik yapıdır.³⁵ Tezkiye sürecinin konusu olan nefis bu şekilde tanımlanan nefistir. İnsanın ontolojik yolculuğunda yükselerek zirveye çıkmasının adı nefis tezkiyesidir. Tasavvufun aksine bu süreç, eğitim için nefis ile mücadele değil, nefsi arındırarak onu tezkiye ile yeniden inşa etme sürecidir. Tezkiye ise bu harekete karşı, insanın nefsinde arınarak kendi özüne, fıtratına dönmesiyle gerçek anlama kavuşma sürecidir. Tezkiye-nefis ilişkisi de tam bu noktada belirgin hâle gelmektedir.

1.5. Disiplinler Arası Bir Kavram Olarak Tezkiye

Tefsir, hadis, kelam ve fıkıh gibi ilmî disiplinlerde zaman zaman kullanılmakla birlikte İslami ilimler geleneği içerisinde tezkiye kavramı, “manevi arınma” manası öne çıkacak

³² İbn Manzur, Cilt.3, s.9-10.

³³ Hamza Aktaş, **Kur'an'a Göre Nefis Eğitimi**, 1. Baskı, İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013, s.13-14.

³⁴ Zafer Erginli (Ed.), **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Kalem Yayınları, 2006, s.747.

³⁵ Yurdağül Mehmetoğlu, **Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci**, 1.Basım, İstanbul: Dem Yayınları, 2015 s.24-27.

şekilde daha çok tasavvuf ilmi disiplininin sınırları içerisinde mütalaa edilmiş bir kavram olarak görülmektedir. Tefsir geleneği içerisinde Kur'an'ın temel hedefleri arasında “akıl, ilim, beşer fitratı, fertlerin nefsinin tezkiye ve toplumun maslahatlarını yükseltme”³⁶ gibi esaslardan bahsedilmiş, bu manada manevi arınma hem bireysel hem de toplumsal anlamda önemsenmiş ve öncelenmiştir. Bununla birlikte tezkiye kavramına tefsir ilmi ile bağlantılı terminolojik bir anlam yüklenmemiştir. Her ne kadar “İşâri Tefsir” namıyla farklı bir anlayışa dayalı tefsirler kaleme alınmış olsa da bu tefsirlerin ağırlıklı olarak tasavvuf geleneğinden beslendiğini ifade etmek gerekir. Hadis usulünde tezkiye kavramı, “bir râvinin adalet ve zabt niteliklerini taşıdığı, güvenilir biri olduğu” anlamında kullanılırken; fıkıh ilminde de aynı kavram, “Şahidin adalet vasfını taşıyıp taşımadığının hâkim tarafından soruşturulmasını ifade etmek” üzere kullanılır. Şahidin adaletli biri olduğuna kanaat getirilmesi hâlinde, olumlu bildirim durumu olacağı düşünülmektedir. İşlemine tezkiye denildiği anlaşılmaktadır. İlk örnekleri sahabe döneminde yapılan bu uygulama gizli ya da açık olarak yapılabilmektedir.³⁷ Ayrıca fıkıh ıstılahında, eti yenebilen hayvanların usulünce kesilerek pis kanlarının akıtılarak etinin yenecek hale getirilmesine de tezkiye denmektedir.³⁸ Bu bilgilerden anlaşılabileceği üzere “kişinin manevi arınması” anlamında tezkiye kavramı tasavvuf literatüründe öne çıkmaktadır.

Kavramın tasavvufi kaynaklardaki tanımları farklılık arz eder. Nefsin riyazet ve mücahede yolu ile kötü sıfatlardan temizlenmesi tasavvufta nefis tezkiyesi olarak tanımlanır. Riyazet, nefsin isteklerini bastırmak ya da en aza indirmek sureti ile ibadete yönelmek; mücahede ise nefsanî ve şeytanî istekler karşısında nefisle mücadele ederek nefse ağır gelen şeylerle onu terbiye etmektir.³⁹ Mücahede, nefsin isteklerinin tam tersinin yapılması olarak da anlaşılabilmektedir. Tasavvufta riyazet ve mücahadenin önemli unsurları; sadece Allah'tan isteme, az yeme az içme, az uyuma, az konuşma, dünyayı terk etme, halvet, ölümü düşünme, insanların övgülerine değer vermeme şeklinde sıralanabilmektedir.⁴⁰

Tasavvufta tezkiye, biri fiilî diğeri kavli olmak üzere iki çeşittir. Kişinin nefsinin kötü sıfatlardan temizlenmesi şeklinde yapılan tezkiye, fiilî tezkiye denir ve bu, tezkiyenin övülen

³⁶ Muhammed Reşid Rıza, **el-Vahyü'l-Muhammedî**, Beyrut: Müessesetü İzzeddin, 1406, s.105.

³⁷ Tuncay Başoğlu, “Tezkiye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, Cilt.41, s.77.

³⁸ Dilaver Selvi “Beyzavi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva”, **Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi**, Cilt.26,Sayı.2, (2010), s.134.

³⁹ Hasan Kamil Yılmaz, “Tezkiye: Arınma”, **Altınoluk Dergisi**, Sayı.83, (Ocak 1993), s.23.

⁴⁰ Ahmet Emin Seyhan, “Ebu'l Hasan el Harekani'nin Nefsi Tezkiye Metodu” **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara, Vol.9 Nu.2 (Winter 2014), s.1335-1359.

hâlidir. Kavli tezkiye ise kişinin nefsindeki kusurları görmezden gelmek suretiyle kendini övmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu ise kötülenip yasaklanmıştır.⁴¹

Tasavvufa göre tezkiye sürecinde, sürecin muhatabı insanın kendisi değil, bizzat nefsidir. Tasavvufta insan nefis ve bedenden oluşan bir bütündür.⁴² Kişi, nefsin var olan mertebelerini bir bir geçerek ameli ve gayreti vesilesi ile kendini tezkiye edebilir. Kişinin tezkiye yolunda geçmesi gereken nefis merhaleleri şunlardır: Kötülüğü emrederek iyilikten alıkoyan nefs-i emmare, yaptıklarının farkına vararak kendini kınayabilen nefis yani nefs-i levvame; doğru ve yanlış ayırabilen, kendisine ilham olunan nefis, nefs-i mülhime; kendini kötü ve çirkin olandan arındırarak güzel ahlaka kavuşmuş olan nefs-i mutmainne ile Allah'ın tüm hükümlerini itirazsız kabul ederek kulun Allah'tan, Allah'ın kuldan razı olduğu nefs-i razıyye şeklinde sıralanmaktadır.⁴³ Bu merhalelerden geçen insan, tıpkı âlemlerin iç içe olduğu helezonik bir yolculuk olan seyr-u sülukte “ben”in içindeki benleri keşfettiği, âdeta simyevi bir süreç olan altına dönüşme hikâyesini, yani arınmasını gerçekleştirir.⁴⁴

Muhasibi'nin nefisle ilgili tanımı tasavvufta nefsin konumu hakkında bilgi vermektedir. Bu alanda tezkiye “nefsi tezkiye etmek” olarak anlaşılmış; bu süreç, nefisle yapılan savaşın sonucunda gerçekleşebilen bir arınma olarak ele alınmıştır. Âdeta ölmeden önce nefsinin öldürmekle tezkiye olmak isteyen kimse, nefsinin isteklerinin aksini yapmaya kendisini zorlayarak, arındığına inanır. Bu açıdan bakıldığında tezkiye süreci olumsuz bir süreç olarak görülmektedir. Tasavvufta tezkiye sürecinin sonunda insan hakikate ve huzura kavuşur. İnsanın kendini keşfi açısından bu yaklaşım; tasavvuf literatüründe tezkiye kavramının, üzerine bina edildiği temel anlayışı oluşturmaktadır.

1.6. Diğer Dinler ve Düşünce Sistemlerinde Eğitim ve Tezkiye

İnsanoğlunun hayat sahnesine çıkmasından itibaren beraberinde getirdiği sorularına, sorunlarına ve varoluşsal ihtiyaçlarına İslam dininin cevapları olduğu gibi farklı dinler de çözüm ve cevaplar aranmıştır. Arınmaya dair bu cevaplar, İslam dininin mistik yönünü yansıtan tasavvufta olduğu gibi diğer dinlerin de mistik boyutlarında aranmış ve tartışılmıştır. Aynı zamanda su, kutsal mekan ve yolculuklar, dünyaya dair vazgeçişler vesilesi ile arınma çeşitleri pek çok dinde ortak inançlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda birçok dinî geleneğin

⁴¹ Selvi s.135-136.

⁴² Uludağ, “Nefis”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Yayınları, 2006, Cilt.32, s.526-529.

⁴³ Uludağ, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.526-529.

⁴⁴ Aksöz, s.83.

içinde kendine yer bulabilmiş olan arınmanın, insanın temel kavramlarından biri olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Kavramın diğer dinlerde ne şekilde yer aldığına bakmak, geniş bir anlam çerçevesi oluşturmada faydalı olacaktır.

Yahudilikte “naphes” sözcüğü ile Arapçadaki nefis ve nefes kelimeleri arasında semantik bir uyum olduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁵ Yahudilikte ruhun; Neshamah (üstün ruh), Torah ve ilahi olanı anlamayı sağlayan unsur Ruah (ahlaki ruh) ve Nefesh (dürtüler, fiziksel istekler) olmak üzere üç unsuru vardır. Bunlar ilkten sona doğru bir aydınlanma hâli içerisindedir.⁴⁶

Yahudilikte birey ile tanrı arasındaki ilişki üç şekilde gerçekleşir. Maddi şeylerden uzaklaşmak, manevi enerjinin coşkusu duyu ve düşüncelere aktarmak, ben bilincinin yerine tanrı bilincini yerleştirmek bu iletişimin aşamalarını oluşturur.⁴⁷ Kişi hayvansal isteklerinden arınarak, benliğini yüceltip tanrıya yok olma imkânı elde eder. Tüm dinlerde olduğu gibi Yahudilikte de ibadetlerin özünde arınma vardır.

Yahudi mistik geleneğinin adı kabaladır. Bu geleneğe ait öğretilerde arınma ile ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Kişinin benliği ile hesaplaşması, manevi hayatında aşması gereken on kapı ile temsil edilmektedir. Bunlardan ilki âlemin çokluğu içerisinde tanrının birliğine ulaşmaktır. Bu, evrendeki her şeyin gözlemlenmesi sonucunda kazanılabilir. Bu gözlemler sonucunda ikinci kapı olan tanrıya doğru tapınmaya ulaşılır. Üçüncü kapı güven kapısıdır. Bu kapı bireyin ruhsal anlamda zirveye çıkarken elde edeceği dengeyi ifade eder. Dördüncü kapı olan kabul kapısında birey, payına düşenden memnun olmayı öğrenir. Şüphe, kırgınlık ve nihilizmin arkasında beşinci kapı olan ikiyüzlülük vardır. Alçakgönüllülük olan altıncı kapıdan güvenle geçebilmeyi sağlayan şey, kişinin zorlukla elde ettiği inancıdır. Yedinci kapıda bireyi geçmişte işlediği günahları karşılar. Burada ondan, pişmanlıkla ve dürüstlikle günahları ile yüzleşmesi beklenir. Bu kapıda birey tanrıdan af dilenerek arınmayı murat eder. Sekizinci kapı olan ruhun incelmelerinden geçen kişi; mistik anlamda kendini arındırarak gözü olmadan görebilecek, kulağı olmadan duyabilecek, dili olmadan konuşabilecek hâle gelir. Dokuzuncu

⁴⁵ Regis Blachere, “ Nefs Kelimesinin Kuran’da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sadık Kılıç (çev.), Sayı.5 (1982), s.189-196.

⁴⁶ Dan C. Sherbok, “**Jewish Mysticism-An Antology**” Oxford: Oneworld, 1995, Tuncay Aksöz, “İnsan Benliğinin Arınması” **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.17, Sayı.31, (Haziran 2015), s.87.

⁴⁷ David R. Blumental, “**Understanding Jewish Mysticism-The Philosophical-Mystical Tradition and Hasidic Tradition**” New York: Ktav Publishing, Aktaran: Tuncay Aksöz, “İnsan Benliğinin Arınması” **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.17, Sayı.31, (Haziran 2015), s.87.

kapı olan perhiz Musevilerin yaşadıkları toplumda kendilerini koruyarak ruhani bir hayat sürdürebilmeleri için gereklidir. Son kapı olan azizlik ise bu yolculuğun son aşamasıdır.

Kabalacı anlayışta hedef, düşünce ve eylem doğrudan birbirine bağlantılıdır. Kişi aklını ruhunu ve bedenini arındırdığı ölçüde tanrıya benzeyebilecektir. Bu arınma süreci içerisinde insan kendini o kadar parlak bir hâle getirir ki sonunda tanrı onda yansır duruma gelir. Duygularını arıtabildiği ölçüde, melekler âleminin koku ve renkten oluşan dünyasına dâhil olarak sonunda devekuth denilen ve insan şuurunun ulaşabileceği en üst mertebeye ulaşır. Bu mertebe insanın tanrıya sevgi ile bağlandığı noktadır. Bununla birlikte bu öğretilere göre Yahudiler, on üç kutsal özelliğe sahip olmalıdır. Arınma sonucu elde edilecek olan bu özellikler hakarete tahammül, kötülüğe sabır, affedici olmak, kendini komşusu ile bir görmek, öfke duymamak, merhametli olmak, intikam duygusunu bastırmak, başkasının kötülüklerini unutmak, acımak, doğruluk, iyilik, kötülere yardımcı olmak ve bütün insanları ilk saf hâlleriyle hatırlamak şeklinde sıralanmaktadır.⁴⁸

Hristiyanlığın özü ve Hz. İsa'nın gönderiliş sebeplerinden biri olan günah kavramı, Hristiyanlığın temel kavramlarından biridir. Bu dine göre insanın dünyaya gelişi, asli günah ile başlar. İnsanların atası olan Adem ve Havva'nın tanrının sözünden çıkarak yasak elmayı yemeleri ve cennetten kovulmaları sebebiyle işledikleri günah, nesilden nesile geçerek bireyin günahkâr olarak doğmasına sebep olmaktadır. İsa'nın çarmıha gerilmesi ile o bütün günahlarından arınmış ve tüm günahkârlar adına cezasını çekmiştir. İnsanlar içinde, ancak İsa Mesih'in yolunu takip edenler günahlarından arınabileceklerdir. Dine göre bu günahattan arınmanın iki yolu vardır; vaftiz ve günah çıkarma.

Grekçe bap̄t kökünden gelen vaftiz kelimesi sözlüklerde “suya daldırma, yıkama” anlamında kullanılmış olup genel anlamda suya sokmak ve bu suretle gerçekleştirilen dinî merasimleri ifade etmektedir. Genellikle bedenın tamamını suya sokma ya da başın ve vücudun bir kısmına su dökme şeklinde gerçekleştirilen bu ibadet, günahlardan ve kirlerden arınmak yoluyla manevi anlamda yeniden doğma aracı olarak dinî gelenekte yerini almaktadır.⁴⁹ Vaftiz sonrası bireyde olması beklenen bazı ahlaki sonuçlar yeni ahitte; abdest ile yıkanan vücudun, kalbin bütün kirlerinden tövbe ile temizlendiği bir aklanma hareketi olarak yer almaktadır.⁵⁰

⁴⁸ Perle Epstein, **Kabala: Musevi Mistiklerin Yolu**, N. Karayazgan, Ş. Barkın (çev.), İstanbul: Dharma Yayınları, 1998, s.5-10.

⁴⁹ Salime L. Gürkan, “Vaftiz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV Yayınları, Cilt.42, 2012 s.424-426.

⁵⁰ Ali Erbaş, **Hristiyanlık'ta İbadet**, İstanbul: Ayışığı Kitapları, s.102.

Hristiyanlıkta; birincisi Hz. Adem'den dolayı ondan sonra gelen tüm insanlara aktarıldığı düşünülen asli günah, diğeri bireyin bizzat işlediği ferdî günah olmak üzere günahlar iki kısma ayrılmaktadır.⁵¹ Bu günahlardan arınmada su ile arınma ritüeli pek çok dinde olduğu gibi hristiyanlıkta da mevcuttur. Su ile yıkanma bir nevi ruhu arındırmanın bir sembolüdür. Vaftiz ile kişi, İsa'nın çarmıhtaki hâli ile bir olarak doğuştan getirdiği günahlarından arınır.

Günah çıkarma eylemi ise işlenen günahlardan dolayı tanrıdan af dilenme durumudur. Vaftizden sonraki günahların affı sebebiyle gerekli görülen bu tövbe için Cuma günleri tövbe günü olarak belirlenmiştir.⁵² İyileştirici sakremler arasında kabul edilen tövbe, ilk zamanlar kamu önünde yapılırken daha sonraları kilisede özel kabinlerde yapılmaya başlanmıştır. Günahın ikrarından sonra, tövbenin kabul edilip bağışlanması işlemi gelir. Bağışlanmada pisikopos, İsa adına tövbe eden kişiyi affeder.⁵³ Hristiyanlıkta arınma İslam ile karşılaştırıldığında, dini işlerin daha kurumsal biçimde ele alınmasından ötürü daha toplumsal bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. İslam'da ise arınma, daha bireysel bir özellik gösterir. Farklı veçhelerde de olsa arınmanın bu inanç kapsamında da kendine yer bulduğu görülmektedir.⁵⁴

Dinî ritüellerin yanında, insanın güzel özellikler kazanarak özde arınmayı yakalaması adına dinin mistik yönünü ifade eden keşişlik meselesi, Hristiyanlıkta arınmanın bir başka yönünü ortaya koymaktadır. Diğer mistik anlayışlarla benzerlik gösteren Hristiyan mistisizminde keşişler, ruhlarını arındırmak adına dünya ile olan bağlarını koparmaktaydılar. Ruhani şehitlik olarak adlandırdıkları yeni anlayışla mistikler, Hz. İsa'ya olan borçlarını ödemek için kendilerini dünya hayatından izole ederek mezarlık ve çöllerde inzivaya çekiliyorlardı. Onlar, bireysel mülkü reddederek fakirliği benimsemişlerdir. Seyahat ederek kurtuluş yoluna kavuşup arınacaklarına inanmışlardır. Hristiyan mistiklere göre manevi savaş kılıçla yapılan savaşa göre tanrı katında daha değerlidir.⁵⁵ Bu manevi savaş; bireyin vazgeçmeleri, ahlaki emirleri içten gelen bir irade ile uygulayabilmeleri ölçüsünde başarılı olmaktadır.

⁵¹ Mehmet Katar, **Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe**, Ankara: Töre Yayınları, 1997, s.4.

⁵² Mehmet Aydın, "Hristiyanlık", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, , Ankara, 1998, Cilt.17, s.350

⁵³ Mehmet Aydın, s.350-351.

⁵⁴ Emine Gören, "İnsanın Arınma İhtiyacına dini Ahlâkın Katkısı", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2009), s.81.

⁵⁵ Yunus E. Solgun, "Mistisizm ve Toplum: Orta Çağ İslam ve Hristiyan Toplumlarında Dervişler ve Keşişler (13-15. Yüzyıllar)" (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2020) s.40.

Hinduizm inanç sistemine göre insan, dünyaya karşı sergilediği tutum ve davranışlarına göre ya samsara denilen çarkın içerisinde kurtularak kâmil insan olacak ya da kendini bu çarka kaptırarak acı çekmeye devam edecektir. Bu çabasıyla insan bir sonraki yaşamında ne konumda olacağını belirlemektedir. İnsan, madde ve ruh arasında iki uç arasında bulunmaktadır. Bu inanca göre madde, fânî; ruh ise ezelîdir.⁵⁶ Hinduizm’de nefis kavramı yerine “atman” kullanıldığı söylenebilir. Atmanın saflaşması, brahmanın ortaya çıkışıyla gerçekleşir.⁵⁷ Hinduizm’de bu saflaşmanın sağlanması yoga ile gerçekleştirilir. Birleşme, tutum, disiplin, davranış gibi anlamlara gelen yoga, dinî kavram olarak beden ve zihin arasındaki uyumu yakalamak için yapılan uygulamaların adıdır. Yoga sayesinde insan bedenine hâkim olmayı öğrenir.⁵⁸ Yoga ile birey, yaptığı alıştırmalar sayesinde dünyaya karşı olan isteklerini kontrol altına alabilir ve zihinsel bir dinginlik hâli yaşar. Ayrıca bu alıştırmalar insanın; cehalet, bencillik, şehvet, nefret gibi duygularını kontrol altında tutarak samsara çarkından kurtulmasını sağlar.⁵⁹

Görüldüğü üzere dinlerde farklı şekillerde tezahür etse de ortak olan bir arınma ihtiyacından bahsetmek mümkün görülmektedir. Kişiler farklı zamanlarda farklı inançlarda arınmaya ihtiyaç duymuşlar ve bunu sağlayabilmek adına birtakım yollara başvurmuşlardır.

İnsan, varoluş sahnesine çıkmasından itibaren diğer canlılardan farklı olarak birtakım ihtiyaçlar duyar. Varoluşun gereği olan bu ihtiyaçların biri de insanın arınma ihtiyacıdır. Bu ihtiyacın içeriğine dair tartışmalar; felsefe, farklı ahlak alanları ve dinler tarafından ele alınmış; arınmanın neliği, nasıl gerçekleşebileceği gibi konular farklı açılardan değerlendirilerek tartışılmıştır. Bu tartışmalar müstakil olarak arınma başlığı altında incelenmese de arınmaya dair görüşlerle insanın özü ve ruhunun mahiyeti tartışmalarında karşılaşmak mümkündür.

Felsefe tarihinde insan, ruh ve arınmadan bahseden ilk filozof olan Pythagoras (M.Ö. 495), insanın ruh ve bedenden ibaret olduğu görüşünü savunmuştur. Ona göre insanda asıl olan, onun ruhudur. Ruhun asıl olması, onun tanrısal olması ve ölümsüzlüğünden kaynaklanır. Ruhun aksine beden ölümlüdür. Özü itibarıyla temiz ve saf olan ruh, bedenle birlikte dünyada gerçekleştirdiği kötülükler sebebiyle kirlenir. Bu kirler ise onun asıl vatanı olan tanrısal âleme

⁵⁶ İsmet Eşmeli, “Hinduizm’de Kâmil/Kurtulmuş İnsan”, Kemal Göz ve Mustafa Türkan (Ed.), **Medeniyet, İnsan ve Din** (237-261), Ankara: FCR Yayın, 2018, s.241.

⁵⁷ Lauren J. Boni, “The Sufi Journey Towards Nondual Self-realization”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, University of Lethbridge, Canada, 2010.

⁵⁸ Mahmut Aydın, s.152; Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara: Ocak Yayınları, 1993, s. 92; Osman Cilacı, **Dinler ve İnançlar Terminolojisi**, İstanbul: Damla Yayınevi 2011, s. 398.

⁵⁹ Eşmeli, s.250.

gitmesine engel olur. Ruhun ait olduğu âleme dönmesi, yaptığı iyilikler karşısında kötülüklerinden arınması ile gerçekleşebilir ve ancak o zaman mutluluğa kavuşmuş olur.⁶⁰

Eflâtun (M.Ö. 347) ruh ile ilgili çıkarımlarını Pythagorasçı etki ile yapmış, ondan farklı olarak felsefesinde ruh anlayışını sistemli bir şekilde açıklamıştır. Ona göre ruhun ait olduğu asıl yer özü itibariyle ebedi âlemdir. Ruh, bedeni kullanan kişi ya da benlikle aynı olup o, bedenden farklı bir cevherdir. Duyu âlemine ait nesnelerin algısı bedenle ilgiliyken, ruh, ezeli olan ve cisim olmayan ideaların idrakiyle ilgilenir. Ruh bedenden önce mevcut olduğu gibi bedenle birlikteyken onu yöneterek onun ölümünden sonra da varlığını sürdürebilir. Ruhun asıl mutluluğa ermesi, bedenin ölümüyle mümkün olabilir. Bu nedenle insan, ruhunu arındırarak onu ölüme hazırlamalıdır. Eflâtun bu arınmanın ancak felsefe ile mümkün olabileceğini savunur.⁶¹ Dünyaya gelmeden önce idealar âlemine ait olan ruh, orada mutlu bir hayat sürerken maddeler dünyasına indiğinde buranın günahlarıyla kirlenmiş olur. İnsanın görevi; ona, idealar âlemine ait bilgilerini hatırlatmasıdır. İnsan ancak bu hatırlama sayesinde hakikate ulaşabilir. Hakikate ulaşmak isteyen insan, ruhun hatırlamasıyla ortaya çıkan ve doğuştan getirdiği akıl ve bilgiye sahip olmalıdır. Bunlarla beraber; onun ruhunun, bedenden ayrılarak nesnelerin özünü temaşa ile bilgelige ulaşması gerekir. Bunun yolu, ruhun kötü hasletlerden arınarak bilgisizlikten kurtulmasıdır. Arınarak hakikate ulaşma, Eflatun'un ağzından şu şekilde açıklanmıştır:

“Biz yaşadıkça öyle sanıyorum ki; ancak tenden uzaklaştığımız, mutlak zorunluluk hâlleri bir yana bırakılırsa onunla hiçbir ilişkimizin olmadığı, dokunması ile bizi kirlletmesine müsaade etmediğimiz ve Tanrı'nın kendisi bizi gelip kurtarıncaya kadar kendimizi arıtmaya çalıştığımız nispette hakikate yaklaşmış oluruz. Böyle arınmış bir hâle gelince muhtemel ki bizim gibi arınmış varlıklarla yaşayacağız ve doğrudan başka bir şey olmayan o saf özü tanıyacağız. Gerçekten saf olmayan biri için saf olan bir şeyi kavramak imkânsızdır.”⁶²

Ayrıca o, tartışmanın arındırıcılığından bahsederken şu ifadeleri kullanır;

“Kokuşmuş insanların ruhunda öfke, haz, arzu, üzüntü gibi bağlantıları olan tüm diğer şeyler arasında bir yarış vardır. Ruhun doğru bilgiden sapması bunlar yüzündendir. Korkaklık, taşkınlık ve haksızlık hastalıktır. Bunlara karşı, ruhun bilgisizlikten kaynaklanan sapmaları eğitimle giderilebilir. Ruh arındıran, soru sorarak tartışma yoludur. Öğrenmeye

⁶⁰ Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi** 1, 4. Basım, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.137-171.

⁶¹ Arslan, s.137-171.

⁶² Platon, **Phaidon**, Suud K. Yetkin ve Hamdi R. Atademir (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s.67.

*engel olan şeyleri, önyargıları, kırıntı bilgileri soruşturarak ve tartışarak ruhumuzdan uzaklaştırırız ve arınırız. Arınma en iyi ve akıllı ruh durumudur.”*⁶³

Aristo (M.Ö. 322) arınma sürecini sanat dâhilinde değerlendirerek bu süreci “katharsis” kavramı ile açıklamaktadır. İlk Çağ Yunan felsefesinde ruhun tutkulardan arınması anlamında kullanılan katharsis kavramı, kelime anlamı itibarıyla arınma ve temizlenmeyi ifade eder. İlk zamanlar daha çok dinsel anlamlarda kullanılan kavram; Aristo ile birlikte, sanat aracılığıyla duygulardan arınma ve insanın estetik deneyimleri ile ruhunun arınması yönüyle öne çıkmıştır. Ona göre sanatın görevi ve işlevi; yalnızca haz duygularını doyuma ulaştırmak değil, aynı zamanda insanda meydana getireceği ahlaki bir duruluktur.

Plotinus (M.S. 205–270), ruhun nihai amacının bireysel olandan evrensel olana geçmek olduğunu söyleyerek bunun, yani ruhun, Bir’e yükselmesinin ilk aşaması olarak da bir arınma süreci olan temaşayı ele alır. Bu süreç, ruhun beden baskısından kurtularak özüne odaklanması şeklinde tezahür eder. İnsan kendi özüne odaklandıkça içindeki tanrısal ilkenin farkına varır. Bu fark ediş için kişi; dış dünyayla olan ilişkisini sınırlandırmalı, duyuusal yetilerini göz ardı etmelidir. Bu süreçle beraber, insanın özündeki tanrılık ilkesini keşfi sonucunda dış dünyaya olan ilgi ve duyular azalmış olur. Mutlak anlamda tanrıya benzemek ruhun kurtuluşuna vesile olur. Ruhun kurtuluşa ermesi ve tanrıyla buluşması, bu arınma ile mümkün olur. Tanrıyla buluşmuş olan ruh, ihtiyat ve erdemlere de sahip olmuş olur. İnsan ruhu, bedenine göre tanrıya daha yakındır. İnsan, ruha ait olan bu erdemleri sayesinde ise saflığını korumuş olur. Bunu, şu şekilde anlamak da mümkündür; İnsan tanrıya doğru olan ve hem yukarıya hem de kendi içine olan yolculuğu esnasında, arınma ile birlikte erdemler elde etmiş olur.⁶⁴ Yukarıda yer alan düşünürlerin arınmayı tanımlarken sahip oldukları bakış açıları birbirinden farklı olsa da buradan ortak anlam olarak insanın ancak özüne dönerek arınabileceği ve mutluluğu ancak arınma yolu ile elde edebileceği fikrine ulaşılabilir. Özüne dönen insan, anlamına kavuşmuş olur.

Kindi (ö.866) öfke ve arzuyu bedene, düşünceyi ise nefse ait güçler olarak kabul etmekte bunun sonucunda ise nefsin arınmasının ahlaki faziletler ile ilişkisini dile getirmektedir. İnsan, akli nefsin istekleri doğrultusunda hareket ettiği müddetçe huzura ererken; öfke ve arzu gücünün peşinden gitmekle yanlış yola sapmış olur. İnsanda bu iki güç sürekli mücadele hâlinindedir. Arınmayı bir metafor üzerinden anlatan Kindi; nefsi, paslı bir aynaya benzetir. Nasıl

⁶³ Platon, s.228.

⁶⁴ Plotinus, “**Dokuzluklar I**”, Zeki Özcan(çev.), Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2006, s.168-169.

ki paslı bir aynada görüntüler net olarak görülemez, kirli bir nefiste de bilgi formları aynı şekilde belirmez. Nesnelerin parlak aynada görüldüğü gibi, varlığın bilgisinin insanda oluşabilmesi, nefsin şehvi arzu olan kirlerden arınarak hakikatin bilgisi hakkında düşünmesi suretiyle nefsin temizlenmesine bağlıdır.⁶⁵ Hakikatin bilgisine eren nefis, artık dünya zevkleri ile meşgul olmak yerine ebedi mutluluğun peşinde koşacaktır. İnsan, bilmesi oranında arınmasını gerçekleştirebilmektedir. Ona göre ahlakın yüceliği, kişinin hakikate ulaşabilmesi ve nefsinin arınmışlığı birbirine bağlı ve ilişkilidir. Eğer kişi, akıl gözü ile değil de duyularıyla hareket ederse yeme içme ve şehvetini hayatının amacı hâline getirmiş olur. Bunun sonucunda da arınıp saflığa kavuşamaz ve varlığın hakikatine ulaşamayıp tanrıya yaklaşılmaya da imkân bulamaz. O, temizlenen nefsin mahiyetini ise şu şekilde açıklar;

*“Hem bu hem de öbür âlemde nefsin bu şerefli rütbeye ulaşması ancak kirlerden temizlenmesiyle olur. İnsan kirlerden temizlenince, onun nefsi gaybı ve gizli şeyleri bilecek derecede parlaklık kazanır. Nefsin bu gücü, şanı yüce Tanrı’nın gücüne yakın bir benzerlik gösterir. Çünkü nefis, bedenden ayrılıp soyutlanınca kendi âlemine yani tanrılık âlemine intikal eder.”*⁶⁶

Ruh hakkında determinist olarak bilinen ve İslam düşüncesinde “Muallim-i Sâni” olarak tanınan Fârâbi (öl.950)’ye göre ruh, inşa tabiatının aynası konumundadır. Onun ürünü ise akıldır. Ruhun temizlenmesi ancak duyuların hazzından vazgeçilerek, manevi hazza kavuşma ile sağlanabilir. Nefiste kemal olarak adlandırılan bu dereceye ancak akıl ile ulaşılabilir.⁶⁷

Razi (öl.606)’nin tezkiye ile ilgili görüşlerini Tefsir-i Kebir’inde, Şems Suresinin izahından öğrenmekteyiz. Ona göre temizlenmek veya eğitip yetiştirmek anlamındaki tezkiyenin manası; insanın günahlardan uzaklaşarak, Allah’a itaat etmek suretiyle nefsinin arındırıp tertemiz yapması ve bu şekilde umduğuna kavuşarak felaha ermesidir.⁶⁸ Mevlana’nın meşhur ifadesiyle insan, ya olduğu gibi görünmeli ya da görüldüğü gibi olmalıdır. İnsanın içinin temizliği dışına yansır. Bu da kişinin arınmasına, onun arınması ise kalbindeki engin hoşgörü vesilesiyle kalbin tesellisine bağlıdır. Kalbin tesellisinden maksat, insanın kendini her

⁶⁵ Mahmut Kaya, **Kindi Felsefi Risaleler**, İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2018, s.246-247.

⁶⁶ Kindi, **Nefis Üzerine**, Mahmut Kaya (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, s.135.

⁶⁷ Hilmi Ziya Ülken, **İslâm Felsefesi: Kaynakları ve Tesirleri**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1967, s.60.

⁶⁸ Razi Cilt.23, s.172.

şeyiyle Allah’a vermesi, bunun da her türlü gösteriştten uzak bir şekilde, gece ibadetleri ile samimi yakarışlar şeklinde gerçekleşmesidir.⁶⁹

Beyzavi (öl.685) tezkiyeyi, fiil veya sözlerden çirkin olanlarını temizleyip gidermek olarak tanımlamıştır.⁷⁰ Tezkiye, fiili ve sözlü olmak üzere iki türlü gerçekleşir. Sözle yapılan tezkiye; başkasını temize çıkarmak adına, onun günahlardan arınmış sâlih bir kimse olduğunu iddia ederek ve kişinin güzel vasıflarla övmek suretiyle kendini temize çıkarması şeklinde iki türlü gerçekleşir. Bunlardan biri mübah iken diğeri yasaklanıp kötülenmiştir.⁷¹

İbn Sina (öl.1037)’nın nazari akıl gücünün yetkinliği hakkındaki görüşlerini açıkladığı ve ebedi mutluluk ile ilgili tezlerinde, arınma fikrinde ne düşündüğü konusunda ipuçlarına rastlanmaktadır. Ona göre ‘bilfiil ve müstefâd’ seviyesine çıkan nefsin, bilmeye ilişkin gücüne nazari aklın yetkinliği denir. Onun bu seviyeye çıkması ise ancak bilgisine konu olan şeyleri en gerçek hâliyle bilmesiyle mümkün olur. Nazari aklın bilgisine konu olan şeyler, metafizik ile ilgili bilgilerdir. Bu metafizik konularına insanın varlığı ve mahiyeti, âlemin oluşumu, âlem içindeki insanın yeri ve görevi ile insanın gerçek mutluluğu ile mutsuzluğunu bilmesi gibi konular girmektedir. İnsanın nazari aklı ne kadar bu bilgilerle donatılırsa ölümden sonraki mutluluğa erişme istidadı o kadar artmaktadır. Aynı zamanda o ölçüde hissi arzulardan da uzaklaşabilir. Ahlak, bu felsefede amelî aklın yetkinliği olarak tanımlanmıştır. Amelî akıl, nefsin bedenle ilişkisini düzenler. Hakk nazari aklın gücünün yetkinliği, adalet ve hayır ise amelî aklın gücünün yetkinliğini ifade eder. Nefsin, kendi gerçek mutluluğuna engel olan kötü yapılardan arınarak ölümlle beraber bedenden tertemiz bir şekilde ayrılması için hissi hazlarını denetleme yapısını ve dengeli davranma alışkanlığını kazanmış olması gerekir.⁷² Ayrıca ona göre, “Bir insanın tam arınmışlığı (şiddetu’s-safâ) ve aklı ilkelerle (mebâdî) güçlü ilişkisi (şiddetu’l-ittisâl) sebebiyle sezgi ile aydınlanarak (en yeşteile hadsen) desteklenmiş (müeyyed) bir nefsinin olması mümkündür.”⁷³ A’lâ Suresi tefsirinde belirttiğine göre insanları, arınma çabaları bakımından bu gayret içerisinde olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayırmaktadır. Arınma gayretinde olanları da kendi içerilerinde kuvvet-zayıflık, çokluk-azlık ve sürat-yavaşlık olmak üzere gruplara ayırmıştır. Peygamberlerin tam manasıyla arınmış olmaları; onların

⁶⁹ Önder Göçgün, “Mevlâna ve İnsan”, **I. Millî Mevlâna Kongresi**, Konya: Selçuk Üniversitesi, 3-5 Mayıs 1985, s. 161-173

⁷⁰ Beyzavi, Cilt.1, s.217.

⁷¹ Selvi, s.125-161

⁷² Ali Durusoy, **İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri Nefs, Akıl ve Ruh**, 3.Basım, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993, s.69.

⁷³ İbn Sinâ, **Kitâbu’s-şifâ et-tabîyyât (II), Kitâbu’n-Nefs**, Georges C. Anawati ve Said Zayed (nşr.), Kahire, 1975, s.220

nefislerinin Allah tarafından desteklenmesi, vahiy vesilesiyle hakikatin bilgisine direkt olarak ulaşabilmeleri ve dolayısıyla akli ilkelerle kurdukları güçlü ilişkiler sayesinde gerçekleşmiştir. İnsanın bilgisinin artmasıyla arınması arasında, bu bağlamda doğrudan bir ilişki olduğu söylenebilir.⁷⁴

Gazali (öl.1111) insanın mahiyetini anlama ve açıklamada temel kavram olarak merkeze kalbi almaktadır. Ona göre kalp; ruh, nefis ve akıl kavramlarıyla ilişkili olup sürekli bir değişim hâlinindedir. O; kalpleri, ameline ve duruma göre üçe ayırır. Bunlardan ilki riyazet ile tezkiye olup, takva ile tamir edilen pisliklerden arınmış kalptir ki; bu kalplere melekût âleminden gayb hazineleri akıtılır. Akıl ise kalbe gelen bu bilgileri, faydalarını ve manalarını yorumlar. Artık bu kalp, takva ile temizlenerek akıl ışığı ile aydınlanıp marifet ile imar edilmiş olur. Allah, bu kalbe sahip olan müminlere ilahi yardımını göndermek suretiyle onların hayır hususiyetindeki işlerini kolaylaştırır. Artık o kimse, şeytanın hilelerine karşı kendiliğinden direnç gösterir hâle gelir. Şükür, sabır, korku, recâ, züht, muhabbet, rıza, tevekkül ve tefekkür gibi güzel hasletlerle mamur olmuş bu kalp, Allah'ın yöneldiği kalptir. Kötü huylar ve pis şeylerle kirlenmiş, heves ile dolup rüsva olmuş kalpleri ise Gazali, ikinci kategoride değerlendirir. Bu kalpler, ilahi nazara kapanmış olup şeytanların ziyaretgâhı hâline gelmiştir. Nefsin akla galip geldiği bu kalbe sahip insanlarda akıl, nefse hizmet etmeye alışmış, hevâ tüm benliği sarmıştır. Aklın ışığından uzakta, karanlıkta kalmış olan kalbe ilahi yardım ulaşmaz ve ona hiçbir şey tesir etmez olur. Üçüncü kalp ise nefsin kötülüğü ile imanın nurunun bir arada bulunduğu, arada kalmış kalplerdir. Bu mücadele hâli içerisinde; o insanda şeytani sıfatlar ağır basarsa o kimsenin Allah'tan uzaklaşmasına neden olur. Şayet onda melekî hasletler ağır gelirse kul, Rabbine yaklaşır.⁷⁵ Gazali'ye göre faziletlerin kaynağı akıldır. İnsan özünde var olan şehvet ve gazap vasıflarının idaresini aklına bağladığı zaman, hikmet ve ilmi yakîn elde ederek bunlar sayesinde şeytanın hilelerinden kurtularak arınmış olur ve bu hâl üzere kalır.

İbn Haldun (öl.1406), kişinin bütün yapıp ettiklerinin itidal üzerine olmasını temin amacıyla, Allah'ın özel kulları olan peygamber ve sıddıkların arasında olabilmek için girdiği mücahedeyi tezkiye olarak tanımlamıştır. Kişi bunu yaptığı takdirde Kur'an'da belirtildiği üzere 'Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.' emrine muhatap olarak Kur'an ahlakıyla ahlaklanır. Bu vesileyle, ona artık hayırlı işleri ve nafil ibadetleri yapmak kolaylaşır ve onun huyu güzelleşir. Ancak bu mücahedenin amacı veya sonucu kişinin beşeri sıfatlarının hiçe sayılması anlamına da

⁷⁴ Adnan Gürsoy, "İbn Sînâ'nın Nübüvvet Teorisinde Kutsî Akıl", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.23, Sayı.2, (2014), s.10.

⁷⁵ İmam Gazali, *İhya'u Ulumi'd-Din*, Ahmet Serdaroğlu (çev.), İstanbul: Erkam Yayınları, 2016, s.159-168.

gelmez. Buradaki asıl gaye; nefsin olumsuz isteklerinin tezkiye yoluyla kökünden temizlenmesi değil, bilakis ıslah edilmesi şeklinde olmalıdır. Bu duyguların ıslah edilmemesi veya kökten temizlenmesi, her iki şekilde de insanın zararınadır. Öyle ki, kişide var olan öfkeyi örnek verecek olursak, bu duygunun yokluğu insanın kendisini savunmasına mâni olurken çokluğu ise onu suç işlemeye teşvik eder. Aynı şekilde şehvet duygusunun yokluğu da kişi neslinin devamını tehlikeye atarken fazlası insanı günaha sevk etmeye sebep olur. Bunların denge hâlinde olması ile tezkiye gerçekleşmiş olur. Bu sürecin tamamlanması ise kişinin az uyku, az yeme, makam ve mevki gibi şeytanın hoş gösterdiği şeylerden kendini uzak tutmasıyla mümkün olur. Bunları yaparken de kişi nefesine zulmetmeden, yumuşak davranmalıdır.⁷⁶

Sufi geleneği bir sistem olarak değil de üstün bilgiye ulaşmada zihni bir süreç olarak kabul eden ihvan-ı sefa; büyük mutasavvıflar ve bazı filozofların da kullandığı pek çok tasavvufi terimi, düşünce dünyasına kazandıran bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Onlara göre kişinin üstün bilgiye (burhan) ulaşması ancak nefsini arıtmakla gerçekleşebilir. Allah'ın peygamberlerine gönderdikleri ile evliyaların kitaplarında yer alan tefsirlerde bulunan canlı hükümlerin keşfi, yani kısaca kişiyi Allah'a ulaştıran yol ancak arıtılmış bir nefis ile keşfedilebilir. Nasıl ki cismani olan şeyler ancak sağlam duyu organları ile sağlıklı müşahade edilebiliyorsa nefiste arıtıldığı oranda ruhani hakikatlere ulaşabilir. Nefsi arıtmak için ona, doğru görüşler katarak karakteri temizlemek gerektiği gibi aynı zamanda onda olan kötü adetleri de düzeltmek gerekir. Bu durum, ihvan-ı sefada terbiyenin amaçlarından birini teşkil eder. Bunlarla beraber tezkiye için din ve dünya işlerinde kişinin doyuma ulaşmış olması gerekir. Arınmış nefis ise insanı gerçek mutluluğa erıştırir.⁷⁷

Elmalılı (öl. 1942) tefsirinde, peygamberin görevlerinden tezkiyeyi açıklarken kavramı şu şekilde anlamlandırmıştır: *“Kişinin her türlü şirk ve gûnahtan, insanlığın mahiyetine yakışmayacak maddi manevi pisliklerden temizlenerek onun hakkın temiz ve adaletli bir şahidi hâline gelmesine vesile olacak şekilde arındırılmasıdır.”*⁷⁸

Ali. b. Osman el-Hücvirî'ye (öl. 465/1072) göre biri maddi diğeri manevi olmak üzere iki türlü temizlik vardır. Namazın geçerli olması için zahirî temizliğin şart olması gibi, kişinin

⁷⁶ İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil li-Tehzibi'l-Mesâil ve Mukaddime'de Tasavvuf İlmi*, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984, s.6-34.

⁷⁷ Bayram Ali Çetinkaya, “İhvan-ı Safa Düşüncesinde Temel Tasavvufi Kavramlar ve Meseleler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt.9 Sayı.2, (Aralık 2005), s.211-218.

⁷⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dili Kur'an Dili*, Emin Işık ve Diğerleri (sad.), Cilt.2, s.444.

marifetullaha ermesi için de bâtinî temizlik sayılan tezkiyeyi gerçekleştirerek kalbini kirlilerden arındırmış olması gerekir. Bu ise gerçek bir tevhit anlayışıyla mümkün olur.⁷⁹

Muhâsibî (öl. 857); insanın, hayvani nefsi kontrol altında tutabildiği ölçüde hayra yakın bir konumda bulunurken onun tahakkümü altına girdiğinde şerrin yanında bulunduğunu söyleyerek tezkiyenin insani nefse yakın olmakla mümkün olduğunu vurgulamış aksi hâlde hayvani nefsin, kişinin nefsini kirleteceğini bildirmiştir.⁸⁰

Muhyiddin Arabî (öl. 1239) kalbi, bâtinî bilginin kaynağı olarak görür. Onun bahsettiği kalp insanın göğsünde bulunan organ değil, ondan farklı olarak insanın akli yönü, bir nevi ruhun sembolü ve külli akıl ilkesinin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Arabî bu sırlı gücün, tıpkı beden gücünde olduğu gibi bir iç göze sahip olduğunu haber vererek bu gözün, gerçek gözden farklı olarak hakikatin kendisini idrak eden sırlı bir güç olduğunu vurgular. Ancak; bu gözün düşüncenin ötesini görebilmesi, diğer bütün şeylere kör olmasına bağlıdır. Ayrıca insanda bu iç gözün kararması, ondaki hayvani nefse ait olan kötü düşünceler ile madde âlemine ait olan şeyler sebebiyle gerçekleşir. İnsan bunlardan vazgeçtiği ölçüde hakikatin bilgisine ulaşır ki bu da, tezkiyenin gerçekleşmesi anlamına gelir.⁸¹

Cîlî (öl. 1428)'nin, İnsan-ı Kâmil adlı eserinde, “İnsan her günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir, günahları arttıkça bu noktalar bütün kalbini sarar.” şeklinde yer alan hadisin açıklamasında tezkiye ile ilgili görüşlerine rastlamak mümkündür. Şöyle ki; ona göre buradaki ifadenin zahirî manasının yanında bir de bâtinî manası vardır. Kişinin gönlündeki ilahi benliğin gelişimi, ilahi hakikatleri idraki ölçüsünde gelişir. Böylece insan eşyanın kendine ait varlığını görmez hâle gelerek eşyaya karşı bir nevi âmâ olur. Ondaki bu âmâlık, kendi hakikatini kavramayı ve âlemi idrakini gerçekleştirmesini sağlar.⁸² Bu durum kararmayan veya arınan kalpte gerçekleşebilir.

Kavrama ait bu tanımların her biri arınmanın farklı bir yönüne ışık tutsa da buluştukları ortak anlam, insan için gerçek mutluluğun arınma vesilesiyle gerçekleşebilecek olmasıdır. İnsan kendine dönebildiği ölçüde varoluş amacını gerçekleştirmiş olur.

⁷⁹ el-Hücvirî, Ali b. Osman, **Hakikat Bilgisi: Keşfü'l-Mahcub**, Süleyman Uludağ (çev.), 4. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, s.354-355

⁸⁰ Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, **er-Riâye li-hukûkallah**, Abdulkâdir Ahmed Ata (Thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts. s. 326; Ebû Tâlib el-Mekkî, , **“el-Kûtûb'l-Kulûb”**, Muharrem Tan (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, Cilt.1, s.84.

⁸¹ Affî E., **Muhyiddin İbn Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi**, M.Dağ (çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974

⁸² Abdülkerim el-Cîlî, **İnsân-ı Kâmil**, Abdülaziz M. Tolun (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s.37-38.

1.7. Din Eğitiminin Hedeflerine Bir Temel Oluşturma Bağlamında Kur'an-ı Kerim'de Manevi Arınma ve Eğitim Süreci Olarak Tezkiye

İnsanın manevi açıdan kendisini temizleyip geliştirmesine (tezkiye), şahsiyetini olgunlaştırmasına katkı sunmak, din eğitimi uygulamalarının öncelikli hedeflerinden birini oluşturur. Kur'an ayetlerinde farklı boyutlarıyla ele alınan tezkiye kavramı da genel olarak, insanın manevi yönünün eğitilerek şekillendirilmesi içerikli bir anlam örgüsüyle karşımıza çıkmaktadır. Tezkiye kavramı özelinde din eğitiminin hedefleri ile Kur'an'ın anlatım tarzının yakın olması, ayetlerde ele alınan tezkiye kavramının din eğitiminin ilgili hedeflerine bir temel olabilme açısından ele alınabileceğini göstermektedir. Tezkiye kavramını konu edinen ayetler ışığında insanın manen gelişimi ve arınması çerçevesinde ana hatlarıyla şu ilkelere ulaşmak mümkündür:

- 1- Manevi arınmanın gerçekleşmesine karar verme noktasında yegâne merci Allah'tır (bilinç oluşturma boyutu).
- 2- Bireysel olarak manevi arınmanın gerçekleşebilmesi, temiz olarak nitelendirilen fiil ve davranışların bilinmesi ve uygulanmasına bağlıdır (bilgi ve uygulama boyutu).
- 3- Arınmanın gerçekleşebilmesi, Allah'ın emir ve yasaklarına uymaya bağlıdır (itaat ve uyum boyutu).
- 4- Tezkiyeye götüren eğitimin gerçekleştirmesinde öncelikli olarak gerekli olan hususlardan bir diğeri maddi-manevi koşulları düzelterek eğitimin sağlıklı gerçekleşebilmesi için ortam hazırlamaktır (düzenleme boyutu).
- 5- Kur'an'a göre tezkiye sürecinin başarılı bir şekilde sürdürebilmenin en önemli noktalarından bir diğeri temiz ve pis ayrımını iyi yapabilmektir. Din eğitiminin kişiyi iyi ve temiz olana yönlendirerek tezkiye sürecine katkıda bulunması bu bağlamda önem taşımaktadır (farkındalık boyutu).
- 6- Sürece dair bu ön şartların gerçekleşmesine bağlı olarak bireysel arınmanın hayata geçmesi farklı enstrümanları içermektedir (çok unsurlu olma boyutu).
- 7- Allah'ın insanları arındırması sürecinin sonunda ulaşılması beklenen en belirgin netice, konuyla ilgili ayetlerin belirlediği ölçülere göre bireyin öngörülen manevi seviyeye ulaştıktan sonra bu seviyeyi istikrarlı bir şekilde muhafaza etmesidir (kalıcılık boyutu).

Sıraladığımız bu ilkelerin açılımını şu şekilde yapabiliriz: Manevi eğitim ve arınma süreci olarak Kur'an ayetlerinde farklı içerik ve bağlamlarda çok boyutlu olarak ele alınan tezkiye kavramı, Allah'ın arındırması, peygamberin arındırması ve kişinin kendi arınması

boyutlarıyla ele alınabilecek bir kavramdır. Din eğitime temel oluşturma bağlamında Allah'ın, insanları tezkiye etmesi konusunda Kur'an'da üzerinde durulan en öncelikli husus, manevi arınmanın gerçekleşmesine karar verme noktasında yegâne merciin Allah olduğu gerçeğidir. Bu bağlamda Nisa Suresi 49. ayetin mealinde “Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin? Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır ve kimseye kıl payı kadar haksızlık etmez.” ifadeleri yer almıştır. Söz konusu mealde geçen “kendilerini temize çıkaranlar”dan maksat, İbn Abbas'tan rivayetle Yahudilerdir. Onlardan bir topluluk, çocuklarını Hz. Peygamber'e (s.a.v) getirerek onların günah durumlarını sormuş, masum olduklarını öğrendiklerinde ise kendilerinin de tıpkı çocukları gibi masum olduklarını; Allah'ın, onların gece işledikleri günahları gündüz, gündüz işledikleri günahları ise gece sildiğini söyleyerek kendilerini temizlediğini iddia etmişlerdir.⁸³ Allah kullarından arınmalarını beklemekte ve bu süreçte onlar için imkânlar yaratmaktadır. İnsanların çabasız olarak temizlik iddialarını ise bu ayetiyle yalanlamış, tezkiyenin sonucunu yalnızca kendisine bağlamıştır. Kulun tezkiye olması dışarıdan bakıldığında alametleri görölse de mahiyeti itibarıyla insanın batinında bulunan bir sıfat olması hasebiyle tam bilinemez.⁸⁴ Bunu bilebilecek olan yalnızca Allah'tır. Dolayısıyla kulun tezkiyesini onaylayacak tek ve asıl merci Rabbin kendisidir. Allah'ın rahmeti bütün kullarını kuşatır mahiyettedir. Haliyle O, kullarını temize çıkarırken birini diğerine tercih etmez. Bunun sonucu olarak ruhsal temizliğe ulaşmada her kula eşit fırsat sunulmuştur. Aksi hâlde bu bir zulüm olurdu ki, ayetin sonunda yer alan “fetil” kelimesiyle insanların hurma çekirdeğinin ipi kadar bile olsa zulme uğramayacaklarının garantisi, yine Allah tarafından kullarına verilmiştir.⁸⁵ Bundan sonra arınmaya niyet eden bireylerin yapması gereken, kendi gerçekliklerine uygun olarak arınmalarını tamamlamak için yola çıkmaları olacaktır. Bu yolda onların en büyük rehberlerinden birinin teorik ve pratik yönleriyle din eğitimi süreci olacağı söylenebilir.

Kur'an'a göre bireysel olarak manevi arınmanın gerçekleşebilmesinin ikinci şartı, temiz olarak nitelendirilen fiil ve davranışların bilinmesi ve uygulanmasıdır (Ahzab, 53). Bu ayette müminlerin peygamber hanımlarıyla perde arkasından konuşmalarının kalplerin temizliği için daha uygun bir davranış olması haber verilmektedir. Ayetin genel ve bizi ilgilendiren manası, gözün tesirlerinden kalbi korumak üzere yapılmış bir uyarının ayetin içerisinde yer almasıdır. Kalbin durumu gözün gördükleri ve insanın maruz kaldığı durumlar ile doğru orantılı

⁸³ Fahrüddin er-Razi, **Mefatih'ul-Gayb**, Suat Yıldırım ve Diğerleri (çev.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1988, Cilt.8, s.78.

⁸⁴ Razi, Cilt.8, s.78-80.

⁸⁵ Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Eşiğinde Kur'an Tefsiri**, 4. Basım, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013, s.166

olarak gelişebilir veya kötüleşebilir. “Göz kalbin penceresidir. Binaenaleyh, göz görmezse kalp arzu duymaz. Ama göz görürse kalp bazen arzu duyar, bazen duymaz. O hâlde kalp, göz görmediği zaman daha temizdir. Bu durumda herhangi bir fitnenin bulunmayışı daha açık ve daha barizdir.”⁸⁶ Günümüzde teknolojinin gelişmesi, akıllı telefonlara ulaşma yaşının bebeklik çağlarına kadar inmesi gözün maruz kaldığı görüntülerin artmasında oldukça etkili olmuştur. Bu durumun bilgiye ulaşmayı kolaylaştırması, iletişim imkânlarını geliştirmesi, küresellik bağlamında bütün insanların etkileşimini arttırması gibi olumlu etkilerinin yanında, insanların kalbinde menfi etkiler bırakan sayısız durum ve görüntülere maruz kalması gibi durumların da önünü açmıştır. İnsanlarda meydana gelen teknoloji bağımlılıkları; onların sürekli akan bir ekrana alışması sebebiyle yavaş olana tahammülün azalmasına neden olmakta, karşılaşılan görüntüler zihin kirliliği yaparak arınmanın gerçekleşmesinde en önemli engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Din eğitimcilerinin, bu konuda bilinçlenilmesi için göstereceği gayret, arınmanın gerçekleşebilmesi için oluşması gereken ortamın hazırlanmasında yardımcı olacaktır.

Tezkiye süreciyle arınmanın gerçekleşebilmesinin üçüncü aşaması, Allah’ın emir ve yasaklarına uymaya bağlanmış, bu emirlere uyulmasının faydasının insanın kendi menfaati için olduğu bildirilmiştir (Ahzab, 33). İnsanların Allah’ın onlara bildirdiği sınırlarda kalmasının Allah’a bir faydası yoktur. Aksine insan, ancak bu sınırlarda kaldığı müddetçe kurtuluşa erebilecektir. Arınma ise kulun çabasına bağlı olarak farklı derecelerde gerçekleşebilir. Razi’ye göre Ahzab 33’te geçen, “Allah sizden ancak kiri gidermeyi diler” ile “Allah sizi tertemiz yapmak ister” ifadeleri arasındaki anlam farkı şu şekildedir: İlkinde günahların temizlenmesi, ikinci ifadede ise kula şeref elbisesinin giydirilmesi anlamı haizdir.⁸⁷ Kulun bu mertebeye nasıl erişebileceğini özelde peygamber hanımlarına inen, genel çerçevede ise tüm müminlere yönelik emirler içeren Ahzâb suresi 33. ayetten öğrenmekteyiz. Allah onlara önce kötülükten uzaklaşmayı emredip sonrasında ise onlara hayır işler yapmalarını emretmiş; yalnızca Allah’a kul olmanın göstergesi olan namazı, mahlûkata iyi davranmak olan zekâtı ve Resulullah’a itaat etmelerini emretmiştir.⁸⁸ Allah ile kul arasındaki bağın devamlılığını sağlamada ve bunun sonucunda gelecek olan arınmışlık hâline kavuşmada bu emirlerin önemi büyüktür. Ayetin devamında erkek ile kadın arasında geçen konuşmalarda ölçünün nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Yine müminlerin anneleri için, evlerinde kalmanın daha hayırlı olduğu haber verilmiştir. ‘Allah’ın beşeriyet için kirlilikten temizlenme ve cahiliyet hâlinden kurtulma çaresi

⁸⁶ Razi, Cilt.18, s.287.

⁸⁷ Razi, Cilt.8, s.260.

⁸⁸ İbn Kesir, **Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, Bedreddin Çetiner ve Hacı B. Karlığa (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988, s.6520.

kıldığı ve herkesten önce Peygamberin, Ehl-i Beyt'ine (temizlik, nezafet ve nuraniyetin zirvelerinde olmalarına rağmen) uygulamalarını emrettiği nezahet şartlarına sarılmayan bir cemiyette temizlikten, nezahet ve bereket gibi faziletlerden söz etmek abes ve fuzulidir.⁸⁹ Kur'an, arınma çabasındaki insanı başta bu nurani hedefe sonrasında ise bu hedefi gerçekleştirebilmesi için kalplerini Allah'a bağlamak suretiyle onları feyiz alacakları nurani ufka yönlendirir. Onları kirden temizlemeyi murat eder. Bu kirlilik hâlinin giderilmesi ise insanların din eğitimi vasıtasıyla elde edecekleri ve bizzat pratik hayatlarında uygulayacakları prensiplere ve çabalarına bağlanmıştır.

Tezkiyeye götüren eğitimin sürecinin dördüncü aşaması maddi-manevi koşulları düzelterek eğitimin sağlıklı gerçekleşebilmesi için ortam hazırlamaktır. Konu ayetler ışığında ele alındığında, manevi arındırmanın gerçekleşmesi noktasında gönlü hazırlamanın en önemli vasıtası olarak tövbe ibadeti karşımıza çıkmaktadır. Bu ibadet, kulları manen arındırma noktasında hem Allah'ın lütfunu hem de insanın gayretini aynı anda içeren bir yönelişi temsil eder. Bu bağlamda Nur Suresi, 21. ayette, “ayeti yaz” ifadelerine yer verilmiştir. Allah'a itaat noktasında rıza mertebesine ulaşmış kimselere zeki denir.⁹⁰ Zeki kavramı kökü itibariye tezkiye ile ilişkilidir. İbn Kesir ayetteki temizlenmeyi, Allah'ın kullarına tövbe kapısını açarak onlara lütufta bulunması şeklinde yorumlamış, tövbeyi; kişilerin şirk, günahlar ve kötü huylardan temizlenerek Rablerine dönmek için bir yol olarak Rableri tarafından onlara verilmiş bir şans olarak ele almıştır.⁹¹ Allah dilediği kimsenin tövbesini kabul ederek onları arındırır. Bu durumda insan tezkiye sürecinin asıl öznesi olarak görülse de sürecin tamamlanması Rabbe bağlanmıştır. “Böylece ahlaki arınma ve ilahi lütuf ve merhamet arasında bağlantı kurulmaktadır. İlahi dileme ile ahlaki arınma arasındaki bu bağlantıdan anlıyoruz ki ahlaklı olmak, ahlaklı kalmak, ahlaken temizliği sürdürmek, kaynak itibari ile ilahi idareye, vasıta olarak da insanın çabasına bağlıdır.”⁹² Din eğitiminden bu süreçte beklenen ise insanın bu çabasının nasıl şekilleneceğini bireysel bağlamda ona öğretmesi ve bu çabanın gerçekleşmesi için ortam hazırlamasıdır.

Bedir Savaşı'nda Müslümanların durumu üzerine indirilen ayette, Allah'ın onlara güven tesis etmek ve temizlenmelerini sağlamak amacıyla gökten indirdiği sudan bahsedilmesi, tezkiye süreci öncesinde maddi-manevi şartların oluşturulması kapsamında maddi unsura örnek

⁸⁹ İbn Kesir, s.6533.

⁹⁰ Razi, Cilt.17, s.12.

⁹¹ İbn Kesir, s.5810.

⁹² Bayraklı, s.356.

olarak görülebilir. Burada bahsedilen temizliğin iki yönü bulunmaktadır. Allah onlara su indirmekle, onları hem maddi olan kirlilerden arındırmış hem de susuzluğun da etkili olduğu psikolojik durumları açısından, üstünlüklerini kaybettiklerini düşündükleri anda, şeytanın onlara verdiği vesveselerden de onları temizlemiştir. İslamiyet manevi temizlikle beraber maddi temizliğe de çok önem vermiştir. İlk inen ayetlerde yer alan “Elbiseni temiz tut.” Emri, bu önemi anlama noktasında dikkat çekicidir. Maddi temizliğin sağlanmasında ise en temel kaynak sudur. “Su, İslam imanının vücuda getirdiği zevk anlayışında mühim bir unsur olarak hâkim bir rol oynamaktadır. Cami denince, kelimenin telaffuzunda bile gizli bir serinlik ve temizlikle, bir şadırvanın akla gelmemesi imkânsızdır. Camiye gönlünü temizlemeye gidecekler, evvela dış azalarını temizlemelidir.”⁹³ Ayrıca öncelikle maddi temizlik yapılması manevi temizliğe giden yolu da kolaylaştırmaktadır. “Devamlı ve bütün zamanlarda temizliğe sahip olmak, Yüce Allah’a ulaşmak ve O’nun yakınlığını elde etmek amacıyla çıkılan yolculukta özel bir öneme sahiptir. Temizlikten yoksun olmak, insanın ruhunda ilahi feyizlerden mahrum olmaya sebep olan özel koyuluklar, kirlilikler ve engeller meydana getirir ve bir yandan da ruhu vasıflandırılması mümkün olmayan saldırılarla karşı karşıya bırakır.”⁹⁴ Ayette geçen, suyun temizlemesi murat edilen bir başka kir ise “şeytanın pislği”dir. Şeytan, insanların zayıf anlarında onlara yaklaşarak onların zor durumlarından faydalanıp kalplerinde kirlî düşünceler teşekkül etmesine sebep olmaktadır. Bedir Savaşı’nda da böyle olmuş, müşriklerin fırsat üstünlüğü durumunu kullanarak müminlerin gönlündeki cesareti kırmış, onların manevi sorumluluklarını zayıflatmaya çalışmıştır. Onlar kalplerindeki bu şeytani kirden Yüce Allah’ın gönderdiği bereketli yağmur ve ilahi yardım sayesinde kurtulabilmişlerdir. Buradan anlaşılmaktadır ki “şeytan maddi nimetlerin yokluğunu kullanarak, insanın kalbini onu kirletecek vesveselerle doldurmaktadır.”⁹⁵

Allah’ın temiz ve pis olanların ayırt edileceğini haber verdiği Enfâl suresinin 37. ayeti tezkiye sürecinin beşinci aşamasına temel oluşturmaktadır. Müşriklerin Müslümanlarla olan savaşlarda harcadıkları paraların ve onların akıbetinin haber verildiği⁹⁶ bu ayetlerde temiz ve pis ayrımı hususunda ince bir nokta göze çarpmaktadır. Aslında temiz ve helal olan mallar, niyetler doğrultusunda bu temizliklerini kaybeder ve onları sarf eden kimsenin temiz olup olmaması doğrultusunda mahiyetlerini değiştirebilirler. Kişi, zamanla manen kirlendikçe Rabbinden

⁹³ Yüksek İslam Enstitüsü Öğrencileri, “Kur’an-ı Kerim’de Temizlik”, **İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi**, No.2, (1964), s.251.

⁹⁴ Muhammed Şucâî, **Makalat: Nefsi Arındırma Yöntemleri**, Ahmet Çelik(çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, Cilt.3, s.101.

⁹⁵ Bayraklı, Cilt.7, s.517.

⁹⁶ Elmalılı, s.229.

uzaklaşır ve O'na savaş açar hâle gelir. Allah'a ve onun yolundakilere karşı mücadele veren, onları malları ve imkânlarıyla engellemeye çalışan, inkâr hastalığına tutulmuş bu insanlar, bir yandan inkârları sebebiyle kendi manevi âlemlerini kirletirken bir yandan da bu inkârlarını diğer insanlara bulaştırarak onları kirletmeye çalışan murdar kimseler olarak ayette bize tanıtılmaktadır.⁹⁷ Bunların karşısında ise ayette yer aldığı şekliyle 'tayyibler' yani temiz olanlar yer alır. Onlar, kâfirlerin aksine tevhit inancına sahip olup malını Allah yolunda harcayan; iyiye, doğru olana ve hakka yardım eden inançlı kimselerdir. Ahirette bu iki grup insanın birbirinden ayırt edilerek mükâfatlandırılacağı veya cezalandırılacağı ayette haber verilmektedir. Tezkiye sürecini başarılı bir şekilde sürdürebilmenin en önemli noktalarından biri, temiz ve pis ayrımını iyi yapabilmektir. Din eğitiminin kişiyi iyi ve temiz olana yönlendirerek tezkiye sürecine katkıda bulunması bu bağlamda önem taşımaktadır.

Günümüzde eğitimin problemlerinden biri olarak ileri sürülen düşünce; eğitimin, eğitilen kişilerde kalıcı dönüşümler sağlayamadığı görüşüdür. Din eğitimi açısından bakacak olursak, bu durum şu şekilde karşımıza çıkar: "İnandım" diyen insanların bunu pratik hayatlarına yansıtamaması, mümin olduğunu iddia eden kişilerin rahatlıkla bazı günahları işleyebilmesi, yine aynı şekilde dindar olduğunu söyleyen insanlarda rahatlıkla kul hakkı yeme eğilimi bu duruma örnek olarak verilebilir. Peki, bizler bu kadar imkân içinde her şeye bu kadar kolay ulaşabilirken neden öğrendiğimiz şeyleri yaşantı hâline getiremiyoruz? İşte bu sorunun cevabı olarak bu ayet dikkat çekicidir. Bu uyarılardan tam manasıyla etkilenebilecek olan kişilerin alt yapısı ayete göre Allah'a saygı ve namaz kılma gibi manevi bir ruh ortamının oluşturulmasına bağlıdır.⁹⁸

Bazı ayetlerde övgüye layık olan davranışlar açıklanırken bazılarında da aşağılanmaya sebep olan davranışlar haber verilmiştir. Tezkiyeye niyetlenen bir müminin bu davranışları öğrenmesi, iyi olarak övüleni tatbik edip kötü olarak vasıflandırılan davranışlardan kaçınması, arınma sürecini kolaylaştırarak kişinin seçkin kullar arasında anılmasına vesile olur. Bu davranışların tespiti ve hayata geçirilmesinde ise en büyük rolü din eğitimi oynar. Bu bağlamda ayetler ele alınacak olursa Nur suresi 28. ayette Allah'ın kullarına edebi kuralları öğrettiği görülür. Tezkiyenin hedefi, yalnızca Allah ile kul arasındaki ilişkinin sağlam bir şekilde tesisi değil, bunun yanında kulların kendi aralarındaki ilişkiyi de en iyiye ulaştırmaktır. Bu bağlamda bir başkasının evine girerken izin alınması gerektiği ve bunun daha temiz bir davranış olduğu

⁹⁷ Bayraklı, s.573.

⁹⁸ Bayraklı, Cilt.15, s.495.

vurgulanmış, aksi durumlarda ortaya çıkabilecek mağduriyet durumları bu şekilde önceden önlenmeye çalışılmıştır.

Surenin devamında mümin erkeklerin ve kadınların gözlerini haramdan sakınarak, iffetlerini korumaları bir diğer temiz davranış olarak yer almaktadır. Kalbi, insanın manevi alemini koruması, gözlerle başlar. Gördüklerimiz, davranışlarımızın şekillenmesi noktasında önemli bir unsurdur ve iradeye etkisi büyüktür. Bu ayetle, sonucunda insanı günaha götürebilecek bakışlar yasaklanmış böylece kirlilik, daha olmadan engellenmeye çalışılmıştır. Ayetin devamında ise iffeti korumanın emredilmesinin bakışlara hâkim olunma emrinden sonra gelmesi bu ikisi arasındaki bağlantıyı göstermektedir. Allah bu emirlere uyulmasının temiz bir davranış olduğunu söylemekte ve ancak bu sayede kulun gönlünün, davranışlarının, ruhunun ve en nihayetinde kendi ile ilişkisinin daha temiz kalabileceğini vurgulamaktadır.⁹⁹

Kirliliğin tespiti hususunda rics kavramının geçtiği ayetler tezkiye sürecinin iyi anlaşılmasında önem taşımaktadır. Bu ayetlerden biri olan Mâide suresinin 90. ayetinde Allah, kirli olduğunu belirttiği dört eylemden bahsetmektedir. Bunlar; alkol kullanmak, kumar oynamak, dikili taşlar ve fal oklarıdır. Şeytanın fiilleri olarak nitelenen bu davranışların hem kendileri birer pislik olmakta hem de insanları kirleterek pislği onlara bulaştırmaktadırlar. Şeytan kâfir olmasından dolayı necis ve pistir. Dolayısıyla onun fiilleri de pis olmaktadır. Bu fiiller çirkinlikte doruk noktasına ulaşmış fiillerdir.¹⁰⁰ Alkol insanın bilincini devre dışı bırakarak onu kötülüğe sürükler. Kumar ise aslında temiz olan paranın kirletilmesine sebep olur. Dikili taşlar, müşriklerin putları için adadıkları kurbanları kestikleri yerlerdir. Fal okları ise geleceğin tahmin edilmesi için müşrik Araplar arasında yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Ayette “ezlam” olarak yer alan bu kavram, geleceğe yönelik yapılan her kehaneti kapsayacak anlamda kullanılmıştır. Ayetin devamında bu pisliklerden kaçınılması emredilmiş, insanın felaha ermesi bu emre uymaya bağlanmıştır.

Allah’a taat ve günahlardan uzaklaştırmak için yukarıdaki ayeti müteakiben gelen Mâide suresi 100. ayette Allah, temiz ve pisin ayrımını yaparak murdarla temiz asla bir olmayacağını dile getirmiştir. Ayette yer alan pis ve temiz kavramları maddi ve manevi olmak üzere iki kısımdır. Onun maddi yönü herkes tarafından görünebilir olmasıdır. Manevi pislikler içinde en murdarı cahillik ve günah, manevi temizliğin ise en pak olanı Allah’ı bilmek ve O’na itaat etmektir. Maddi pislğin zararı sınırlı olmakla beraber, manevi pislik şiddetli ve ebedidir.

⁹⁹ Bayraklı, Cilt.13, s.372.

¹⁰⁰ Razi, Cilt.9 s.205.

Ayete göre âlemdeki pislik insanlara çok ve hoş gözükebilir. Bu mümkündür. Bazen manen pislik olan şeyler maddi âlemde insan nefesine hoş, kıymetli ve leziz görünebilir. Bu durumda onlara meyleden insan anlık hazlar yaşasa da aslında ebedi azaba doğru adım adım ilerlemektedir. Ayet, kötülerin çokluğu ve hoşla gitmesinin insanı şaşırtmaması gerektiği noktasında bizi uyarmakta ve temizliğin, yani iyiliğin, insanı ilahi mağfiret nurları ile aydınlatacağını haber vermektedir.¹⁰¹ “Onun için ey akıl sahipleri, Allah’tan sakının, olur ki kurtuluşa erersiniz.” buyurarak insanların aklını kullanmaları sayesinde, takva ile temiz olanın yanında olarak kurtuluşa ulaşabileceklerini bildirmektedir.

Yetim hakkı konusunda kaidenin nasıl olacağına dair hüküm koyan Nisa suresinin 2. ayetinde Allah, “Yetimlere mallarını verin, temizi murdarla değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza karıştırarak yemeyin. Çünkü bu büyük bir günahdır.” buyurmaktadır. Bu ayetle birlikte asıl olarak temiz olan bir şeyin nasıl murdar hâle geldiği açıklanmaktadır. Yetimlerin malı temizdir. Ancak o, vakti geldiğinde hami tarafından yetimlere verilmediği takdirde pis olur. Aynı zamanda hamilerin kendi malları temiz olabilir. Ancak kendi mallarına yetimlerin mallarını karıştırdıklarında aynı şekilde temiz olan bir şeyin murdarlaşması söz konusu olur. Buradaki pislik, mala haram lokma karıştırmak suretiyle insanın kendi karakterini kirletmesi şeklinde zuhur eder. Tezkiye uzun ve dikkat gerektiren bir süreç olmakla birlikte, Allah’ın çizdiği sınırlara dikkat ölçüsünde kişi arınmasını gerçekleştirebilir. “Kötü sözler kötü insanlar için, kötü insanlar kötü sözler içindir. İyi sözler iyi insanlar için, iyi insanlar da iyi sözler içindir. Bunlar, onların söylediklerinden uzaktırlar ve onlar için mağfiret ve kerim bir rızık vardır.”¹⁰² Bu ayet; pis kadınların pis erkekler için, pis erkeklerin de pis kadınlar için olduğunu haber vermektedir. Ayette yer alan el-habis kavramı daha önce geçtiği üzere “kötü insan, kötü evlat, şer, kâfir, şeytan, bozuk iş, haram, kötü kokulu yiyecekler...”¹⁰³ anlamlarına gelmekte olup burada kastedildiği mana, zina eden ve şirk koşan kadın ve erkekleri karşılamak üzere kullanılmıştır. Bunlar, mahiyetleri itibarıyla birbirlerine layıktırlar. Kazf, sövme, iftira atma, edepsizce konuşma gibi murdar söz ve fiiller de ancak böyle kimselerden sadır olur. Nazif, hoş, pak kadınlar ise ancak kendileri gibi iyi erkeklerle layıktırlar. Onların âdeti ise hoş kelimelerle konuşup, sâlih ameller yapmaya çalışmalarıdır.¹⁰⁴

¹⁰¹ Razi, Cilt.9, s.244

¹⁰² Kur’an, Nur Suresi, Ayet 26.

¹⁰³ M. Zeki Duman, "**Habis**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/habis> (15.09.2020).

¹⁰⁴ Elmalılı, Cilt.6 s.565.

Kur'an'a göre tezkiye sürecinde altıncı aşama bireysel arınmanın enstrümanlarının devreye sokulmasıdır. Bu konudaki en temel ayet, kişinin arınarak kurtuluşa ereceğini haber veren Şems suresi 9. Ayet olup bu ayet, bireysel tezkiye sürecini anlamada mihenk taşı olan ayetlerin başında gelmektedir. “Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir”¹⁰⁵, peki bu arınma ve kurtuluş nasıl gerçekleşecektir? Kavramın etimolojik olarak incelendiği bölüme geri dönülecek olursa, onun temel olarak iki manada kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır. Bunlar “temizlik, paklık, taharet manasıyla, artıp büyümek demek olan nema, feyiz ve bereket manasıdır.”¹⁰⁶ Ayetteki tezkiye bu anlamların tümünü kapsar nitelikte kullanılmış olup, tezkiyenin üç boyutta gerçekleşmesi hâlinde gerçek manada kurtuluşa erileceği müjdelenmiştir.

Arınma ilk olarak manevi kir sayılacak olan küfür, cehalet, yanlış inanışlar ve kötü duygulardan temizlenmekle başlar. Sonrasında “bireyi temizleyip koruyarak onu iman, ilim, irfan, iyi, iyiliksever duygular, güzel, ilahi ahlak, takva özellikleriyle terbiye edip ilahi tecellilere nail olarak, çevresine zekât verecek, hayır ve bereket yayacak şekilde eğitmektedir ki, bu iki mana ile nefsi temizlemeye çalışmak onu yaratanın bir hakkı olmak üzere insanın görevi ve yararı gereğidir.”¹⁰⁷ Bunlara ilave olarak övme manasında ise yaratıcı devreye girmektedir. Şöyle ki; arındırılmış ve güzel hasletlerle donatılarak geliştirilmiş nefis, ancak O’nun tezkiye olduğuna hükmetmesi suretiyle temize çıkmaktadır. Böylece nefsi arındırma sürecinde, bu işi yapması ve çabalaması itibarıyla insan, ona bu yolda rehber olması ve bu süreci nasıl yöneteceğini öğretmesi bakımından eğitici; takdir etmesi, tasdiklemesi ve övmesi bakımından ise Rab, bu sürecin dinamiklerini oluşturmaktadır. Surenin devamında yer alan; “nefsini karanlığa gömen kayıptadır” ifadesi ise arınmaya tersten ayna tutması bakımından önemlidir. Allah kurtuluşu tezkiyeye bağlarken bundan mahrum olacakları ise nefsini tezkiye etmeyen, onun üzerindeki karanlıkları ve perdeleri kaldırmayan, nefsin cehaletin karanlığından arınarak aydınlığa çıkarmayanlar olarak tanımlamaktadır. Dessa kelimesinin kökü olan desv, gelişip büyüyemeyen cılız kalan anlamında zekka’nın zıddı olarak kullanılmıştır. Bundan türeyen tedsîye de “bir kimsenin diğer birini hile ile ayartıp bozguna düşürmesi” anlamında kullanılır. “Bu kelimenin; bir şeyi bir şeyin altına gömüp gizlemek, toprağın altına gömmek demek olan ‘dess’ten türediği de ifade edilebilmektedir. Demek ki ayette geçen dessa fiili; nefsin fücür kısmını işletip onu düşüncesizliğin ve aklın kullanılmamasının, günahların, ahlaksızlığın ve

¹⁰⁵ Kur'an, Şems Suresi, Ayet 9.

¹⁰⁶ Elmalılı, Cilt.9, s. 243.

¹⁰⁷ Elmalılı, Cilt.9, s.244.

erdemsizliğin mezarına gömmektir. Benliğini inkârın ve şirkin mezarlığına gömenler de kaybetmişlerdir.”¹⁰⁸

Kendi güçlerine güvenip, Allah’a karşı bir ihtiyaç hissetmeyen müşrikleri irşadi sırasında peygambere gelen âmâ kişiye (Ümmü Mektum) karşı peygamberin tutumunu ele alan Abese Suresi 3-7. ayetler incelendiğinde arınmanın nasıl gerçekleşebileceği, eğitimcinin bu süreçteki konumu ve sorumluluğu ile ilgili bilgilerle karşılaşılmaktadır. Allah; peygamberini, kendisine gelen âmâ kimseye yüzünü ekşitmesi sebebiyle “Sen nereden biliyorsun belki o arınacaktı? Yahut öğüt dinleyecek de öğüt kendisine yarayacaktı?”¹⁰⁹ diyerek uyarmıştır. Arınma süreci din eğitiminin hem amaçlarından birini hem de yöntemini oluşturmaktadır. Ayetin devamında bu arınmanın öğüt olarak gerçekleşebileceği bize haber verilmektedir. Bu öğüdün kaynağı ise yine Kur’an’da bize anlatılmaktadır. Allah En’âm Suresi 70. ayet ile Kâf Suresi 45. ayette “Kur’an ile öğüt vermek”ten bahsetmektedir. Çünkü Kur’an bir öğüt kitabıdır.¹¹⁰ İnsanların bu öğüdü alabilmeleri ve bunu kendi hayatlarına geçirebilmeleri için en büyük etken ise istekli olmaları ve bu öğüde kendilerinin ihtiyacı olduğunun farkına varmalarıdır. Bu ihtiyacı hissetmeyen kimselerin arınıp arınmaması noktasında peygambere ve sonrasında onun yolundan yürüyen din eğitimcilerine herhangi bir sorumluluk yüklenmemiştir; ama öğrenmek öğüt almak ve arınmak isteyen bir mümine alaka göstermemenin, ondan yüz çevirmenin sorumluluğu vardır.¹¹¹ Elmalılı, bu ayetlerde geçen temizlenmenin iki farklı şekilde anlaşılabilirliğini söylemiştir. Bunlar ya o kimsenin tamamen günah kirlerinden temizlenmesi ya da Peygamberin öğreteceği Kur’an, edeceği vaaz ve nasihatlerin ona fayda vermesi hasebiyle iyiyi kötüyü öğrenip bunları yerine göre hatırlayarak gereğince amel etmeye çalışıp bu sayede günahlardan korunup sevap işlemesi suretiyle faydalanması şeklinde gerçekleşmesidir.¹¹² Bunlardan ilki olgunluk, ikincisi ise olgunluğa giden yoldur ki; zaten arınmanın sonucunda elde edilmesi umulan kazanımlardan birisi de budur.

Bireysel arınmayı konu edinen diğer bir ayet, Fâtır Suresi 18. ayettir. Söz konusu ayette yer alan iki temel konudan biri İslam’da suçun ferdi oluşu bir diğeri ise uyarıcı ve temizleyici olarak gönderilmiş olan peygamberden ve onun mesajından etkilenmeye hazır kişinin vasıfları meselesidir. Allah günahları bireyselleştirerek yakını veya akrabası dahi olsa bir

¹⁰⁸ Bayraklı, Cilt.21, s.156.

¹⁰⁹ Kur’an, Abese Suresi, Ayet 3-4.

¹¹⁰ Kur’an; Müddessir Suresi, Ayet 74/49; İnsan Suresi, Ayet 76/29.

¹¹¹ Bayraklı, Cilt.20, s.348.

¹¹² Elmalılı, Cilt.10, s.530.

kişinin diğerinin üzerinden günahlarını almak suretiyle onun bu kirlilikten kurtarmasının önünü kapatmıştır. Ahirette kimse kimseden bir yük almaya muktedir değildir. Kişinin bu yükü yüklenmesine ne rızasıyla ne de cebren olmak suretiyle izin verilmeyeceği ayette bildirilmektedir. İslam’da günah, nasıl ferdi ise sevaplar da aynı şekilde ferdidir. Tıpkı günahlarda olduğu gibi orada kimse kimsenin sevabını da isteyemeyecektir. “Kim iyi bir amel işlerse, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir.”¹¹³ ayetleriyle de bildirilen bu duruma göre kişi arınırsa, bunu ancak kendi menfaati için yapmış olur. Peygamberin uyarısını dikkate alabilmek için Allah’a karşı duyulan saygı ve düzenli olarak layıkıyla kılınan namazlar ön şart olarak sunulmuştur.

Âl-i İmrân suresi 42. ayet, bireysel manada manevi arınmanın zirve örneğini sunmaktadır. Bu ayette Allah; Hz. Meryem’in seçilmiş, temizlenmiş ve bütün kadınlardan üstün konuma getirilmiş olmasına vesile olan vasıflarına işaret etmektedir. Onun temizlenmesi, Allah’ın onu önce seçmesi ve sonrasında özel bir eğitime tabi tutması şeklinde gerçekleşmiş olup bu temizlenme hem iffetinin korunması hem de onun şirk ve isyandan temizlenmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum bir süreç şeklinde gerçekleşmiş olup bu süreçte Allah onu özel bir yerde barındırıp cennetten gönderdiği temiz gıdalarla beslemek suretiyle kötü işlerden ve çirkin adetlerden koruyarak temizlemiştir. Allah ona verdiği bu özellikler karşılığında ise ondan secde ve rükû ederek kendisine ibadetle yaklaşmasını emretmiştir. Din eğitimi açısından bu manevi arınma süreci ele alınacak olursa, Hz. Meryem özelinde genel bir değerlendirme yapıldığında, kişinin arınmasındaki önemli noktalar tespit edilmiş olur. Bu süreçte insanın aldığı eğitim, yediği şeylerin içeriği ve Allah’a olan tevekkül önemli birer parametredir. Ayrıca bu sürecin sonunda elde edilmesi gereken kazanımların neler olacağı yönünde ayet bize haber vermektedir.

Mücadele suresi 12. ayette bireysel arınmaya vesile olan bir başka eylem olarak sadaka ele alınmaktadır. Peygamberle mahrem konularını konuşmak isteyen sahabelere bunu yapmadan önce sadaka vermeleri ve bunun onlar için temizleyici bir davranış olduğu anlatılmaktadır. Peygamberle gizlice bir şey konuşmadan önce bu makama layık olmaları için kendilerini arıtan sadakaya başvurmaları söylenmektedir.¹¹⁴ Sadaka vermenin arındırıcı yönünü, ayetten öğrenmiş olmaktadır.

¹¹³ Kur’an, Fussilet Suresi, Ayet 41/46; Casiye Suresi, Ayet 45/15.

¹¹⁴ İbn Kesir, s.7787

Naziat 18’de geçen Hz. Musa’nın firavunla olan diyalogunu bize bildiren ayetlerde geçen “temizlenmeye meylin var mı?” sorusu ele aldığımız konu itibariyle dikkat çekicidir. Ayette kastedilen mana, Razi’ye göre “Sen kendisi yüzünden, uygun olmayan her şeyden temizleneceğin bir şeyi yapmak istemez misin?” anlamında geçmektedir ki, bu da ancak tevhit ve şeriatla ilgili her şeyi yapmakla gerçekleşebilir.¹¹⁵ Elmalılı ise burada geçen soruyu “inkâr ve taşkınlık kirlerinden, kötü huylardan temizlenip temiz insan ve iman vasıflarıyla kendini geliştirmeye var mısın?” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca bu ayetin tefsirinde dikkat çeken bir husus da onun “tezekki” kavramını İslam’ın bir manası şeklinde ele almış olmasıdır. Ona göre temizlenmek saf, arı, tertemiz olmak ve bereketlenip artmaktır. Kul ancak bu yoldan giderek Rabbini tanır, öğrenir ve ancak bu şekilde hakkıyla O’na saygı duyabilir.¹¹⁶ Bu ayetten anlıyoruz ki Rabbe giden yolu yürümek, temizlenmek kişinin tercihi ve dilemesine bırakılmıştır. Din eğitimcilerinin üzerine düşen görevlerden biri, insanlardaki bu istekli olma hâlini tesis etmeleri ve onların bu yöne meylini arttırmalarıdır.

Nur suresi 26. ayette geçen temiz kadın ve temiz erkek ile pis kadın ve pis erkek tasvirleri, bireysel arınma kavramını idrak noktasında bize yardımcı olmaktadır. Habisat kelimesi sözlüklerde “bozuk, kötü, çirkin, günahkâr, hayırsız, zararlı”¹¹⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Ayetin yer aldığı suresinin anlam bütünlüğü gözetildiğinde buradaki pis erkek ve pis kadından maksadın, zina yapan kadın ve erkek olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayette yer alan kötü söz ise masum insanlara atılan iftirallerdir. Kirli insanlardan ancak kirli sözler yayılır. Temiz olanlar ise şirke ve zinaya bulaşmamış kimselerdir ki, bunlardan da ancak temiz sözler hasıl olur. Demek ki insanın manevi yani içinin temizliğinin göstergesi olarak onun üslubuna bakılabilir.

Mescid-i Dırâr hakkında nazil olan Tevbe suresi 108. ayetin bizim konumuzla ilişkili olan kısmı; Allah’ın sevgisini kazandıkları ilan edilen, temizlenmeyi seven insanlardır. Takva üzere kurulan bu mescitlerde bulunan temiz adamlardan ne anlaşılması gerektiği ile ilgili gelen rivayetlerden ilki, bu temizlenmenin günah ve isyanlardan temizlenmek anlamındaki manevi boyutu anlamında, bir diğeri müminlerin taharetini öven maddi temizlik anlamında, sonuncu rivayet ise her iki manaya da hamledilmesi noktasında bizlere ulaşmaktadır.¹¹⁸ Bununla beraber

¹¹⁵ Razi, Cilt.22, s.472.

¹¹⁶ Elmalılı Cilt.10, s.515.

¹¹⁷ İsfahani, s.462.

¹¹⁸ Razi, Cilt.12. s.185.

gerçek bir müminin ruhen temizlenmesini gerçekleştirebileceği yerlerden birinin de mescitler olduğu ayetten anlaşılabilir.

Bakara suresi 151. ayette peygamberin görevleri ve Allah'ın peygamber göndermek suretiyle kullarına nasıl ihsanda bulunduğu ve onlara nasıl nimet verdiği anlaşılmaktadır. Allah, burada ve başka ayetlerde peygamberin görevlerini sıralarken onu ayetleri okuyan, arındıran, kitabı ve hikmeti öğreten biri olarak konumlandırmaktadır. Tezkiye süreci bağlamında peygamberin insanları nasıl arındırdığını sorusu dikkat çekicidir. O, sapıklık içinde olan insanları nasıl Allah'a yakın kullar hâline getirmiş, onların cehaletin eşiğinden çıkıp yüksek dereceler kazanmalarına nasıl vesile olmuştur? Tezkiye etmek demek olan arındırma, toplumdaki kirlerden temiz kalmak, kişiliği kötülük ve günahlardan arındırarak zafer kazanmak, insanın kendini haklı çıkarması, günahlardan temizlenmek, anlayışı geliştirmek, daha iyi ve günahsız olmak anlamlarında Kur'an'da farklı ayetlerde geçmektedir. Bu ayette ise bir eğitim faaliyeti olarak ele alınmaktadır. Ayette kavramın öncesinde okumak sonrasında ise öğretmek fiilleri yer alır. Bu, sıra itibarıyla önem arz etmektedir. Öyle ki öğrenme olmadan arınmadan söz edilemez. Önce peygamberler sonra ise eğitimciler için en büyük görev ve amaç muhataplarını arındırmaktır. Bu gayenin tespitini Allah kendi yapmaktadır. Arınma ise cehalet, şirk, günah ve kinin temizlenerek onların yerine bilgi tohumlarının yerleştirilmesi ile gerçekleşebilir.¹¹⁹

Bir yandan peygamberlerin görevini diğer yandan ise eğitimin hedeflerini işaret eden Hz. İbrahim'in duasının yer aldığı Bakara suresi 129. ayet arınmanın başka bir boyutuna ışık tutmaktadır. Bu ayette arınma, eğitimin hedefinin gerçekleşmesi olarak anlatılır. Okuyup öğrenmek bir eğitim faaliyetidir. Ancak bunun tam anlamıyla gerçekleşebilmesi, bu bilgilerin kişinin yaşantısı hâline dönmesiyle gerçekleşir; peygamber de insanlara ayetleri okuyup öğretmek onları arındırmak suretiyle eğitmiş olur.

Konu kapsamında gönderilen bir başka ayette Âl-i İmrân suresi 164. ayettir. Allah bu ayette kendi aralarından seçilen bir elçinin onlara kitabı okuyacağını, onları temizleyip arındıracağını ve onlara kitap ve hikmeti öğreteceğini haber vermektedir. Bu ayette elçinin kendi aralarından seçilmesine yapılan vurgu manidardır. Elçinin, insanların problemlerini ve dertlerini bilen yaşadığı toplumu tanıyan biri olması, orada gerçekleştirmeyi amaçladığı dönüşümü kolaylaştırır. Buradan hareketle eğitimcilerin de aynı kültürü paylaşan kişilerden olması eğitimin etkinliğinin artırılmasında önem taşımaktadır. Yukarıdaki ayetlerden farklı olarak ayetin devamında, peygamberden önce o toplumun apaçık sapıklık içerisinde olduğu

¹¹⁹ Bayraklı, Cilt.2, s.307.

haber verilmiştir. Yine aynı soruyu soracak olursak peygamber bu dönüşümü nasıl gerçekleştirdi? Toplumda oluşan kötülük kültürünün iyilik medeniyetine evrilmesi nasıl gerçekleşti? Bu soruların cevabını yine aynı ayette bulmaktayız. O, Allah'ın ayetlerini okuyarak, insanları inkâr ve kötülüklerden temizleyerek, sonrasında ise kitap ve hikmeti öğretmek Allah'ın lütfu ile bu dönüşümü gerçekleştirmiştir. Okumak bir öğretim faaliyetidir. Önce öğretim yapılmalı sonrasında ise gönüllerin temizlenip nefis ve şahsiyetin sapık inanç ve düşüncelerden arındırılması ile eğitim gerçekleştirilmelidir. Böylece, temizlenen insan, kitap ve hikmeti öğrenmeye hazır hâle gelmiş olur.¹²⁰

Cuma suresi 2. ayette, peygamberin gönderildiği toplumun, özelliklerinden biri olan “ümme”liğine vurgu yapılmış sonrasında ise yine peygamberin görevleri ayetleri okumak, tezkiye etmek ve onlara kitap ve hikmeti öğretmek şeklinde sıralanmıştır.¹²¹ Ümmi kelimesi Kur'an'da farklı anlamlarda kullanılmakla beraber buradaki anlamı, kitapla muhatap olmamış, okuma yazma bilmeyen toplumu karşılamak üzere kullanılmıştır. Daha önceki yorumlara ek olarak tezkiye etme, batıl inanç ve fena huylardan arınma, feyizlendirip fikirlerini açma olarak yorumlanmıştır.¹²² Sapıklık içinde olan toplumun değişip dönüşmesi ona ait bireylerin tezkiye süreçlerini başarılı bir şekilde tamamlamasıyla mümkün olur. Allah'ın ayetlerini okuyup öğrenerek hayatımıza dâhil edebilmenin formülü ise ayete göre önce arınmaktan geçer. Din eğitimi ise gerek yöntem gerekse içerik olarak kişiye bu süreci nasıl yürütebileceği konusunda destek olmalıdır.

En'âm 125. ayet, “Allah kimi doğru yola iletmek isterse, onun kalbini İslam'a açar; kimi de saptırmak isterse göğsü çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır. Allah inanmayanların üstüne işte böyle murdarlık verir.” şeklindedir. Ayette kirliliği ifade etmek üzere rics kavramı kullanılmış, inanmayan insanlar bu kavram kapsamında murdar olarak nitelendirilmişlerdir. Allah, insanı mümin olup olmamakta özür bırakmış ve bunun sonucundaki kazanımlarının sorumluluğunu bizzat kula yüklemiştir. Ancak “Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür”¹²³. Kul iman etmeyi seçtikten sonra; bir başka deyişle arınmaya niyetlenip bu yola girdikten sonra, Allah onun yolunu kolaylaştırmaktadır. Ancak şirkin karanlığında kalmayı tercih eden aklını kullanmayıp tevhide direnen kullara gelince, Allah onların kalbini iyice daraltır ve inkârında ileri gitmeyi onlara kolaylaştırır. Ayette bu kulların murdarlığı

¹²⁰ Bayraklı, Cilt.4, s.464.

¹²¹ Kur'an, Cuma Suresi, Ayet 2.

¹²² Elmalılı, Cilt.8, s.32

¹²³ Kur'an, Ankebut Suresi, Ayet 29/69

vurgulanmıştır. Rics kavramı pis olmak, çirkin işlerler yapmak anlamının yanında “lanet ve azap” anlamlarını da içerir.¹²⁴ İnanmayanları bu dünyada pislik, ahirette ise lanetlenme ve azap beklemektedir.

Tebük Seferi’ne katılmayan sahabenin durumu ile ilgili olan A’râf suresi 157. ayette, sadaka alınmak suretiyle onların temizlenmesinden bahsedilirken tathir ve tezkiye etmek fiili birlikte kullanılmıştır. Tathir etmek, arındırmak anlamını içerirken; tezkiye bununla birlikte artmak ve bereketlenmek anlamlarını da içerir. Buradaki artma hem verildiği için maldaki eksilmenin yerine daha fazlasının gelmesi anlamında maddi bir artış hem de Hz. Peygamber’in bu davranışları itibariyle onların şanlarını yükseltmesi ve medh ü sena etmesi anlamındaki manevi bir artış olarak yorumlanmıştır. Ayrıca bazı müfessirler “tezkiye”yi “tathir”in ileri derecesi olarak ele almışlardır.¹²⁵ Bu arınma ile kişilerin günah kirlerinden kurtulup sevaplarının bereketlenmesi, bu vesile ile onların ihlaslılar derecesine yükselmeleri anlamı tefsirlerde yer almaktadır.¹²⁶

Hiç kimseye bir borcu ve minneti bulunmadığı hâlde, sadece Allah’ın rızasını kazanmayı umarak malından muhtaçlara sarf eden ve bunu ibadet olarak yapan kimsenin kazanımlarının haber verildiği Leyl suresi 18. ayette, bu davranışın tezkiye ile ilgisi kurulmaktadır. İnsanın fitratı itibariyle en düşkün olduğu şeylerden birisi malıdır. O, bu malını fakirlikle mücadele için sarf ettiğinde ruhu da temizlenmiş olur. Bunun sonucunda ise Allah onu cehennem ateşinden koruyacağını haber vermektedir. İnfak etmenin emredildiği ve bu infakın mahiyeti hakkında bilgi veren Bakara suresi 267. ayette; Allah, kullarının kendi iyilikleri için infak etmelerini, bunu da sevdikleri mallardan yapmaları gerektiğini bildirmekte; infak edildiği zaman, onu alan kimsenin kalbinde bir hüzne sebep olan infakın makbul olmadığı haber verilmektedir. Müslümanlara ibadetin faydaları konusunda ince dersler veren ayette, kişiyi temizleme vasfındaki bir vermenin, ancak temiz mallardan vermekle sağlanabileceği vurgulanmıştır.

Âl-i İmrân 38. ayette bireysel arınmanın sonraki nesiller için de talep edilmesi, bir peygamberin duası örnekliğinde sunulmuştur. Ayette yer alan ve Hz. Zekeriya peygambere ait olan duada “temiz nesil” ifadesi geçmektedir.¹²⁷ Buradaki temiz kavramı maddi değil, manevi

¹²⁴ Razi Cilt.10, s.171.

¹²⁵ Razi, Cilt.12, s.160.

¹²⁶ Elmalılı, Cilt.4, s.400.

¹²⁷ “...Ey Rabbim! Bana tarafından temiz bir zürriyet ver.”

anlamda kullanılmıştır. Bu neslin temizliğinden kasıt, ona mensup kişilerin Allah'ın rızasına uygun davranışlar sergilemeleri, güzel, temiz, şahsiyetli ve verimli olmaları anlamındadır.¹²⁸ Hz. Zekeriya'nın bir baba olarak nesli için Rabbinden ne istediği önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkar. Anne ve babalar bazen hayat şartları gereği çocukları için maddi istekler içinde kalabilmekte, onların manevi gelişimlerini göz ardı edebilmektedir. Arınmada anne baba duası ve gayreti sürecin olumlu seyretmesinde önemlidir.

Araf 58'de, neslin arınmasının mahiyeti bir benzetme yardımıyla aktarılmıştır. "Temiz beldenin bitkisi Rabbinin izni ile temiz çıkar. Pis olan beldeden ise zararlı bitkiden başkası çıkmaz. İşte Biz, şükreden bir kavim için ayetleri böyle açıklıyoruz."¹²⁹ mealindeki ayette bir darbimesel verilmektedir. Buna göre temiz ve pis beldeden kasıt, verimli veya çorak arazidir. İnsanlar da tıpkı bu iki arazi gibi iki kısımdır. İlki, peygamberler vasıtasıyla Allah tarafından gönderilmiş, abihayat olarak nitelendirebileceğimiz ilahi mesaj olan Kur'an'ın çağrısına uyarak kendini arındırıp bereketlendiren müminler; ikincisi ise bu mesaja kulak tıkayarak bu bereket ve feyizden nasiplenemeyen gönlü kararmış kâfirlerdir. Müminler iyi düşünür, ayetlerden ibret alır, imanlarını arttırarak hayat bulurken; çorak toprağa benzetilen kâfirler inkâr içinde bulunup Allah'ın rahmetinden mahrum kalırlar.¹³⁰ Bazı müfessirler ise "temiz belde" kavramını helal lokma ile büyümüş kadın olarak yorumlamışlardır.¹³¹ Böyle bir kadından doğan çocuk ise verimli toprakların mahsulü gibi iyi ve bereketli olur. Eğitimin etkili olmasında veraset mi yoksa verilecek olan eğitimin etkisi mi daha etkilidir? Bu sorunun cevaplanması hususuna bu ayet ışık tutmaktadır. Tartışma konusu olan bu soruya kimi eğitimciler verasetin etkisi cevabını verirken kimileri ise yanıtlarında çevre yani eğitimin etkisini ön plana çıkarmışlardır. Ayette ise her ikisinin de etkisinden söz edilmektedir. Herkes eğitimden karakteri nispetinde farklı ölçülerde etkilenir. Helal süt ile büyümüş anneden doğan çocuğun eğitiminden iyi bir sonuç elde edilebilir. Aynı açıdan bakıldığında haram lokma da eğitimin etkinliğini azaltmaktadır.

Allah'ın temizlemeyi murat ettiği kulları olduğu gibi; kalplerine, lütfu ile yardımı murat etmediği kulları da bulunmaktadır. Burada belirleyici olan etken kalplerdeki kirin mahiyetidir. Mâide 41. Ayet, ilahi rahmetten mahrum kalan bu insanların niteliklerini anlatarak bu menfi özellikleri bize tanıtmaktadır. Şöyle ki; onlar yalan dinleyicidirler, yani doğru söz bunların hoşuna gitmez. Doğru ile karşılaştıklarında içleri sıkılır, yalan duyduklarında ise

¹²⁸ Bayraklı, Cilt.4, s.54.

¹²⁹Kur'an, Araf Suresi, Ayet 58.

¹³⁰ Elmalılı, s. 70.

¹³¹ İsfehani,

sevinirler. Uydurmalar, iftiralar, arabozculuk ve yağcılık bu insanların hoşlanarak dinledikleri şeylerdir ve bu hâl onlarda bir alışkanlık olmuştur. Aynı zamanda rüşvet alırlar, yalan yere şahitlik yaparlar.¹³² Bu insanları dünyada alçaklık, ahirette ise büyük bir azap beklemektedir. Küfürde inatlaşmaları onları ilahi eğitimden hisse alamayacak duruma getirmiş, kalplerindeki kiri de devamlı hâle getirmiştir. Eğitim her zaman yapılması gerekeni değil zaman zaman da yapılmaması gerekenleri ele alır. Mümin kullar bu ayetlerde geçen özellikleri iyi kavrayarak ilahi eğitim ve rahmetin dışında kalmadan Allah'ın temizlemeyi istediği kulları arasında yer alabilirler.

Âl-i İmrân Suresi 77. ayete göre Allah'ın tezkiye etmeyeceği gruplardan biri, dünyada iken söz verip bu söze uymayan kullarıdır. İnsanın insana verdiği değeri anlamamanın yollarından birisi, kişinin ahde vefalı olup olmamasıdır. Allah kullarının birbirleriyle ilişkilerini önemsemiş bu ilişki sonucunda nelerle karşılaşacağını ayetleriyle bize haber vermiştir. Bu tezkiyeden mahrum olma hâli; Yüce Allah'ın ahirette kulu ile konuşmaması, ona itibar etmemesi ve onunla ilgilenmemesi anlamında yorumlanabilir. “Karakterin, alınan eğitimin, dinî inancın sağlam olup olmadığı ekonomik ilişkilerde ve özellikle borçlanma konusunda ortaya çıkar. Yüce Allah bunları ele alırken güzel anlamda bir davranış psikolojisi analizi yapmakta, ilahi sevgi ve azabın sebeplerini, hangi davranışlarla ahirete taşıdığını öğretmektedir.”¹³³

En'âm suresi 125. ayetle beraber Allah'ın murdar olarak nitelediği bir başka grup da aklını kullanmayanlardır. “Allah'ın izni olmadan hiç kimse inanamaz. O, akıllarını kullanmayanları murdar kılar.”¹³⁴ Ayet En'âm suresinde yer alan ayetle birlikte değerlendirildiğinde akıl etmekle iman etmek arasındaki yakın ilişki göze çarpmaktadır. İnsanlar aklını çalıştırarak Allah'a ulaşır, bu aşamadan sonra Allah'ın izni ve yardımıyla beraber iman ederler. Ayette peygamberle birlikte din eğitimcilerine de bir mesaj vardır. İnsanlar imana zorlanamaz. Ancak iman etmelerine vesile olacak ortamı hazırlayabilirler ve insanların aklını çalıştırmalarına vesile olabilirler. Surenin devamında Allah, göklerde ve yerde olanlardaki işaretlerden kendisine ulaşılacağını; ancak iman etmeyenlerin bunlara kör olduklarını bildirmiştir. Bizim için buradaki ipucu, insanların ilgisinin tabiata, onun kanunlarına

¹³² Elmalılı, c. s.

¹³³ Bayraklı, Cilt.4, s.189.

¹³⁴ Kur'an, Yunus Suresi, Ayet 100.

yönlendirilerek onların akıl etmek suretiyle iman etmesi, dolayısıyla arınarak bu murdar durumlarından kurtulabilmelerinin nasıl sağlanacağı konusunda yol gösterici olmasıdır.¹³⁵

Tevbe suresinde, herhangi bir sure indirildiğinde insanların Allah'ın ayetlerine karşı takındıkları tavır ele alınarak bu ayetlerin mümin ve kâfir kimselerin kalplerindeki iz düşümleri incelenmiştir. Gerçek müminlerin ayetleri dinlediklerinde imanları artarken aynı ayetler münafıkların murdarlıklarına murdarlık katmaktadır. Cahiliye toplumunu asrısaaadet toplumuna dönüştüren ve günümüzden asırlar önce gönderilen ilahi vahiy asla değişmemiş, etkisini kaybetmemiştir. Ancak, müminlerin onun karşısında takınacağı tavra göre etkisi kişiden kişiye değişebilmektedir. Ayetten öğrendiğimiz üzere alınacak olan Kur'an eğitimi müminin imanını arttır, ona tezkiye sürecinde ilerleyebilmesi noktasında destek olur. Gerçek murdarlar ise ona kulak tıkayarak onunla alay eden münafıklardır. Münafıklık kavramı, Müslüman olduğunu iddia eden bir insan için kendisine uzak bir kavram olarak görülse de bazen bu hâl, insanda örtülü bir şekilde ortaya çıkmakta ve onun ilahi vahyin etkisinden mahrum kalmasına sebep olmaktadır. Bu durumun önlenmesi için münafıkların özelliklerinin iyi tespit edilmesi ve varsa bu özelliklerden kurtulmaya çalışılması için gayret gösterilmesi, yoksa da önlenmesi için çaba sarf edilmesi gerekir. Ancak bu durumda verilecek olan eğitimin etkisinden söz etmek mümkün olur. Münafıklık alametlerini Kur'an bize haber verir. Şöyle ki:

“Münafıkların kalbinde hastalık vardır, onlar bu hastalıklarını sürdürdükçe Allah onların hastalığını arttırmaktadır.”¹³⁶ “Kalbinde hastalık olanlar ikiyüzlü davranırlar ve sıfatları münafıklık olur. Bunlar memleketlerine, davalarına ihanet ederler.”¹³⁷ “Münafıklar müminleri değerlendirirken, dinlerinin onları aldattığını söylerler.”¹³⁸ “Münafıklar arasına şeytan fitne sokmaktadır.”¹³⁹ “Münafıklar, Allah'ın çağrısında kendi aleyhlerinde; yaşantılarına uymayan, bir hüküm bulduklarında yüz çevirirler, kendilerine uygun bir hüküm bulunca ona boyun eğerler.”¹⁴⁰ “Kalbinden hasta olanlar, Allah ve peygamberin vaadini kuru vaat olarak değerlendirirler¹⁴¹, münafıklar cinsel sapıklık gösterirler¹⁴², münafıklar kötü haber yaymayı ahlak edinirler¹⁴³, savaşa ilgili bir ayet inince ölüm

¹³⁵ Bayraklı, Cilt.6, s.90.

¹³⁶ Kur'an, Bakara Suresi, Ayet 2/10.

¹³⁷ Kur'an, Mâide Suresi, Ayet 5/49.

¹³⁸ Kur'an, Enfâl Suresi, Ayet 8/49.

¹³⁹ Kur'an, Hacc Suresi, Ayet 22/53.

¹⁴⁰ Kur'an, Nur Suresi, Ayet 24/48-50.

¹⁴¹ Kur'an, Ahzâb Suresi, Ayet 33/12.

¹⁴² Kur'an, Ahzâb Suresi, Ayet 33/32.

¹⁴³ Kur'an, Ahzâb Suresi, Ayet 33/60.

baygınlığı geçirirler.”¹⁴⁴ “Allah’ın indirdiği mesajda verdiği misale olumsuz tavır takınarak; ‘Allah bu misalle ne demek istemiştir?’ derler.”¹⁴⁵ “Münafıkların düşünce, inanç ve davranışları bu şekilde kendini göstermektedir.”¹⁴⁶

İnsan arınma sürecinde muvaffak olamıyorsa kendini bu ayetler ışında sorgulamalı ve gereğini yapmalıdır.

Mümin olarak ahirete intikal etmiş bir insan, Allah tarafından temiz olarak nitelendirilmiştir. Ayette yer alan, Allah’ın temiz olanı pis olandan ayıracak olması vaadi¹⁴⁷ ise müminlere bir müjde olarak verilmiştir. Aynı ayetten anlaşılmaktadır ki, münafıklık bir pislik vesilesi olarak görülmektedir. Mümin ile münafığın ya da bir yönüyle temiz olan ile pis olanın ayırımını yine Kur’an’da Allah bize açıklamaktadır. Allah kullarına çeşitli sıkıntı, musibet, ölümler vererek onları imtihan eder. Mümin olan Allah’a imana ve Resullullah’ı tasdiğe tüm bunlardan sonra devam ederken münafık ise nifak ve küfrünü ortaya koyarak imtihan noktasında müminden ayrılmaktadır.¹⁴⁸ Nitekim yaşanan sosyal olay ve olgular insanın karakterini, düşüncesini ve en önemlisi inancını deşifre eder.¹⁴⁹ Bununla birlikte ayetin Uhud Savaşı özelindeki anlamının yanında evrensel boyutuyla ele alındığında bir başka konu gündeme gelmektedir ki; o da, Allah’ın; müminleri, münafık veya kâfirlerin hayat tarzına uymaya ter etmeyecek olmasıdır. Ayete bu açıdan bakıldığında eğitim ve siyaset de devreye girmektedir.¹⁵⁰

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle beraber sosyal medyanın bu kadar ulaşılabilir ve yaygın oluşu farklı din ve kültürden insanların etkileşimini hem kolaylaştırmış hem de buna bağlı olarak arttırmıştır. Bu durumun olumlu yönlerinin yanında, mümin ve kâfirin yaşam biçimlerinin iç içe geçmesi gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Kâfirlerin azabını arttırmak üzere onlara verilen zaman ve rızık, inanç noktasında zayıf olan müminler için özenme vesilesi olmuş ve kâfirleri taklit gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Bu durumun düzeltilmesinde ve müminlerin kaybettikleri bilinci kazanmasında tezkiye süreci ile birlikte müminlerin arınarak özlerine dönmelerinin, dolayısıyla da eğitimin görevi büyüktür.

¹⁴⁴ Kur’an, Muhammed Suresi, 47/20.

¹⁴⁵ Kur’an, Müddessir Suresi, Ayet 74/31.

¹⁴⁶ Bayraklı, Cilt.8, s.399.

¹⁴⁷ Kur’an, Âl-i İmrân Suresi, Ayet 179.

¹⁴⁸ Razi, Cilt.7, s.231.

¹⁴⁹ Bayraklı, Cilt4. s.497.

¹⁵⁰ Bayraklı, Cilt.4, s.496.

Bireysel arınmayı gerçekleştirmiş bireyleri müjdeleyen ayetlerden biri Â'lâ Suresinin 14. ayetidir. Tefsirlerde bu arınmaya vesile olacak olan ameller ve inançlarla ilgili rivayetler yer almaktadır. “Vaaz ve öğüdü dinleyip temizlenen, feyzalan, kalbini şirkten ve kötü ahlaktan, bedenini maddi ve manevi pisliklerden temizleyip iman ve ihlas, gusül ve abdest ile arınan ve zekâtını verip Allah’ın huzuruna temizce çıkmak için çalışan ve Rabbinin ismini anıp O’nun huzuruna varacağını düşünerek “Allah-u Ekber” diye tekbir alıp namazını kılan kimseler”¹⁵¹ bu süreci tamamlayıp felaha eren kimseler olarak tanımlanmıştır. Ayette geçen “salla” kelimesi genel görüşe göre namaz olarak anlaşılmış olsa da bazı âlimler onu Allah’a yönelmek anlamında dua etmek şeklinde yorumlamıştır.

Bakara 25’e göre bireysel arınmanın ahiretteki karşılığı temiz ödüller olacaktır. Dünya hayatında iyi amel işleyenlerin cennette alacakları karşılıkları haber veren bu ayette mükafatlardan birinin de temiz zevceler olduğu görülmektedir. Bu zevcelerde dünyadaki pisliklerden hiç eser yoktur. Onlarda ne maddi ne de manevi bir kir bulunmaz.¹⁵² Temizlik insanın her hâlinde olması gereken bir özelliktir. Cennete girebilmek ve bahsedilen mükafatlara nail olabilmek için dünyadayken tüm kirlerden arınmış olmak gerekir. Ayetin başında yer alan iyi amel kavramı, bu anlamda cinsel ahlak bakımından temiz olmayı da kapsamakta olup tezkiye sürecinin de önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Şöyle ki; “Helal bir yoldan şehvetini teskin eden kimse, yıkanmaksızın herkesin girmiş olduğu camiye giremez; öyleyse, haram yoldan şehvetini teskin eden kimse, ancak temiz olanların bulunduğu cennete nasıl girebilir?”¹⁵³ sorusu, bu önemin anlaşılmasında dikkat çekicidir.

Allah’ın insanları arındırması süreci kapsamında yedinci aşama ise, konuyla ilgili ayetlerin belirlediği ölçülere göre bireyin öngörülen manevi seviyeye ulaştıktan sonra bu seviyeyi istikrarlı bir şekilde muhafaza etmesidir. Tezkiye süreci sonunda kendini Allah’ın yardımıyla arıtabilmiş insan, ilk yaratıldığı andaki tertemiz fitratına kavuşmuş olur. Bu temizliğin onun her hâlini kapsar nitelikte olması beklenir. Böylece o artık dinini gerektiği gibi yaşayabilir ve sonunda da Rabbinin merhametini ümit edebilir. Ancak bu rahmetin muhatabı olmak için insandan her koşulda bu durumunu koruması beklenir. Mümin kişi, hangi zorlukla karşılaşrsa karşılaşsın tavizkâr olmadan Rabbinin yolundan yürüyebilmelidir. Bakara 174. ayette menfaatleri uğruna Allah’ın indirdiği kitabın bir kısmını saklayanlar ve onu az bir karşılığa satanların durumları anlatılmış, bunun sonucunda ise onlara verilecek cezalardan

¹⁵¹ Elmalılı Cilt.10, s.159.

¹⁵² Elmalılı, Cilt.1, s.240.

¹⁵³ Razi, Cilt.2, s.171.

bahsedilmiştir. Bu davranışlarının sonucunda kıyamet günü Allah onları tezkiye etmeyeceğini açıklamıştır. Bu ifadeden Allah'ın kıyamet gününde bazı kullarını tezkiye edip bazılarını etmeyeceği anlamı çıkarılabilir. Şeri gerçeklerin aksine yapılan her işte, manevi bir ateş kıvılcımı vardır. Bu gerçekleri gizlemek suretiyle elde edilecek olan dünya menfaatleri ise ateşten ve pişmanlıktan başka bir şey olmayacaktır.¹⁵⁴ Dünya menfaatlerini tercih edenler de bu sebeple Allah'ın tezkiyesinden mahrum kalacaklardır.

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de ele alınan tezkiye kavramı, farklı boyutları ve özellikleriyle insanın manevi gelişimine katkı sunacak bir eğitim süreci olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle insanın maddi-manevi gelişimini amaçlayan din eğitimine yönelik teorik anlatımlar ve pratik uygulamalar için zengin bir katkı sunma potansiyeline sahip görünmektedir.

1.8. Din Eğitiminin Anlam Çerçevesine Katkısı Yönüyle Tezkiye

Tezkiye, bireyin yaradılıştan sahip olduğu özellik ve yeteneklerinin, Kur'an perspektifinde olumlu bir yönde geliştirilmek sureti ile eğitilmesidir. Bir başka ifade ile "Kur'an'ın yirmi üç yıllık nüzul sürecinin insan şahsında belirginleşmesi ve bir insan/nesil yetiştirme programının hayata geçirilmesidir".¹⁵⁵ Kavramın bu tanımları tercih edildiğinde, din eğitimi ile tezkiye ilişkisini kurabilmek mümkün görülmektedir. Ayrıca tezkiye kavramının din eğitimi alanına katkı sunabilecek bir kavram olarak düşünülebilmesine imkân verebilecek en önemli husus, bu kavramın sahip olduğu manalardan bir kısmının din eğitiminin amaçlarıyla örtüşüyor olmasıdır. İlgili akademik çalışmalarda din eğitiminin hedefleri arasında, "kişiyi kendisini tanıtmaya, ideal insanı yetiştirme, ebedi mutluluğu hedefleme, şahsiyeti disipline etme, öz disiplin sağlama" gibi hususlar sayılmaktadır. Bu hedeflerle, tezkiye kavramının "büyümek, artmak, çoğalmak, bireyi manen temizlemek, arındırmak" gibi manalarının sıkı ilişki içerisinde olduğu görülür. Bu anlamda tezkiye kavramı, bireyin gelişmesi, şahsiyetini kuvvetlendirmesi, maneviyatını arındırması vb. açılardan din eğitiminin hedefleriyle örtüşmekte olup bu alana katkı sunabilecek bir kavram olarak değerlendirilebilir. Bu düşünceden hareketle çalışmamız, yüksek din eğitiminin ilahiyat öğrencilerinin manevi arınmalarına (tezkiye) etki edebileceği tezine dayanmaktadır.

Din eğitimi biliminin amaçları konusunda farklı görüşler vardır ve bu farklılıklar din eğitimi bilimine yaklaşımlar sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Genel olarak bu farklılıklarda, din

¹⁵⁴ Elmalılı, Cilt.2, s.488.

¹⁵⁵ Binol, s.203.

eğitimine “dindarlık” ve “bilim” merkezli yaklaşımların etkisi söz konusudur. Konuya dindarlık merkezli yaklaşanlar, bahsedilen amaçları açıklarken daha çok dindarlık oluşturmayı hedefleyen söylemlere yer vermektedir.¹⁵⁶ Bu çerçevede din eğitiminin amacı, dini bilgiler ile eğitimin verilerini sentezleyerek bireyin, yaratıcının iradesine uygun olarak yetişmesine katkı sağlayacak çalışmalar yapmak; onların yaşamlarında karşılaşılabilecekleri dini anlayış ve yaşayış ile ilgili teorik ve pratik konularda incelemeler yaparak çözüm üretmek ve bireyin hayatını ilahi iradeye uygun geçirebilmesini sağlamaktır.¹⁵⁷

İslam’a göre, doğan her çocuk temiz ve berrak bir yaradılış ile dünyaya gelmektedir. Fıtrat olarak adlandırılabilen ve her insan için ortak olan bu özellik hadiste, “Her doğan fıtrat üzere doğar, sonra ebeveyni onu ya Yahudi ya Mecusi ya Hristiyan yapar.”¹⁵⁸ şeklinde haber verilmektedir. Birey ortak bir fıtrat üzerine yaratıldıktan sonra bazı etkenler sebebiyle bu fıtratı değiştirebilir. İnsanların fıtratlarının değişmesi ile kesb olarak da ifade edilen farklı tutum ve davranışlar meydana gelir. Bireyi, fıtrat ve kesb yönleri ile ele alarak bu iki yönü ile onun hayata dair anlamını bulması ve Allah ile ilişkilerinin geliştirilmesi, din eğitiminin amaçları arasında gösterilebilir.¹⁵⁹ Fıtrattan uzaklaşması, başka bir ifade ile tevhitte koparak kirlenmesi sonucu insanın gören gözü görmez, işiten kulağı duymaz hale gelir. Din eğitiminin en önemli görevlerinden biri; insanları, baktığını gerçekten görür, düşünür, konulara eleştirel bir yaklaşımla yaklaştıktan sonra reddeder veya kabul eder hâle getirmektir. İnsanlar bu sayede yalnızca baş gözünün elde ettiği bilgi ile yetinmeyerek kalp gözünü ile ulaşabilecekleri bilginin peşine düşerler. Kalp gözünün görür hâle gelmesi, insanın idrakinin açılması sayesinde insan, manevi dünyasını ve ahlaki yapısını kurar.¹⁶⁰ Bu amaçlar doğrultusunda din eğitimi insanın özünde bulunan inanma potansiyelini geliştirmeye çalışmalı¹⁶¹, bireyi arındırarak fıtrata dönüşü sağlamalıdır. Kişinin fıtraten taşıdığı potansiyel, bireyin hayata başlamasıyla birlikte daha iyi geliştirilebilmekte veya köreltilebilmektedir. Din eğitimi bu potansiyelin ortaya çıkarılması ve desteklenerek daha iyi geliştirilmesi çabası olarak anlaşılabilir.¹⁶² Tezkiyenin arınma ve gelişme anlamları dâhilinde, din eğitimi ile tezkiye kavramı arasında ilişki kurmak mümkün görülmektedir.

¹⁵⁶ Recai Doğan ve Remziye Ege, **Din Eğitimi**, 6. Basım, Ankara: Grafiker Yayınları, s.66.

¹⁵⁷ Suat Cebeci, **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi**, 3. Basım, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015, s.28.

¹⁵⁸ Müslim, “Kader”, 22-25/49-51.

¹⁵⁹ Cebesi, s.30.

¹⁶⁰ Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara: Gün Yayıncılık, 2001, s.18-19.

¹⁶¹ Bilgin, s.30-31.

¹⁶² Cemil Oruç, “Din Eğitiminin Hedefleri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.13, Sayı.1, (2008), s.259-269.

Başka bir ifade ile din eğitiminin amacı, “insan unsurunun doğuştan beraberinde getirdiği din duygusunu bilinçlendirmek, onun eylemleri üzerindeki yönlendirici etkilerini daha anlamlı hâle getirmek, böylece din duygusu gibi en güçlü ve manevi bir otoriteyi toplum huzur ve refahı yönünden daha verimli kılmaktır.”¹⁶³ Din eğitimi bu amacı, bireyin fitratında bulunan ve manevi potansiyeli körelten olumsuz etkilerden onu korumak suretinde gerçekleştirebilir.¹⁶⁴ Bu çaba bir nevi insanı arındırma çabası olarak anlaşılabilir.

Yukarıda görüldüğü üzere İslam eğitiminin temelinde insanın doğuştan temiz olduğu prensibi yer almaktadır. İnsanda oluşan kirlilik, sonradan meydana gelmektedir. Tezkiyeye ihtiyaç duyan insan, tabiatına aykırı davranarak sonradan bozulmuş ve yoldan çıkmış kabul edilir. Kanaatimize göre bu durumun temel sebeplerinden biri, insanın ilahi ve nebevi eğitimden uzak kalmasıdır. Din eğitiminden yoksunluk, başta şirk olmak üzere insanın pek çok günah kirlene maruz kalmasına sebep olur. Bireyin din eğitimi ile karşılaşması tezkiye sürecini sağlıklı bir şekilde yürütebilmesini sağlamaktadır.

Din eğitimi insanın birtakım ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bunlardan biri, insanın farkındalık ihtiyacıdır. Nitekim kişi, bilginin aydınlığına kavuşmadan içinde bulunduğu karanlığın farkına varamayabilir. İlahi iradede uzaklaştıkça kirlenen kalp, bir süre sonra hissizleşerek içinde bulunduğu durumu normal görebilir. Bireyin; farkındalığının oluşması için bilgilenmesine, bunun için de din eğitimine ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bilgilenen kişi arınmaya olan ihtiyacını fark ederek kazandığı bilgileri hikmete dönüştürebildiği takdirde tezkiye sürecinde başarılı olabilecektir. İnsan için bir devrim niteliğinde olan bu değişim, ancak eğitim ve öğretim faaliyeti ile mümkün görülmektedir.

Yüce Allah insanı yaratırken onu diğer canlılardan farklı kılan bir takım özellikler ve ihtiyaçlar içinde yaratmıştır. Bu özelliklerden birisi ve belki de en önemlisi, onun iyi ve kötünün ayrımını yapabilecek akli melekelerle sahip olarak yaratılmış olmasıdır. Bu sorumluluk çerçevesinde insanın hangi yoldan gideceğini seçmesi, onun iyi ve ya kötü olarak vasıflanmasına sebep olur. Bu bilinç durumu, insanın arınma ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Arınma ihtiyacı insanın varoluşsal ihtiyaçları arasında kabul edilebilir. Şöyle ki; kişinin bir şeyin eksikliğini hissedip gerekliliğini duyduğu şeyler, onun ihtiyaçlarını oluşturur.¹⁶⁵ Bu bağlamda insanın varlıksal ve varoluşsal olmak üzere iki ihtiyacından söz etmek

¹⁶³ Hasan Küçük, 1981:218 ‘den aktarma Din Eğitimi bilimine giriş 2014.S.148

¹⁶⁴ Meydan s.274.

¹⁶⁵ **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, “İhtiyaç”, İstanbul: Kubbealtı Yayıncılık, 2011, Cilt.2, s.1387.

mümkündür. Bunların ilki olan ve temel ihtiyaçlar olarak da adlandırabileceğimiz varlıksal ihtiyaçları; beslenme, barınma, üreme gibi yaşamsal olan ihtiyaçlarıdır ki, insan bu ihtiyaçları noktasında hayvanlarla benzer. Hayatının devamı için gerekli ve neredeyse diğer bütün insanlar için ortak sayılabilecek bu ihtiyaçlarının yanında, onun bir de insan olmasının sonucu olarak ortaya çıkan varoluşsal ihtiyaçları vardır. Bunlar ise bilinç sahibi olma, seçme özgürlüğü, erdemli olmayı kendi gayretine bağlama gibi onu hayvanlardan ayıran ihtiyaçlarıdır.¹⁶⁶ Peki, insan bu ihtiyaçlarını nasıl karşılamalı ve kendi potansiyelinin farkına vararak varoluşunu ne şekilde gerçekleştirmelidir? Bir başka ifade ile yaşamsal olarak zorunlu olmayan bu ihtiyaçlar için, erdemli bir hayat sürmek ve yaratıcısının onun üzerine yüklediği misyonun farkında olabilmek için neler yapmalıdır? Burada diğer varoluşsal ihtiyaçlar göz ardı edilerek arınma ihtiyacı üzerinde durulacak, arınma ve din eğitimi ilişkisi kurulmaya çalışılacaktır.

“Kişiyi ve onu şekillendirene, sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki: Kendini arıtan saadete ermiştir. Kendini fenalıklara gömen kimse de ziyana uğramıştır.”¹⁶⁷

Daha önce de ele alınan Şems suresinde geçen bu ayette, insanın disharmonik yapısından söz edilmiş, onun iyi ve kötüye karşı kabiliyetli olduğu vurgusu yapılmıştır. İnsanın karar verme sorumluluğuna sahip olarak yaratılması, onun yaradılıştan düal bir yapıya sahip olması ile ilişkilidir. İnsanın maddi olarak var olmasının yanında, o bir de onun metafizik yönünü işaret eden ruha sahiptir. Buradaki düal yapıdan kasıt, insanın bu yönünden ziyade onun her zaman için iki seçeneğinin bulunması hâlidir. O kendisinde bulunan iki farklı kutup sebebiyle, bir yönüyle maddi diğer yönü ile ise manevi âleme ait bir varlıktır. Bir başka ifade ile ayetlerde bahsedildiği üzere o, balıktan yaratılmıştır. Onun yaradılışının bu yönü, aşağılıklığı ifade ederken yüce yaratıcının ona kendi ruhundan üflediğini beyan etmesiyle ruhundaki yüceliğe meyil vurgulanmış olur.¹⁶⁸ Tabiatında barındırdığı aşağılık ve yüceliğin motivasyon kaynağı olarak, onun varlığına içkin olduğu kabul edilen nefis ve ruh gösterilebilir. İnsan bu yapısı gereği doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden, güzeli çirkinden ayırabilme gücüne sahip olarak varlığını sürdürür. Bu yapı insanın özgür olarak yaratıldığının bir kanıtı olarak karşımıza çıkar. İnsanın bu gücünü özgür iradesiyle kötüye kullanması imkân ve ihtimal dâhilindedir.¹⁶⁹ Özet olarak İslam anlayışına göre insan, fitraten iyi ve temiz olarak kabul edilse de bu yapısı gereği

¹⁶⁶ Cafer Sadık Yaran, “İnsanın Egzistansiyal İhtiyaçları ve Dinin Perenniyal Cevapları”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.12, Sayı.12-13, (2001), s.81-94.

¹⁶⁷ Kur'an, Şems Suresi, Ayet 7-10.

¹⁶⁸ Gören, s.61.

¹⁶⁹ Lütfi Sunar ve Latif Karagöz (Ed.), **İnsanı Yeniden Düşünmek**, Ankara: İlem Yayınları, 2019, s.14.

kötü seçimleri sebebi ile kirlenebilmektedir. İşte onun arınmaya ihtiyaç duyması bu sebebe dayanır.

Bu kirlilik sonucu onun fitratına yerleştirilmiş olan bedensel, zihinsel ve ruhsal donanımlarının birbiri ile bağlantısının kopması sonucu; onun gören gözü görmez, işiten kulağı duymaz ve kalbi karararak hissetmez hâle gelir. Bu hâldeki bir insan tezkiye sürecine ihtiyaç duymaktadır. Onun ilk önce bu farkındalığa varması ve sonrasında ise nasıl bir yol izlemesi gerektiği hakkında, din eğitimi yol gösterici olmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İLAHİYAT FAKÜLTE PROGRAMLARININ TEZKİYE KAVRAMI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Allah ayetinde “Ey Rabbimiz, onların içinden onlara Senin ayetlerini okuyacak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek, onları iyice temizleyecek bir peygamber gönder. Şüphesiz yegâne galip, tam hikmet sahibi sensin.”¹⁷⁰ buyurarak bizlere peygamberin görevlerini haber vermiş ve aynı zamanda eğitimde takip edilecek ilkeleri göstermiştir. Eğitimcilerin özellikle din eğitiminde bu usul üzere devam etmelerinin, öğrencide istenen kazanımların gerçekleşmesinde etkili olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda eğitimci öncelikle bilgi ile zihni eğiterek, o bilgiden kaynaklanan hikmetin ortaya çıkmasını sağlayacak ve sürecin sonunda öğrencinin arınmasına vesile olabilecektir. Nitekim arı olmayan bir zihin, hikmetle buluşmayan bir öğretim ve arınmamış bir nefis kişinin davranış bozukluğu göstermesinin sebeplerindendir.¹⁷¹ Kalıcı bir öğrenme ile eğitimde davranışlarda gerçekleşmesi beklenen değişim, kalbin kötü sıfat ve vasıflardan temizlenerek, ilimle imarı¹⁷² ile gerçekleşebilmektedir. Bu sebeple yüksek din öğretimi verilen ilahiyat fakültesi programları bu bakış açısı ile değerlendirilmiş olup kişinin arınma sürecine etkisi olabileceği düşünülen dersler amaç, içerik ve kazanım açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2.1. Eğitim ve Tezkiye İlişkisi

İnsanın kalbini ve ruhunu önce işlediği günahlardan arındırması, sonrasında ise bu arınmanın sonucunda nefsinin güzel ahlak ve fiillerle geliştirmesi olarak tarif edilebilecek olan tezkiye kavramı, aslında kişinin, sonucunda İslami kimlik inşasını gerçekleştirdiği bir manevi eğitim süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel eğitim faaliyetlerinin içerisinde maddi yön kadar eğitimin manevi yönü de önem arz etmektedir. Tezkiye kavramı ise eğitimin manevi yönünün bir parçasını ifade etmektedir.

İnsanın eğitilebilir olması yönüyle, onun gelişimi noktasında belirli amaçlara ulaşmak için yapılan planlı ve kasıtlı etkinlikler, insanı yetiştirme süreci olarak da tanımlanan eğitimin

¹⁷⁰ Kur'an, Bakara Suresi, Ayet 129.

¹⁷¹ Bayraktar Bayraklı, **İslam'da Eğitim**, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009, s.264.

¹⁷² Gazali, Cilt.1, s.47.

tarifidir.¹⁷³ Bu süreçte eğitimin ilgisini celbedecek hususların başında insanın doğuştan getirdiği özellikleri bulunur. Eğitimin fitri yönü, insanın doğuştan haiz olduğu yeti ve kabiliyetleri ile ilgilenir. Yetişme sürecinde eğitim, insanda var olan potansiyelin bilgi, beceri, tutum ve en önemlisi davranışa dönüşmesini sağlar.¹⁷⁴

Eğitimin terbiye anlamında kullanıldığı da olmuştur. Terbiye ise Arapça bir kelime olup kök anlamı itibariyle “artma, çoğalma” manalarına gelmektedir.¹⁷⁵ Terbiye, bir toplumda yetişmiş olan neslin bir sonraki nesle fikir ve duygularını aktarması şeklinde tanımlanabilir.¹⁷⁶ Kur’anî bir kavram olarak terbiye ise Allah’ın, varlıkları yaratarak onları, hâlden hâle sokmak suretiyle mükemmelleştirmesi demektir. Bir şeyi derece derece tamamlayıp kemale ulaştırmak olarak da tanımlanan terbiye,¹⁷⁷ bireye kemale erişinceye kadar rehberlik etme sürecinin adıdır.¹⁷⁸ Tezkiyenin anlam sahasının içerisinde yer alan manalardan birinin de “artmak” olarak sözlüklerde yer aldığı önceki bölümlerde ifade edilmişti. Bu anlamı itibari ile terbiye kavramı ile mana benzerliği ve yakınlığı bulunan tezkiye, “bir olma süreci” olarak tanımlandığında eğitim ile de ilişkilendirilmesi mümkün bir kavram olarak görünmektedir.

Eğitimin amaçlarına bakılacak olursa onun en önemli hedeflerinden birinin iyi insan yetiştirmek olduğu görülür. Eğitimli kişi, iyi insan olma niteliklerini kazanması bakımından eğitimli olmayan bireylerden ayrılmalıdır. Bu temel hedef, eğitim biliminin objektif olma iddiasından çok, değersel özellikleri önemseyişinin göstergesidir. İnsan iyi olmaya ihtiyaç duyan bir varlıktır. Eğitimin ona bu ihtiyacı karşılamada yardımcı olması, insan ile eğitim arasında güçlü bir bağ kurulmasına vesile olur.¹⁷⁹ Eğitimin böyle bir dönüşümü gerçekleştirme gücünün olup olmadığı, bir başka ifade ile sınırlılıkları, geçmişten günümüze tartışılmalıdır. Artık bu tartışmalar, insanın hangi yönünün eğitime muhtaç olduğu, bu süreçte insanın kazanımlarının neler olacağından çok, içeriğe ait olan alana yönelmektedir. Söz konusu tartışmalar eğitim açısından insanı tanımanın önemine de işaret etmektedir. Bu bağlamda insanın eğitilebilir yönünü maddi ve manevi olmak üzere iki şekilde ele alabiliriz. Nitekim insan akıl, sezgi, duygu ve en nihayetinde imanı ile bir bütündür. Bunun yanında o; tabiatı, karakteri,

¹⁷³ **Eğitim Terimleri Sözlüğü**, “Eğitim”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981, s. 57.

¹⁷⁴ Münire Erden ve Nurettin Fidan, **Eğitime Giriş**, 1. Basım, Ankara: Alkım Yayınları, 1998, s.12.

¹⁷⁵ İsfahan, s.594.

¹⁷⁶ Ziya Gökalp, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, İstanbul: MEB Yayınları, 1974, s.321.

¹⁷⁷ İsfahan, s.587.

¹⁷⁸ **Eğitim Sözlüğü**, “Eğitim”, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s.284.

¹⁷⁹ Şükrü Keyifli, “Eğitim ve Din Eğitimi”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Cilt.13, Sayı.2, (2013), s.108.

başkaları ile geliştirdiği ilişkilerinin dayandığı değer dünyası ile de bir bütünü ifade eder. Bu nedenle ona verilecek eğitimde madde ile mana birlikte değerlendirilerek kişiye kazandırılmak zorundadır.¹⁸⁰ Ancak günümüzde modern eğitimin kısmen kaynağı olan pozitivist epistemoloji, insanın mana yönünü dışlayarak madde yönünün eğitime konu edilebileceği görüşünü benimsemiş ve insanı tanımlarken onun bilişsel ve mekanik boyutunu önceliklelemiştir. Bu yönüyle söz konusu yaklaşım, bilgiyi işleme ve ondan ürün elde etme anlamında başarı göstermiş olsa da anlayışsızlık, şiddet ve güvensizlik gibi sosyal problemlerin çözümü noktasında pek çok eleştiri almıştır. Modernizmle beraber eğitimde başarı kriterleri de değişmiştir. İnsan, iş gücü anlamında değerlendirilmiş, etik, ahlak, değer gibi kavramlar somut fayda vermediği gerekçesiyle, her ne kadar önemli olduğu ifade edilse de, geri planda kalır olmuştur. Modernizmin aşkın olana karşı aldığı bu sert tutum karşısında ezilen insan, son zamanlarda maneviyatın öneminin farkına vararak anlam arayışı içerisine girmiştir. Teorik ve pratik yönleriyle eğitim, en temel hedeflerinden biri olan, insana hayatın nihai anlamını kazandırma bağlamında bu durum karşısında bigâne kalamamıştır. Bu nedenle özellikle son dönemde eğitimde maneviyat ile alakalı birçok çalışma yapılmış ve bu alana dair öneriler artmıştır.¹⁸¹

Milli ve manevi değerler doğrultusunda; bireyin manevi yönü olan karakter ve ruh gelişimini önceleyerek inanç ve düşünce ağırlıklı yapılan bir eğitim, manevi eğitim olarak tarif edilebilir. Bu eğitiminde temel hedef, kişinin manevi terbiye metotları vesilesi ile ruh ve karakterini geliştirerek manevi tekamülünü sağlaması olarak ifade edilebilir. Verilecek olan bu eğitim, kişinin varlığına dair ona bir anlam kazandırmış olur. Zira insanın temel değerler doğrultusunda yetiştirilerek her yönüyle mükemmel olana ulaşması, varoluşsal bütünlük içerisinde önce kendisinin, sonra ötekini ve tüm varlığın sahip olduğu bu varoluşsal değeri kavrayarak hayatını anlamlı kılması, eğitimin en temel hedefleri arasında yer alır.¹⁸² Tezkiye sürecinin işletilmesinin, eğitimin bu hedeflerinin gerçekleştirilebilmesine bağlı olduğu düşünülmektedir. Kişinin manevi olarak eğitilmesi yasalarla da desteklenmiştir. Eğitimdeki bu anlayışa Anayasanın giriş kısmında yer alan ifadelerde, şu şekilde yer verilmiştir:

“...Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu...”

¹⁸⁰ Hasan Meydan, **Din Eğitiminde Manevi Boyut**, 1. Basım, İstanbul: Dem Yayınları, 2015, s.265.

¹⁸¹ Meydan, *a.g.e.*, s.268.

¹⁸² Ahmet Yayla, “Eğitim Kavramının Etik Açısından Analizi”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt.2, Sayı.1, (Mart 2005), s.10.

Buna ek olarak, devletin amaç ve görevlerinin yer aldığı kısımdaki “Devletin temel amaç ve görevleri... insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.”¹⁸³ ifadesi ve 17. maddede yer alan, “Herkes yaşama, maddî ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.” ifadeleri ile kişilerin manevi haklarının devlet güvencesinde olduğuna dair vurgu yapılmıştır. Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti 1739 sayılı MEB temel kanunda yer alan ve milli eğitimin temel amaçlarını konu eden maddede geçen, “...Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan, geliştiren beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde yetişmiş kişiliğe ve karaktere sahip kişiler olarak yetiştirme...” ifadesi, temel eğitimde maneviyata yer verildiğinin göstergesi olması açısından önemlidir. Bununla beraber her ne kadar mevzuatta manevi gelişim/eğitim yer alsada önemli olan bunun pratikteki uygulamalarıdır.

İnsanların eğitilmesi, gelişmesi ve bununla beraber olumlu davranışlar kazanması, eğitimle beraber dinin de temel hedefleri arasında yer almaktadır. Geniş açıdan bakıldığında eğitim de din de insanlara ortak davranışlar kazandırmayı hedefler. Bununla birlikte her iki olgunun dayandıkları temel noktada bir farklılık vardır. İnsanın zihin, irade, duygu, alışkanlık gibi ruhsal olgularıyla birlikte değerlendirilmesi, eğitimin en önemli hedeflerinden biridir. Onun bir yönüne odaklanıp diğer yönlerinin görmezden gelindiği bir eğitim anlayışının bireyin iyi olma hâlini temin etmesi oldukça zordur. Bu bağlamda din eğitimi, genel eğitimi destekler niteliktedir. İnsanlık tarihi boyunca kaynağı kutsal olsun ya da olmasın dine inanış hep var olmuş, insanlar hem kendi dinlerini öğrenmek hem de kendilerinden sonrakilere öğrendiklerini aktarmak için din eğitimine ihtiyaç duymuşlardır.¹⁸⁴

İlahiyat fakültelerinin amaçlarının tespitinin bu fakültelerde okutulan kimi derslerin tezkiye bağlamında ele alınacak olmasını anlamlı kılacağı düşünülmektedir. Bu kurumlarda verilen din eğitiminin amacının ne olduğu, bahsi geçen fakülteler bağlamında en çok tartışılan konular arasında yer alır. Bu amaçların tespiti din eğitimi süreçlerinin hem teorik hem de pratik olarak ne şekilde işleyeceğinin belirlenmesi konusunda etkili olacağından büyük öneme sahiptir. Dini, kurallar bütünü olarak gören anlayışın din eğitimi modeli bu kuralların öğrenimi ve uygulanması temelinden hareket ederken; onu insanın anlam arayışına bir cevap olarak gören anlayışın geliştirdiği din eğitiminin temelleri daha ziyade psikolojik metodolojiye dayanacaktır. Din, ne sadece amel ne de sadece anlamdan ibarettir. O, insana dair her şeyi kapsayan bütüncül

¹⁸³ Anayasa, 1982 m:5.

¹⁸⁴ Mustafa Koç, “Dindarlığın Oluşumuna Din Eğitiminin Psiko-Pedagojik Katkıları: ‘Değer-Yoksun Dindarlık’ Tipolojisi Bağlamında Teorik Bir Yaklaşım”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt.15, Sayı.33, (Temmuz 2017), s.88.

bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla din eğitimi de bu çerçevede olmalıdır.¹⁸⁵ Tıpkı psikoloji biliminde olduğu gibi ilahiyat da insanı, ruh ve bedenden oluşan bölünmez bir bütünlük içinde kabul eder. Bu anlayış bütünsel eğitim görüşü ile uyum arz eder. Alan fark etmeksizin öğrenme ve öğretme eylemlerinin tüm unsurlarının bir süreç dâhilinde planlanıp uygulanmasını benimseyen anlayış, bütünsel eğitim anlayışı olarak adlandırılır. Bu eğitim anlayışı, insanların materyalist hayata kendilerini kaptırmaları sonucunda geleneksel değerlerden kopuşuna bir tepki olarak, eğitimin yalnızca maddeci bir yapıya sahip olamayacağı; nitekim insanın manevi ve deruni bir yönünün de olduğunu iddia eden eğitimciler tarafından savunulmuştur. “Can taşıyan her varlık ilahi gerçekliği temsil eder, her varlık karmaşık hayatın bir parçasıdır, her varlık kendi amacı ile dünyaya gelir.” vs. yargılar bu eğitim görüşünün temelini oluşturur. Dinin, hayatın her alanına dair söyleyecek bir sözünün olması onun inananlarda bütüncül bir dünya görüşü kazandırmayı hedeflediğinin göstergesidir. Varoluşu gerçekleştirme çabası olarak da algılamanın mümkün olduğu bütüncül dünya görüşü, bir yandan insanın olay ve olgulara karşı nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu ortaya koyarken diğer yönüyle ona ideal bir hayat tarzı sunar. İdeal hayat tarzının gerçekleşmesi ise tüm hayatı kapsayan bir çabaya bağlıdır. Bu çaba sonucunda insan, olaylara bakış tarzını yönlendiren genel bir zihinsel yapıya, özetle bir dünya görüşüne sahip olur. Yaşamına anlam katabilmek ise ancak elde edilecek olan bu dünya görüşü vesilesiyle gerçekleşebilir. Bu kişisel çaba olmadan gerçekleştirilen bir din eğitimi, sadece bilgi yığına dönüşür; kişide neden-sonuç ilişkisi kuramama ve bu sebeple akıl ve kalbin işlevselliğini gerçekleştirememesi sonucuyla neticelenir.¹⁸⁶ Tezkiye kavramının din eğitimi açısından burada sözü edilen süreçle benzeştiği hatta aynı çaba ve aynı sonuca ulaşma bakımından bir dünya görüşüne sahip olma ile yakından bağlantılı olduğu söylenebilir.

Din eğitimi insana yaratıcısı hakkında nasıl bir tasavvura sahip olması gerektiğini öğretirken aynı zamanda O’nunla arasında bir bağ kurmayı hedefler. Din eğitimi, inanan insanın inandığı din ile hayatına nasıl anlam katabileceği sorusunun muhatabı konumundadır. İnsanda doğuştan var olduğuna inanılan inanma kabiliyetini işler hâle getirerek onu yanlış ve batıl inançlardan korur. İnsanda bulunan inanç; ibadet ve dinî duyguların fitrata uygun bir şekilde açığa çıkarılmasına yardımcı olur.¹⁸⁷ Bir başka tanımda din eğitimi, “kişinin kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak, dinî davranışlarında olumlu yönde geliştirdiği davranış kazanma

¹⁸⁵ Meydan, *a.g.e.*, s.272

¹⁸⁶ Ömer Demir, “Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Sayesinde Bütüncül Öğrenme”, **Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt.10, Sayı.1, (2015) s.78-95.

¹⁸⁷ Keyifli, s.118.

süreci” şeklinde tanımlanır.¹⁸⁸ Kişinin bu süreçler sonunda bireysel olarak manevi gelişiminin yanında aynı zamanda bu tecrübenin kuşaklar arasında aktarımı da söz konusudur.

Din eğitimi disiplininin bir başka önemli tartışma konusu ise öğretilecek olan dinin, inanılan din olup olmadığı konusudur. Bu teorik tartışmaların varlığından haberdar olmakla beraber ülkemizde din eğitiminden kasıt İslami eğitim olarak anlaşılmaktadır.¹⁸⁹ Yapılan bu eğitimi manevi açıdan değerlendirdiğimizde, ona yönelik eleştiriler olduğu görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı sırasında Prof. Dr. Mehmet Görmez’in bu konu hakkında öz eleştiri yaptığı konuşmasındaki şu sözleri, bu manada dikkat çekicidir:

“Din eğitimi ve öğretimini dinin marifet boyutunu, ruh ve gönül boyutunu dikkate almadan; şekilsel yapmak -diğer faktörlerle beraber- İŞİD gibi yapıları doğurur. Gece teheccüd kılıp sabah mazlum insanları öldürmek teheccüdün özünü kavrayamamaktır. Dini, bütün olarak anlayamamaktır...”¹⁹⁰

Bu eleştiri din eğitiminde manevi boyutun öneminin kavranması, eğitimde insanın her yönüyle ele alınmasının gerekliliğinin fark edilmesi açısından önemli görülmelidir. Bu eleştirinin devamı olarak günümüzde namaz kılmayan, dinî inancını ticari hayatına yansıtamayan, yüksek din eğitimi almış kişilerle karşılaşmaktayız. Bu duruma sebep olarak din eğitiminin zaman zaman sadece öğretim boyutunda kalması, içeriklerinin kişilerin güncel hayatlarına yeteri kadar hitap edememesi ve bunlara ilave olarak eğitimdeki anlam boyutunun tam olarak hayata geçirilememesi gösterilebilir. Dinin, bireyin hayatının her alanında yer alan pratik bir yapıya sahip olabilmesi açısından, ona verilen din eğitiminin değer, bilinç ve davranış yönünden yeniden ele alınması gerekli görülmektedir.

Çalışmamızda, ilahiyat programlarının bu eğitim anlayışını benimsediği fikri çerçevesinde değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Nitekim ilahiyat fakülteleri vizyon ve misyonları itibari ile ele alındığında, bu fakülteden mezun olan öğrencilerin ilmi yönden gelişmesi ile beraber manevi tekâmülünün de aldıkları eğitim ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu fakülteden mezun olan öğrencilerin istihdam edildikleri meslekler göz önünde bulundurulduğunda, bu manevi gelişimin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. İlahiyat alanı, bir yandan ilmi anlamda uzmanlaşmayı gerektirirken diğer yandan kişinin bu ilmini maneviyatla buluşturmasını zaruri kılan özel bir yapıya sahiptir. Bilim olmasının yanında,

¹⁸⁸ Cemal Tosun, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, 1.Basım, Ankara: Pegem Yayınları, 2001, s.25.

¹⁸⁹ Keyifli, s.119.

¹⁹⁰ Meydan, *a.g.e.*, s.273.

içerdiği soyut kavramlar onun diğer bilimlerden ayrılmasına sebep olmaktadır. Bu anlamda ilahiyatta verilen eğitimin özel ve uzmanlık gerektiren bir yönü bulunmaktadır. Bunun yanı sıra iki yönlü eğitimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi, ilahiyatlarda sunulan ders programları ve içerikleri ile yakından ilgili görünmektedir.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi yüksek din eğitim-öğretiminin seyrine bakıldığında bu eğitimin inişli çıkışlı bir süreçten geçtiği görülmektedir. Bu süreçte farklı sebeplerle zaman zaman program değişikliğine gidilmiş; ancak bu değişikliğin amaçlarını genellikle toplumun beklentileri, istihdam alanları ve ihtiyaçlar gibi parametreler belirlemiştir. Program içeriklerine yönelik tartışma ve araştırmalar yapılsa da yüksek din eğitimi alan bireyin kendi bilinç gelişimi ve dönüşümü, uygulanan programın bu yöndeki işlevselliği, değişiklikler yapılırken geri planda kalmış, yapılan yenilikler de bu yönün etkisini sınırlamıştır. Bu bağlamda maddi eğitim ile beraber manevi açıdan zengin bir içeriğe sahip olan ilahiyat fakültesi programlarında yer alan bazı ders ve içeriklerin tezkiye bağlamında ele alınması önemlidir.

2.1.1. Yüksek Din Öğretim Programlarında Yer Alan Derslerin Tezkiye Kavramı Bağlamında Değerlendirilmesi

Program içerikleri değerlendirilirken, ilahiyat fakültelerinden mezun olan öğrencilerin istihdam alanlarının ne olacağı sorusuna verilen cevap çerçevesindeki tartışmalar ile bu fakültelerin dinî müteahhasıs yahut İslam filozofu mu yetiştirmek istediği; mezunlarının DİB’de görev alan imam, vaiz/vaize veya Kur’an kursu öğreticisi mi yoksa MEB’de çalışan eğitimci mi olacakları soruları dışarıda bırakılmıştır. Ayrıca ortak eğitimi alan bu öğrenciler, bu alanların yanında Dinî Sosyal Hizmetler kapsamında cezaevi, hastane, yetimhane gibi yerlerde manevi danışmanlık hizmeti verebilmektedirler. Tüm bu istihdam alanlarında çalışma potansiyeline sahip olan öğrencilerin tek bir eğitim programına tabi tutulmalarının ne kadar doğru olduğu tartışmaları bir yana bırakılacak olursa, bu eğitime tabi olan bireylerin aldıkları eğitim sonucunda dinî bir kimlik inşa etmelerinin gerekli olduğu görülmektedir. Buradan hareketle çalışmamızın bu bölümünde, “Tezkiye süreci yüksek din eğitimi alan öğrencilerin duyduğu manevi eğitim ihtiyacına bir çözüm olabilecek mi?” sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda yüksek din eğitimi programları içerisinde yer alan ve kişinin arınmasına katkı sunabilecek dersler, bu perspektifte değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2.1.1.1. Kur’an Okuma ve Tecvit

Kur’an-ı Kerim Okuma ve Tecvit dersi dört yılı kapsayan ilahiyat öğretiminde her dönemde haftada iki saat olarak işlenen iki kredilik bir derstir. Esasa dâhil olmayan ufak

farklılıklar dışında tüm ilahiyat fakültelerinde bu ders, benzer programa tabi olarak işlenmektedir. Sekiz dönem boyunca öğrencilerden Kur'an'ı baştan sona okumaları ve bazı metinleri ezberlemeleri beklenir. Bunların yanında, okunan ve ezberlenen metinlerin anlamlarının öğrenilmesi de planda yer almasına karşın bu hususun uygulanması pratikte pek mümkün olmamaktadır. İlahiyat öğretim planında yer alan branşların çoğu, bir şekilde Kur'an ile ilişkilidir. Öğrencilerin diğer derslerde edindikleri bilgileri anlayıp yorumlamaları ve bunun sonucunda yaşantıya dönüştürebilmeleri, bu bağlamda Kur'an'la aşinalıklarına bağlıdır. İnsanın yaratıcısının vahiy yolu ile ona ulaştırdığı mesajı bahsedilen bu bağ kurulmadan anlaması pek mümkün görünmemektedir.

Yapılan araştırmalar gösteriyor ki yüksek din eğitimi alan öğrenciler okullarından mezun olduklarında bireysel çabalar dışında Kur'an'ın tamamını okumadan mezun olmaktadır.¹⁹¹ Bu durumun başlıca nedeni, ilahiyatlarda verilen eğitimin Kur'an'dan kopuk olması olarak görülebilir. Buradaki okumada, öğrencilerin Kur'an'ın metni ile beraber anlamını da idrak etmesinin kastedildiği anlaşılmalıdır. Aksi hâlde yalnızca metni okumak telaffuzdan öteye geçememektedir. Tefsir dersinin alanına müdahale etmeden, bu derste öğrencilerin Kur'an'da ana konuların ne olduğu, asıl ve tali olan meselelerin farkının bilinmesi, öğrencinin bir Arapça metinle karşılaştığında onun dinî metin olup olmadığını ayırt edebilmesi özetle Kur'an hakkında genel bir bilgiye sahip olacak şekilde kazanımlar elde ederek bu dersleri bitirmesi esas alınmıştır.¹⁹² Anlama yönelik çalışmaların tefsir dersinin muhtevası içerisinde kaldığı tartışmaları yapılsa da Kur'an'da yer alan ayetlere¹⁹³ bakıldığında anlama çabasının da okuma fiilinin içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Kişinin arınmasına giden yol, vahyin ipine sınıksız sarılarak, Allah'ın uyarılarına Kur'an yoluyla uymaları ve istenilenleri yine onun vasıtası ile gerçekleştirmelerine bağlı görülmektedir. Bu bağlamda tezkiye sürecinin sağlıklı işletilebilmesi adına, yüksek din eğitimi programında yer alan derslerden Kur'an Okuma ve Tecvit dersi önemli bir yere sahiptir. Dersin amacı, "öğrencilere gerekli tecvit kaidelerinin öğretilerek sağlıklı bir şekilde Kur'an'ı yüzünden ve ezbere okuma becerisi kazandırmak"¹⁹⁴ olarak açıklanmıştır. Dersin öğrenme kazanımları arasında yüzünden ve ezberden okuduğu ayetlerin meallerini anlayabilme ile yüzünden ve

¹⁹¹ Fatma A. Şenat, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Anlayarak Kur'an Okuma Durumları Üzerine Bir Çalışma", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:52 Sayı:1 (2011), s.143-164.

¹⁹² Şenat, s.146.

¹⁹³ Kur'an, Hac Suresi, Ayet 22., Nahl Suresi, Ayet 98., Araf Suresi, Ayet 204., Müzzemmil Suresi, Ayet 4.

¹⁹⁴ "Program Tanımları", Bolu İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <http://bologna.ibu.edu.tr/akts/indexakts.php?id=193&lang=tr-TR> (10.10.2020).

ezberden okuduğu ayetler vasıtasıyla, temel düzeyde bir Kur'an kültürüne sahip olma hedefleri, kişinin tezkiyeye ulaşmasında birer adım olarak görülmektedir. Kur'an'ı tam olarak anlamak bazı ihtisas çalışmaları gerektirse de onun temel mesajının kavranması, başta yüksek din eğitimi alan öğrenciler olmak üzere tüm Müslümanların temel sorumluluklarındandır. Teori bakımından dersler hafta hafta ele alındığında bu sorumluluğun gerçekleştirilmesi amacını taşıyan bir konu başlığına rastlanmamaktadır. Üçüncü yarıyıl da yer alan Kur'an Okuma ve Tecvit dersinin kazanımları içerisinde bulunan, Kur'an'ı para karşılığında okuma ile abdestsiz okuma konularının kavranması ile ilgili olan kazanım, ders içeriğinde de konu başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Arınmayı bir inşa süreci olarak ele aldığımızda bu tarz içeriklerin, Kur'an ile ilgili algımızı geliştirecek olması yönüyle tezkiye ile ilişkili olduğu söylenebilir. Ayrıca ders hedeflerinde ve konuları arasında Kur'an'ı baştan sona okumanın bir başka ifade ile hatim indirmenin önemine vurgu yapılan başlıklarla karşılaşılmaktadır. Kur'an'ın Arapça olarak okunması, ibadet olması yönüyle kişinin arınmasına vesile olan yollardan biri olması bakımından önemli olmakla beraber asıl olan yukarıda ifade edildiği üzere onun, anlaşılabilir okunmasıdır.

Kişinin, inancını sözden iman boyutuna geçirebilmesi, Rabbinden gelen mesajı okuyup anlamasıyla başlar. Hemen hemen aynı içeriğe sahip bir başka fakültenin¹⁹⁵ programına bakıldığında Kur'an Okuma ve Tecvit dersi ile ilgili hem ders içeriklerinin hem de ders kazanımlarının çok benzer olduğu görülmektedir.¹⁹⁶ Ders içeriklerinde Kur'an okumanın öneminin, hadisler ışığında aktarılması ile namazda okunan surelerin anlamlarının öğretilmesi hedefi, kişinin Rabbi ile kuracağı iletişimin farkında olması ve bu durumun onu tezkiyeye yaklaştırması bakımından önemli görülmektedir. Diğer programlar da¹⁹⁷ göz önünde bulundurulduğunda dersin ortak amacının öğrencilere sağlıklı bir Kur'an okuyuşu için gerekli

¹⁹⁵“Program Tanımları”, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <http://bologna.ibu.edu.tr/akts/indexakts.php?&id=193&lang=tr-TR> (10.10.2020).

¹⁹⁶“Program Tanımları”, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <http://bologna.ibu.edu.tr/akts/indexakts.php?&id=193&lang=tr-TR> (10.10.2020).

¹⁹⁷“Öğretim Programı”, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İslami Bilimler Fakültesi, <http://ebs.29mavis.edu.tr/Pages/CoursePlan.aspx?lang=tr-TR&academicYear=2017&facultyId=2&programId=4&menuType=unit> (10.10.2020).

“Eğitim Bilgi Sistemi”, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <https://ebs.sakarya.edu.tr/Birim/DersPlan/25269> (10.10.2020).

“Bilgi Paketi”, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <http://bilgipaketi.uludag.edu.tr/Programlar/Detay/78?AyID=27> (10.10.2020).

“Bologna Ders Çıktıları”, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <http://ilahiyat.harran.edu.tr/tr/ogrenci-bologna/bologna-ders-ciktilari/> (10.10.2020).

olan tecvit kaidelerini tatbik etme becerisini kazandırıp Kur'an'ı bu kazanım çerçevesinde yüzünden ve ezbere okuyabilme becerisi edindirmek olduğu söylenebilir. İlahiyat fakültelerinde verilen eğitimi anlayabilmek ve öğrenilen bu bilgileri doğru bir şekilde yorumlayarak inanca dönüştürebilmek, şüphesiz Kur'an'ın konularına ve anlatım üslubuna aşina olmayı gerektirmektedir. Ancak, dersin amaç ve kazanımları göz önünde bulundurulduğunda Kur'an ile birey arasında kurulması beklenen bu yakınlığın tahsisi için ders içeriklerinin yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu yakınlığın, öğrencilerin Kur'an'ı anlayarak okuma alışkanlığını kazandıkları takdirde gerçekleşebileceği düşünülmektedir.

Kişinin arınma sürecinin Kur'an ile kurduğu ilişki ile doğru orantılı olduğu söylenebilir. Aksi hâlde, Kur'an'ın yol gösterici, kişinin hayatında gündem belirleyici olması ve Kur'an merkezli bir din algısının oluşması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle kitabı önce okuyup sonra aktaracak konumdaki ilahiyatçının bu aktarımı, önce hâli sonra da kali ile anlatabilmesi, sahip olduğu Kur'an birikiminden istifade ederek arınmasını gerçekleştirebilmesine bağlı görünmektedir. Konu ile ilgili yapılan bazı araştırmalar, öğrencilerin tabi oldukları programla, hem Kur'an'ın tamamını okumadan hem de bu okumaları alışkanlık hâline dönüştürmeden mezun olduklarını ortaya koymuştur.¹⁹⁸

Arınma sonucunda insan kendisini, yaşadığı hayatı ve evreni anlamlandırmada bunların tamamının Allah ile olan yakın ilişkisini fark etme düzeyine gelir. Kur'an okuyarak insanların arınması, bu farkındalığın kazanılması anlamında ancak okuma, anlama ve hayata geçirme basamaklarından geçmek suretiyle mümkün olabilecektir. Nitekim Kur'an'da yer alan bir ayetin¹⁹⁹ tefsirinde Elmalılı, manevi arınmanın iki farklı şekilde anlaşılabileceğini ifade etmiştir. Buna göre arınma, bir kimsenin ya tamamen günah kirlerinden temizlenmesi ya da peygamberin öğreteceği Kur'an, edeceği vaaz ve nasihatlerin ona fayda vermesi sayesinde iyiyi kötüyü öğrenmesi ve bunları yerine göre hatırlayarak gereğince amel etmeye çalışıp bu sayede günahlardan korunarak sevap işlemesi şeklinde gerçekleşir.²⁰⁰ Bunlardan ilki olgunluk ikincisi ise olgunluğa giden yoldur ki zaten arınmanın sonucunda elde edilmesi umulan kazanımlardan birisi de budur.

¹⁹⁸ Şenat, s.156.

¹⁹⁹ Kur'an, Abese Suresi, Ayet 3-7.

²⁰⁰ Elmalılı, Cilt.10, s.530.

2.1.1.2.Tefsir Usulü ve Tefsir

Kur'an'da tezkiye ile ilgili ayetlerin bir kısmında, peygamberin görevleri arasında arındırmadan hemen önce, açıklama (tebyin) görevi de yer almaktadır.²⁰¹ Fiillerin ayette geçiş sırası göz önünde bulundurulacak olursa arınmaya giden yolun, Kur'an'ın anlaşılmasından geçtiği söylenebilir. Tezkiye sürecinin sonunda, bireyin hayata Kur'an penceresinden bakabilme melekesi kazanması beklenir. Tefsir dersleri bu kazanımı sağlayacak misyona sahiptir. Güncel programlarda tefsir derslerine farklı başlıklar altında ve farklı yarı yıllarda verilmek üzere toplamda on saatlik bir yer verilmektedir. Öğrenci, zaman problemi ve farklı ders ağırlıkları nedeniyle, eğitimi boyunca her dönem genel başlığı tefsir olan derslerle karşılaşmamaktadır. Tefsir içerikli dersler; Tefsir Tarihi ve Usulü, Tefsir I, Tefsir II, Tefsir III ve bazen de Tefsir IV şeklinde ilahiyat programlarında yer almaktadır. Usul derslerinde amaç, “alana dair kavramları öğrenmek, konu ve kaynakları incelemek, öğrenciye Kur'an'ı doğru anlama ve yorumlama yöntemi kazandırmak” şeklinde ifade edilmektedir.²⁰² İnsanın hayatı boyunca bütün öğrenmeleri için önemli olan kavramlar, öğretim programlarının da yapı taşlarını oluşturmaktadır. Ausubel'e göre “Kavramlar, düşüncelerimizin yapı taşlarıdır.”²⁰³ Bireyin, inandığı dinî hayatına geçirebilmesi için öncelikle dine ait kavramları öğrenerek dinî bir düşünce yapısına kavuşması beklenir. Usul dersleri de bu anlamda kavram öğretimine katkı sağlamaktadır. Ayrıca öğrenci bu ders vasıtasıyla tefsir literatürüne hâkim olma imkânı elde etmektedir. Kur'an'ı anlama ve yorumlama, Kur'an'ı anlamada klasik ve çağdaş yöntemler, vahyin mahiyeti gibi konu başlıkları Kur'an ile ilişkide atılacak birer adım gibi görülebilir. Ders kazanımları olarak, “bu dersi alan öğrencilerin Kur'an'ın manası, bölümleri, konularını kavrayor oluşu, Kur'an'ın anlamıyla ilgili ilimleri kavraması, Hz. Peygamber'in, sahabe ve tâbiûnun Kur'an'ı nasıl açıkladıklarını öğrenmesi” ve “çeşitli ekolleri karşılaştırarak farklı yorumlara ulaşabilmesi” kazanımlarının, bireyin kendisine gönderilen ilahi mesajı kavrama yolunda ona ışık tutması beklenir.

“Klasik İslam düşüncesinde ‘usul’ kavramı, ontolojik karakteri nedeniyle, evrensel olarak belirlenebilecek bir insan tasarımı da peşinen varsaymıştır. Kâinat ya da varlıklar düzeni (Âlem-i Kübra, makrokozmoz) içinde konumu ve işlevi belirlenebilir insan tasarımı (Âlem-i Suğra, mikrokozmoz) aynı zamanda ‘usul’ kavramının amacını, yöneliş tarzını

²⁰¹ Kur'an, Şemş Suresi, Ayet 9.

²⁰² Program Tanımları”, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <http://bologna.ibu.edu.tr/akts/indexakts.php?&id=193&lang=tr-TR> (10.10.2020).

²⁰³ Sharon C. Hoffman ve Marilyn L. Grady, “A Teaching Model for Concept Learning and Changes in Critical Thinking”, (2013), Faculty Publications: Department of Teaching, Learning and Teacher Education. 152. <http://digitalcommons.unl.edu/teachlearnfacpub/152/> (11.10.2020).

belirleyen bir etkidir. Her ne kadar ilk bakışta usul, insanın ilgilendiği konu üzerinde kesin ya da büyük oranda doğru bilgiye erişmesini amaçlıyor gibi görünse de asıl amaç epistemolojik değil, ontolojiktir: İnsanın kemale ermesi, olgunlaşması, hakiki varlığına kavuşması, genel olarak tasavvufi düşünce içinde kullanılan ‘kâmil insan’ kavramı, gerçekte usulün nihai amacını belirler.”²⁰⁴ Bu yönüyle başta tefsir olmak üzere usul derslerinin tezkiye kavramı ile bir amaç birlikteliği içinde olduğu düşünülebilir.

Programlarda usul derslerinin devamında yer alan tefsir derslerinin amaçlarını ise, “öğrenciye tefsir metinlerini okuyabilme yetisi kazandırmak, Kur’an’ı doğru yorumlama yöntemini uygulamalı bir şekilde gösterebilmek, tefsir türlerinin tanınması sağlamak” şeklinde sıralamak mümkündür. Bu dersin sonucunda öğrenci artık Kur’an ayetlerini doğru anlayarak yorumlar hâle gelir. Bu amaç ve kazanımların gerçekleştirilebilmesi amacıyla, derslerde seçilen surelerin tefsirleri temel kaynaklardan hareketle açıklanır. Tefsir ve onunla ilgili diğer dersleri alan öğrencilerden bu dersler vesilesiyle öğrendikleri bilgilerin yardımıyla, Kur’an’ı anlama ve yorumlama becerilerinin gelişmesi ve bununla birlikte yeni karşılaştıkları durumlarda da bu birikimlerinden faydalanarak çözüm üretebilmeleri beklenmektedir.²⁰⁵ Öğrencilerin bu dersler vesilesi ile programlarda bahsedilen kazanımları elde edip etmediği onların mezun olduktan sonraki hayatlarında karşılaştıkları durumlarda Kur’an mesajı ile ilişki kurabilmeleri ölçüsünde değerlendirilebilir.

Bugün programlarda yer alan tefsir derslerinin yukarıdaki amaç ve kazanımları zaman, içerik ve ders uygulamalarından kaynaklanan eksiklikler nedeniyle tam olarak gerçekleştirilememektedir. Öğrencilerin Arapça konusundaki eksiklikleri, derste edinilen bilgilerin fakülte sonrası hayat için gereksiz olduğu düşüncesi, ders içeriğinin karşılaşılan sorunların çözümünde pratiğe dönüştürülemeyecek konulardan oluşması ve öğrenci ile akademisyenler arasındaki iletişim sorunları bu eksikliklerden birkaçı olarak gösterilebilir. Ayrıca yine içerikleri ele alındığında tefsir derslerinin yüzünü geçmişe döndüğü görülmektedir.²⁰⁶ Geçmiş ile gelecek arasında bağlantının kurulabilmesi için geçmişe ait olan bilgiler önemli olarak görülse de bu derslerde geçmişe giderek orada kalındığı söylenebilir. Bu durumun öğrenciyi yaşadığı zamandan kopararak, onda Kur’an’ın yalnızca geçmişe ait bir bilgi alanına sahip olduğu yönünde bir algının oluşmasına sebep olduğu söylenebilir. Böylelikle

²⁰⁴ Burhanettin Tatar, “Günümüz İlahiyat Fakültelerinde Tefsir, Hadis, Ahlak Felsefesi Ve Müzik Derslerinin Anlamı Üzerine Notlar”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.30 (2013), s.85.

²⁰⁵ Yusuf Acuner, Ömer Kara, Mehmet Ünal, “Akademisyen ve Öğrencilere Göre İlahiyat Fakültesinde Tefsir Dersi Üzerine Bir Alan Araştırması”, Ömer Kara (Ed.), **Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri** içinde (57-81), Bursa: Kur’an Araştırmaları Vakfı, KURAV Yayınları, 2007, s.69.

²⁰⁶ Acuner ve Diğerleri, s.70.

öğrencinin hayata Kur'an penceresinden bakabilme melekesi geliştirilememiş olur. Halbuki ilahi mesajın indiriliş amacı bu durumun tam aksine bireyin inanç ve sosyal problemlerine çözüm bulmak, bu vesile ile onu, dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşturmaktır.²⁰⁷ Programda yer alan tefsir derslerinin tercüme faaliyetinden öteye geçememesi doğrudan bu amacın gerçekleşmemesine, dolaylı olarak ise kişinin arınma sürecini olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır.

2.1.1.3.Arapça

Şüphesiz her medeniyet ortak bir dil üzerine inşa edilmiştir. Aynı medeniyete mensup bireyler her ne kadar farklı dillerde konuşsalar ve ne kadar farklı etnik kökenlere sahip olsalar da ait oldukları medeniyetin referans aldığı klasik metinler, o medeniyetin ortak dilini ifade eder. Geçmişten günümüze Arapçanın Müslümanlar nazarında özel bir yere konumlanmasının sebebi, onun Kur'an-ı Kerim'in dili oluşudur. Yalnızca Kur'an değil aynı zamanda Müslümanların ait olduğu medeniyetin çoğu klasik kaynağı, Arapça olarak kaleme alınmıştır. Dinî eserler hakkında bilgi, pek tabii tercüme eserler vasıtası ile elde edilebilmektedir. Ancak her tercüme, aslında aslının bir yorumunu ifade eder. Dini, vasıtasız bir şekilde kendi kaynağından öğrenebilmek şüphesiz onun doğru bir şekilde anlaşılması ve uygulanması için daha elverişlidir. Bu sebeple Arapça öğretimi her Müslüman için önemli; ancak, özellikle ilahiyat öğrencileri için hayati konumdadır.²⁰⁸ Kur'an'ı aracısız olarak okuyup anlayabilmek birey ile ilahi mesaj arasındaki ilişkinin pekişmesine ve bu mesajların onun eliyle hayata tatbik edebilmesine bir vesile olarak görülmektedir.

İlahiyat programlarında yer alan Arapça öğretiminin, ikinci bir dil kazandırma hedefinin çok ötesinde, dinî bir amacı içerdiği de söylenebilir. Bu okullardan mezun olan öğrencilerin Arapça yazılan eserleri okuyabilmesinden çok, dinine ait öğretileri kaynaklardan bularak yorumlayabilme melekesini kazanmış olması beklenir. Tezkiye sürecini tamamlamış olan birey inandığı dini, hayatının her alanında yaşayabilir hâle gelir. Bu bağlamda kişinin yaşantılarına dair dininin ne söylediğini araştırıp bulabilmesi önemlidir. Bu duruma katkısından dolayı da Arapça öğretimi tezkiye süreci açısından önemli görülmektedir.

Günümüzde, yüksek din eğitimi programlarında verilen Arapça eğitiminin, bu hedefleri karşılamada birtakım sıkıntıları olduğu gözlemlenmektedir. Bu duruma; programdan

²⁰⁷ Süleyman Karacelil, "İlahiyat Fakültelerinde Tefsir Tarihi ve Usûlü Dersinin Bazı Problemleri ve Çözüm Önerileri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.3, Sayı.5 (2012) s.29.

²⁰⁸ Abdurrahman Özdemir, "İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminin Gerekliği, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt.6, Sayı.10, (2004), s.27-28.

kaynaklanan eksiklikler, öğrenci, öğretim elemanı, ders sayısındaki yetersizlik, dersin verilmiş şekli gibi faktörlerin neden olduğu söylenebilir. Bunların bir şekilde çözüme ulaştırılarak Arapçanın öğrenciye öğretilmesinin, onun direkt olarak diğer derslerdeki başarısına ve dolaylı yoldan da tezkiye sürecine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.1.1.4.Hadis

Dinin, nasıl doğru bir şekilde anlaşılıp yaşanacağı konusu Hz. Peygamber'i (a.s.) örnek almaya, onun sünnetine ve hadislerine dayanmaktadır. İnsanları eğitici ve arındırıcı olarak gönderilmiş olan peygamber, hiç şüphesiz bunun en güzel örneğini kendi yaşantılarıyla insanlara göstermiştir. Dinin asli kaynaklarından olan Kur'an'ı Kerim'in, Hz. Peygamber'e itaati sürekli emretmesi,²⁰⁹ O'nun inananlar için en güzel örnek olmasının beyan edilmesi²¹⁰ ve otoritesinin Allah tarafından Müslümanlara bildirilmesi²¹¹, O'nun sünnetinin ve hadislerinin Müslümanlar için Kur'an'dan sonra başvurulacak ikinci kaynak konumunda olmasını sağlamıştır. Bir başka ifade ile vahiy için İslam toplumlarının "varlık kaynağı" dersek hadis ve sünnet de bu toplumun açık ve berrak bir hayat görüşüne sahip olmasına vesile olan "kurucu irade" olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹² Bu topluma ait olan kişilerin bireysel anlamda bir hayat tasavvuru oluşturma durumu olarak da tarif edilebilecek olan tezkiye, bu bağlamda bir inşa sürecidir. Bu inşa sürecinde kişinin nasıl arınacağını öğrenmesi noktasında da bir rehber görevi gören sünnet ve hadisin önemi ortadadır.

İlk devirlerden beri devam eden hadis dersi geleneği, farklı şekillerde farklı dönemlerde varlığını sürdürmekle birlikte günümüzde hadis eğitime ilahiyat fakültelerinde devam edilmektedir. Yüksek din öğretimi programlarında yer alan bu dersin içerik ve kazanımları değerlendirilecek olursa, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Hadis dersleri; Hadis Tarihi, Hadis Usulü, Hadis I ve Hadis II olmak üzere ilahiyat fakültelerinde zorunlu ders olarak toplamda on iki saat okutulmaktadır. Hadis Tarihi ve Usulü dersi ile bağlantılı olarak yer verilen, "hadisin dindeki yerinin öğretilmesi, Kur'an ile olan ilişkisinin sağlıklı bir şekilde karşılaştırılabilmesinin sağlanması, hadis kavramlarının tanınması" kazanımları; Hadis I ve II dersleri bağlamında ise, "sünnetin, kişisel ve toplumsal değerlerin kazanılmasındaki rolünün bilinmesi, hadislerin nasıl tercüme edileceği, güncel problemlere nasıl çözüm olacağı

²⁰⁹ Kur'an, Enfâl Suresi, Ayet 1.

²¹⁰ Kur'an, Ahzâb Suresi, Ayet 21.

²¹¹ Kur'an, Âli İmrân Suresi, Ayet 32., 132.; Nisa Suresi 59.; Mâide Suresi 92.; Enfâl, Suresi 20-46., Nur Suresi, 24-54., 56.

²¹² Albert Schweitzer, **Medeniyet Felsefesi**, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2011, s.28-30.

becerisinin kazandırılması” kazanımları tezkiye sürecine katkı sağlayan başlıklardandır. Yapılan bazı araştırmalarda elde edilen veriler değerlendirildiğinde dersten beklenen kazanımların gerçekleşmesinde bir takım sorunlarla karşılaşıldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda öncelikle öğrenciler, ders müfredatının fazlalığı sebebiyle işlenen konuların yüzeysel bir şekilde verildiğinden ve bu durumun derslerde yer alan hadislerin tam olarak kavranamamasına neden olduğundan söz etmektedir. Bununla beraber ders saatlerinin ve dersin yer aldığı dönemlerin azlığı bu müfredatın tam anlamıyla işlenememesi ve sonucunda istenen kazanımların elde edilememesine neden olmaktadır.

Dersin amacının ve dersin alındıktan sonra öğrencide meydana gelmesi beklenen kazanımların neler olduğunun öğrencilere önceden tam olarak kavratılamaması, içerikle alakalı öğrencilerde meydana gelen kafa karışıklığı öğrencilerin yöntem öğrenmekten ziyade ezberlemek suretiyle dersleri tamamlamaları ile sonuçlanmaktadır. Dersler işlenirken tespit edilen konuların dışına çıkılması problem olarak görülmekte, ders işleniş biçiminin öğrenci sunuşlarına yer verilmeden dersin hocası tarafından okutulmak suretiyle gerçekleşmesi, anlamın üzerine yoğunlaşmadan tercüme edilip geçilmesi, konuların işlenirken güncel hayatla ilişkilerinin kurulması anlamında eksikliklerin olması yine kazanım anlamında sıkıntılar doğmasına neden olarak görülmektedir.²¹³ Hadislerin yazıya aktarılıp belli bir literatürün oluşmasından sonra, artık bu konuda içerik olarak farklı bir kaynak oluşamayacağından, bu dersle ilgili çalışmalar hadislerin bireylere doğru metotlar kullanılarak nasıl aktarılacağı şeklinde sürdürülebilir. Sünnet ve hadislerin, sadece nakledilen bir bilgi olmaktan çıkıp yaşanan pratik İslam olmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.²¹⁴ Bu nedenle eğitimcilerin geleneksel metotlar kullanmakla beraber, yalnızca bunlarla yetinmeyerek, içinde bulundukları teknolojik imkânlardan faydalanmak suretiyle yeni arayışlar içerisine girmeleri elzemdir.

2.1.1.5.İslam Hukuku ve İslam İbadet Esasları

İslam hukuku bir başka deyişle fıkıh alanı, Müslüman ya da gayrimüslim olan herkesin İslam’ı tanımada ilk başvuracağı gerçeklik alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda usulü ve furuğu ile İslam Hukuku dersleri mevcut ilahiyat programlarında önemli bir alanı teşkil etmektedir. Dinin, bireyin içinde bulunduğu çağda pratik hayatta uygulanabilir oluşu, onun aktarılan bir bilgi olmasının ötesinde güncel konulara getireceği çözümler vesilesiyle gerçekleşebilir. Dini, bireyin hayatının her alanında yaşabilmesi, hayata inandığı din

²¹³ Fatma B. Altıntaş, “İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Hadis Dersleriyle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Nitel Bir Araştırma)” *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu*, s.376.

²¹⁴ Ayşe Gültekin, “Hadis Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (Journal of the Human and Social Sciences Researches)* Cilt.7, Sayı.4, (2018), s.2706.

çerçevesinden bakabilmesi, kişinin geçirdiği inşa hâli olan tezkiye sürecinin sonucunda elde ettiği bir kazanım olarak karşımıza çıkar. Bunun sağlamasında ise İslam hukuku alanının önemli katkıları bulunmaktadır. Programlardaki değişiklik sonucu bu alana dâhil olan, ancak müstakil bir ders olarak okutulan İslam İbadet Esasları dersinin, içeriği ve amaçları doğrultusunda tezkiye kavramı ile daha ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Eğitimin temel amaçlarından biri, kişilerin öğrendiklerini davranışa dönüştürebilmelerini sağlamaktır. Tezkiye tanımları yapılırken onun bir inşa süreci olduğu vurgulanmıştı. Bu yönüyle onu, manevi bir eğitim süreci olarak değerlendirirsek bu sürecin sonucunda bireylerde birtakım dinî davranışların kazanılmış olması, bu eğitimin doğru bir şekilde gerçekleşerek amacına ulaştığını söyleyebilmemize olanak verir. Burada sözü edilen dinî davranışlar, ibadetler olarak anlaşılmalıdır. Bir yönüyle tezkiye sürecinin kazanımı olarak karşımıza çıkan ibadetler, bir başka yönüyle yapıldığı takdirde bireyin arınmasına vesile olan davranışlardır. Bu ikisi arasındaki fark ise ibadeti gerçekleştirmedeki motivasyonun kaynağı ile açıklanabilir. Her iki yönüyle de İslam inancında var olan ibadetlerin önemi tartışmasız çok büyüktür. Bu nedenle ilahiyat programlarında yer alan İslam İbadet Esasları dersi, amacı ve içeriğiyle öğrencilere bu bilincin kazandırılması noktasında işlevsel bir konumda bulunmaktadır. Bu derslerde, “ibadet kavramı, ibadetlerin hedefleri, ibadetin birey ve toplum üzerindeki etkileri ve ibadetin biçimsel olarak ayrıntılı bir şekilde öğrenilmesi” amaçlanmış; bu amaca ulaşmak üzere İslam dininin öngördüğü ibadetlerin hukuk ve uygulama açısından birey ve toplum üzerindeki etkileri ve ibadetin biçimsel olarak ayrıntılı bir şekilde öğrenilmesi²¹⁵ ders içeriği olarak kararlaştırılmıştır. Bu dersi alan öğrencilerden beklenen kazanımlarda ise ibadet kavramının anlam ve amacını öğrenmiş olarak, ibadetlerin biçimsel olarak yapılışını, ibadeti gerçekleştirebilmek için gerekli olan şartları, onun dayandığı delilleri bilmesi, kısacası ibadete dair her bilgiyle donanmaları beklenmektedir. Bu derse ait kazanımların gerçekleşebilmesi, bir başka ifade ile burada öğrenilen bilgilerin davranışa dönüştürülebilmesi, öncelikle öğrencide bilişsel olarak bir eğitimin gerçekleşmiş olmasına bağlı görünmektedir. Aksi takdirde burada öğretilen konuların her birinin, bilgi aktarımından öteye geçmeden davranışa dönüştürülmesi beklenmemelidir.

2.1.1.6.Kelam

Temel gayesi dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmak olan kelam ilmi, konusu itibari ile İslam inançlarını ispatlamak, inanca dair şüpheleri ortadan kaldırmak gibi önemli başlıklarla

²¹⁵ “Eğitim Bilgi Sistemi, İlahiyat Fakültesi, İslam İbadet Esasları”, 2020, Sakarya Üniversitesi, <https://ebs.sakarya.edu.tr/Ders/Detay/543246> (16.10.2020).

diğer İslami ilimlerin de dayanağını oluşturmaktadır. Bir başka ifade ile kelam, İslam dininin inanç esaslarını Kur'an'ı kaynak almak suretiyle belirleyen, akli kullanarak bu esaslara açıklamalar getiren, yine bu esasları diğer dünya görüşlerine karşı savunan, tüm bunları akıl ve vahiy kaynaklı gerçekleştiren özgün bir disiplindir.²¹⁶ Dini meydana getiren temel iki unsur, inanç ve ameldir. Bu ikisinin gerçekleşmesi ile ahlak meydana gelir. Dinî hükümlerin inancın alanına giren kısımları dinin aslını oluştururken, inancın tesisi ile ameller gerçekleşir.²¹⁷ Kelam insanların dünyada erdemli yaşaması ve ahirette ebedi mutluluğa kavuşması için ortaya güçlü kanıtlar koyarak Müslümanların inancını taklit seviyesinden bilerek inanma seviyesine yükseltmeye çalışır.²¹⁸

Kişi inandığı dini yalnızca taklit boyutunda yaşadığında, o dinin öğretilerinden hareketle bir dünya görüşü inşa etmesi güçtür. Tahkik boyutuna geçtiğinde ise artık hem bilinç hem değer hem de davranış yönüyle inandığı dini yaşaması kolaylaşır. Bu bağlamda kelam ilmi için, bireyin arınma sürecine katkısının olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ayrıca kişinin arınmasındaki en büyük adım, benliğini şirkten temizlemesidir. Bir inşa süreci olan tezkiyenin ilk adımı olan bu (şirkten) arınma, kelamın temel konuları arasında sayılmaktadır. Ayrıca kelam ilmi vesilesi ile elde edilen sağlam inanç ve bilgi ile insan, İslam'a aykırı olan inanç akımları ile her türlü hurafe ve batıl inançtan temizlenmiş olur.²¹⁹ İnsan bu yanlış inançlardan arınınca fitratında mevcut olan sahih imana kavuşabilir. Bu da ancak tezkiye olmakla mümkün görünmektedir. Konuya yüksek din öğretimi açısından bakacak olursak, Kelam ve İslam İnanç Esasları dersi beraber değerlendirildiğinde, öğrencilerin arınma süreçlerinde bu derslerin kazanımlarına ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu kazanımlar ve ders içeriklerinden tezkiye ile ilişkili olduğu düşünülenler, programlarda şu şekilde ifade edilmektedir; İslam'ın temel ilkeleri hakkında derin ve detaylı bilgi sahibi olma, itikadi konularda doğru ve yanlış arasında ayırım yapabilme melekelerini kazanma, Allah ve insan ilişkisi üzerine özgün yaklaşımlar geliştirebilme ve günümüz itikadi problemlerine çözümler üretebilme.

²¹⁶ Rabiye Çetin, "Tanzimat'tan Günümüze Kelam'ı Yenileme Çalışmaları I" **Dinî Araştırmalar** Dergisi, Cilt.16, Sayı.42, (Ocak-Haziran 2013), s.10.

²¹⁷ Şaban Ali Düzgün (Ed.), **Kelâm El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s.21.

²¹⁸ İslam Ansiklopedisi, "Kelâm" maddesi, s.197.

²¹⁹ Muhammed Hussein Ali, "Öğrencilere Göre İlahiyat Fakültelerinde Kelam Öğretimi (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)", **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2016), s.20.

2.1.1.7. Tasavvuf

İslam'ın manevi hayatının, Hz. Peygamber'in örneğinde gerçekleşen manevi otoritenin müesseseleşerek günümüze ulaşmış hâline tasavvuf denir.²²⁰ Temel gayesi, nefsi kötülüklerden arındırmak suretiyle Allah'ın rızasını kazanmak, güzel ahlak ile donanmak, ruhun bedene söz geçirebilmesi için bazı tedbirler almak ve Allah ve peygamberinin ahlakıyla ahlaklanmaktır.²²¹ Tasavvuf disiplinin temel gayesine bakıldığında onun tezkiye kavramı ile iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. İslam tasavvufunda nefsin temizlenmesi, onun dönüşümü anlamına gelir. Birey kendinde bulunan farklı nefis görünümelerini ve tutumlarını temizleyerek gerçek benliğine kavuşmuş olur. Bu arınma süreci kişisel bir çabaya bağlıdır. Tasavvufta bu çaba, mücahede olarak adlandırılır. Manevi cihat olarak da algılanabilecek olan bu mücahede ve mücadele durumu, algıların temizlenerek farkındalığın ana taşınması, yalnızca Allah'a güvenmek ve insanın kendi gerçek doğasına yani fitratına kavuşması olarak ifade edilebilir. İnsan fitratına dönünce kendini aşarak yine kendinde var olan yaratıcısına kavuşur. Böylelikle kalbin temizlenmesi gerçekleşmiş olur. Bu süreç sonunda kişi, kendini kendinde kaybederek mistik bilgiye ulaşma imkânı elde eder. Bu bilgiye ulaşma hâli, anca tezkiye olmuş kişilerde mümkün hâle gelir. Bu durum; kişinin, zihni olandan kalbi olana intikali şeklinde açıklanır. Bu deneyimi yaşama, bilinci istenmeyen düşüncelerden temizleyerek nefsin isteklerini göz ardı etmekle sağlanabilir. Bu bilinç değişimi süreci, kişinin göstereceği büyük bir fedakârlığı gerektirir.

Kişide oluşan sahte benlik yapısı, onun gösteriş merakı ve gururundan beslenir. Sahte benliğe karşı takınılacak en temel tavır, onu isteklerinden yoksun bırakmak olmalıdır. Birey bu vazgeçişleri vesilesiyle arınma sürecine dâhil olur ve bozulan algısını onarır. Bireyin bilinç dönüşümünü gerçekleştirmesi, benmerkezci düşünceden vazgeçmesini gerekli kılar. Bireyin benmerkezci düşüncesi ve egosal tavır ile şekillenen nefis bilinci, onun içerisinde mevcut olan ilahi ışığın, yani Allah'ın işaretlerinin görülememesine neden olur. Bu farkındalığa varıp bilinç dönüşümünü gerçekleştirememek insanlarda gizli öfke ve depresyona sebep olmaktadır. İnsan; yaratıcısının iradesinden, kendi iradesi ile karar vererek saptığı müddetçe ruhsal hastalıklardan kurtulamaz. Kişide bu durumla başa çıkabilecek olan ilahi bilinç her zaman mevcuttur. Ancak bireyin dünyevileşmesi sonucu madde ile olan bağları nedeniyle bu bilince ulaşması zorlaşır. İlahi bilinçle insanın arasındaki mesafe ne kadar artarsa nefis, kendini doyuma ulaştıracak sahte yollar bulabilir. Bu nedenle kişinin her zaman şuurlu olarak bu arınma sürecini gerçekleştirmesi

²²⁰ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2020 s.17.

²²¹ M. Necmettin Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Rağbet Yayınları, 2005, s.13.

gerekmektedir. Yüksek öğretim programlarında yer alan tasavvuf dersleri öğrenciye bu vizyonun kazandırılması bakımından önemli görülmektedir. Tasavvuf derslerine ilahiyat programlarında, Tasavvuf I ve Tasavvuf II olmak üzere toplamda dört saatlik iki ders şeklinde yer verilmektedir. Bu derslerin amacı tasavvuf tarihi, tasavvufi ekoller, tasavvufun İslam düşüncesindeki yeri ve dinî, felsefî, edebî ve kültürel alandaki etkisi hakkında temel bilgiler kazandırmak, bilimsel bir alan olarak tasavvufun, tarikatlar dönemi kavramları ile düşünce ve kurumlarının incelenmesi ve değerlendirilmesi şeklinde belirlenmiştir. Tasavvuf tarihi, tasavvuf düşüncesi, tarikatlar dönemi, tasavvuf ve tarikat kültürü ve kurumlarıyla ilgili konu ve kavramlar şeklinde hazırlanan dersin içeriğine bakıldığında, dersin metot öğretmekten çok tasavvufun tarihi süreci ile alakalı bilgi aktarımından ibaret olduğu söylenebilir. Ahlaka, bilgiye ve varlığa dair temel kavramlar ile nefsin mertebelerinin işlendiği konu başlıkları insanın kendini tanıması bakımından tezkiye sürecinde bir rehber olma potansiyelinden dolayı önemli görülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa yüksek öğretim programlarında yer alan tasavvuf dersinin tarihi bir bilgi olarak aktarıldığı; ancak, temel hedefi olarak görülen tezkiye ile alakalı bir metodun öğrencilere öğretilemediği sonucu çıkarılabilir.

2.1.1.8.İslam Ahlakı

İnsanın toplum içerisinde gerçekleştirdiği davranışları ve toplumda yaşayan diğer insanlarla ilişkilerini düzenlemek amacıyla ortaya konan ilkelerin ve kuralların tamamı, ahlakı oluşturur.²²² İnsan davranışlarının olumlu ya da olumsuz olarak vasıflanması, ahlaki ilkelere dayanmaktadır. Değer kavramı ile de ifade edilebilecek olan bu evrensel ilkelerin çoğu, İslam dini ile ortaklık arz eder; ancak kaynak itibarı ile farklılık gösterirler. İslam’da değerlerin kaynağı, diğer bütün ilahi dinlerde olduğu gibi Allah’tır. Kur’an ve hadislerde yer alan ve iyi-kötü, doğru-yanlış gibi anlamlar, değerler Allah tarafından belirlenmiştir. Bunun neticesi olarak, İslam’da değerlerin içeriği tartışmaya kapatılmış olup herhangi bir değişikliğe uğramaları söz konusu değildir. Bu da değerler için yapılabilecek izafi yorumların önünü kapatmış olmakla beraber onların genel geçer hâle gelmesini sağlamıştır.²²³

Kişinin değerlerinin oluşumuna ve zaman içerisinde değişimine etki eden bazı faktörler vardır. Bunlar kişinin sosyokültürel çevresi, zamanın ruhu; kendi içinde yaşadığı buhranlar, travmalar; fitri özellikleri ve aldığı eğitim şeklinde sıralanabilir. Bu faktörlerin her

²²² Hüsameddin Erdem, **Ahlâk Felsefesi**, Konya: Hü-Er Yayınları, 2003, s.15.

²²³Recep Kaymakcan ve Diğerleri, “ İslam Düşüncesinde Ahlakî Değerler Ve Bunların Global Ahlaka Etkileri”, **Değerler Ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul: Ayşe Sıdıka Oktay, 26-28 Kasım 2004, s.137.

birinin ayrı ayrı etkisi olmakla beraber kişinin aldığı formel eğitimin bunlar içinde ayrıca önemli ve etkili olduğu görülmektedir. Bu eğitimin özellikle yüksek öğrenim kısmı, yaş itibarı ile de kişinin öğrenimlerini içselleştirebildiği bir çağda olması bakımından daha etkilidir. Bununla beraber üniversite zemininde mevcut değerlerin sadece transfer şeklinde değil, kişinin değerlere anlam yükleyerek onları dünya görüşünü inşa ederken sahiplendiği temeller olarak benimsemesinde bulunduğu zeminin önemi büyüktür.²²⁴

Kişinin inandığı dinin, doktrinel ve yaşama dair prensiplerini içselleştirememesi sonucunda değerlerin onun davranışları hâline gelememesi, yani bireyin inandığı dini hayatında aktifleştirememesi olarak tanımlanan dindarlık modeli, ilk kez Koç tarafından ‘değer-yoksun/dindarlık olarak tanımlanmıştır.²²⁵ Sekülerleşmeyle birlikte her şeyin değişime uğraması nedeniyle dindarlık algısının da değişmesi, bu tanımın dayandığı temel neden olarak gösterilebilir. Bu tipolojiye göre birey, inandığı dinin referanslarına dayanarak bir değer üretmez. Var olan değerler ise kişinin yararları doğrultusunda bilinçli veya bilinçsiz olarak göz ardı edilebilir. Birey davranışlarını gerçekleştirirken bunların dine uygun olup olmamasını önemsemez. Modern yaşamın getirisi olarak bireysel ve toplumsal dengenin bozulması, dindar bireyin kontrolsüz dünyevileşmesine sebep olur. Bu durumda bireyde bencillik, kendini beğenmişlik, aç gözlülük gibi ruhsal görünümeler gözlemlenir. Kişi, bazen yaşadığı dindarlığı gizleme ihtiyacı duyarken bazen de kendine göre değiştirebilir. Dindarlığının yansıması olarak ondan beklenen davranışlar yerine o; yalan söyleme, rüşvet alma, dedikodu yapma gibi beklenmedik davranışları rahatça sergileyebilir. Bu tip bireylerin ruhsal durumları ise olumsuz düşünme, acımasızlık ve şükürsüzlük olarak gözlemlenir. Özetle, dinsel inanç ve düşünce derinliği yoksunluğu, dinsel motivasyon eksikliği ve buna bağlı olarak değerlerin dinsel tutum ve davranış üretimine yansımaması, bu tipolojinin görünümü şeklinde sıralanabilir.²²⁶ Burada ifade edilmeye çalışıldığı üzere öncelikle ahlaki olanın öğrenilerek bireyde değer hâline gelebilmesi sonrasında ise bu değerler doğrultusunda insanın hayatını şekillendirebilmesi, ahlak alanına dâhildir. Bireyde tezkiye sürecinin sonucunda olması beklenen en büyük kazanımlardan biri, onun yaşamını ahlaki olarak sürdürebilme melekesi kazanmasıdır. Nitekim ahlak ile ilgili teorik bilgiler ancak davranışa dönüştürülebildiğinde kıymet kazanır.

²²⁴ Asım Yapıcı, Tuğrul Yürük, “Yüksek Din Öğretimi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.15, Sayı.1, (2015), s.5.

²²⁵ Mustafa Koç, “Dindarlığın Oluşumuna Din Eğitiminin Psiko-Pedagojik Katkıları: ‘Değer-Yoksun Dindarlık’ Tipolojisi Bağlamında Teorik Bir Yaklaşım”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt.15, Sayı.33, (Haziran 2017), s.117.

²²⁶ Koç, s.117.

Davranış sözlüklerde tutum, muamele, hareket gibi anlamlarda kullanılmış; kavram, organizmaların uyaranlar karşısındaki tepkilerinin tümü ya da dışarıdan gözlemlenebilecek tepkilerinin toplamı olarak tanımlanmıştır.²²⁷ Bu tanımlardan hareketle davranışın en geniş tanımı, “Organizmanın bedensel ve zihinsel yetenekleri, kişisel özellikleri ve duygusal mekanizmaları aracılığıyla gerçekleştirdiği, çok sayıdaki fiil ve eylemler ile çeşitli sözlü ve sözsüz mesajlar taşıyan bedensel hareketler gibi olgu ve durumların tamamı, davranışları meydana getiren tepkiler topluluğudur”²²⁸, şeklinde yapılabilir. Psikoloji bilimi insanın davranış motivasyonlarını inceleyerek anlamlandırmaya çalışmış, onun davranışlarının arka planını araştırmıştır. Tezkiye sürecinin sonucunda, insanın bir kazanımı olarak bireylerden dinî davranış gösterebilmesi beklenir.

Dinî davranışın tanımı “dinî inanç ve düşüncelerle beraber dışa akseden dinî belirtiler, fiil ve ibadetler”²²⁹ şeklinde yapılmaktadır. Sözlüklerde davranış, çalışma, çaba gibi anlamlara gelen amelin din dilinde karşılığı, ahirette ceza veya mükâfata tabi olacak olmak, niyet ve iradeye bağlı olarak gerçekleştirilen davranış, kişinin bilinç dâhilinde gerçekleştirdiği fiil olarak karşımıza gelmektedir.²³⁰ Kur’an’da insanların amelleri, dinî davranışları sebebiyle ödül ve ceza alacakları haber verilmektedir.²³¹ Bu tanımlardan, Allah’ın kullarından yapılmasını emrettiği davranışlar ile yapılmasını yasakladığı davranışların tümünün dinî davranış çerçevesinde değerlendirildiği sonucuna ulaşılabilmektedir. İnancını içine sindirebilmiş kişilerde, artık inandığı din, onun davranışlarını organize eder hâle gelmektedir. Bu süreç matematiksel bir neden sonuç ilişkisi gibi görülse de aslında işleyiş bakımından her birey için farklılık arz eden bir süreci ifade etmektedir.²³² Din eğitimi yardımı ile kişiler bu süreçleri kendi adına yönetebilirler.

Bireyin hem ruh sağlığı açısından hem de hayatında aradığı anlam açısından inanç ve davranış bütünlüğünün sağlanması çok önemlidir. Nitekim İslam teolojisine göre davranışa yansımayan bir inanç gerçek değildir. Kur’an’da yer alan “Sizler niçin yapmadıklarınızı

²²⁷ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/> (10.10.2020)

²²⁸ Feyzullah Eroğlu, **Davranış Bilimleri**, İstanbul: Beta Basım-Yayın Dağıtım A.Ş., 1996, s.13.

²²⁹ Hüseyin Peker, Suçlularda Dinî Davranışlar (**Yayınlanmamış Doçentlik Tezi**, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1987), s.88.

²³⁰ **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, “Amel”, Ankara: DİB Yayınları, 2010, s.24.

²³¹ Kur’an, Yâsin Suresi Ayet 36-54.; Müminun Suresi Ayet 40.

²³² M. Doğan Karacoşkun, Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi** 4, Cilt.4, Sayı.3, (2004) s.32.

söylüyorsunuz?” (Sâf/2) ayeti davranışın önemini vurgulamaktadır.²³³ Zaten inançla çelişen davranışlar kişinin karakterinde bir çatışmaya sebep olmaktadır. İnsan duygu, düşünce ve davranışıyla bir bütünü ifade eder ve bu bütünün bir uyum içerisinde olması gerekir. Kişi bir dine inandığında onun yalnızca inanç boyutunu değil, ibadet boyutunu da kabul etmiş olur. Bununla çelişen bir durumda din, kişide yalnızca bilgi düzleminde gerçekleşmiş olur ki bu din açısından kabul edilebilir bir şey değildir. Aynı zamanda dinî davranışın motivasyonu da inanç temelli olmalıdır. Eğer bu davranışların kaynağı başka şeylere dayanıyorsa, oradaki dinî davranışın samimiyetinde sıkıntı var demektir. Her iki durum da bireyin olumlu kimlik gelişimini olumsuz şekilde etkiler. Kişinin inanç ve davranışı arasındaki tutarsızlık onda özgüven problemine dönüşerek kişiyi bunalıma sürükleyebilir.

İnsanların davranışları üzerinde dinin yönlendirici bir etkisi vardır. Din insanın davranışları ve inancı arasında bağlantı kurarak hayatın anlam veya anlamsızlığını iman noktasından değerlendirir. İnanan birey iman, ibadet ve ahlak arasında kurulması gereken hayati bağı göz ardı ederse yoğun bir bunalım hâli yaşar. İnanan bireylerin tevhit inancına sahip olmalarına rağmen ahlaki olarak sıkıntı yaşamaları ve inancını davranışına aktaramamasının ardında, bu inancı içselleştirememiş olması yatmaktadır.²³⁴

Kimi insanlar dini yalnızca bir boyutu ile görüp inanırlar. Bu durum onların dini yaşama şekillerini yakından ilgilendirir. Bu şekilde inananlar, dini sosyal hayatlarına aktarmada güçlük çekerler. Gündelik yaşamlarını sürdürürken arada namaz molası vererek ibadetlerini gerçekleştirip sonrasında yaşadıkları hayatlarına inandıkları dini dahil etmeden devam ederler. Oysaki İslam’ın müminlerden beklediğinin böyle bir dindarlık anlayışı olmadığı düşünülmektedir.

Değer yoksunluğu, inandığı değerler doğrultusunda bir hayat sürdürememe modern insanın güncel problemleri arasında yer almaktadır. Ahlaki olandan uzaklaşan ve pragmatik alana kayan bu anlayış, yüksek din eğitimi alan öğrencileri de etkilemektedir. Dinî davranış ile ilgili yapılan çalışmalarda özellikle üniversite öğrencilerinde İslam inanç esasları ile ilgili bilinç daha fazla çıkarken, bu inancı pratiğe dökerek dinî davranış oluşturma noktasında sıkıntıların olduğu tespit edilmiştir.²³⁵ Programda yer alan, değer ve davranışların dinî ve felsefi

²³³ Peker, s.98.

²³⁴ İrfan Başkurt, Din ve Ahlak Eğitiminde Yeni Arayışlar ve Bakış Açıları, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.6, (2002), s.72-96.

²³⁵ Celaleddin Çelik, “Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dinî Hayatının İncelenmesi”, **Bilimname**, Cilt.1, Sayı.1, (2003), s.174.

kaynaklarının ele alındığı İslam Ahlakı derslerinin; İslam'ın, ahlakın dinî temellerini ortaya koyarak felsefî yönden açıklanması ve İslam ahlak felsefesi geleneğinin başlıca teorilerinin analiz edilerek günümüz ahlak problemleri açısından değerlendirilmesi amaçları doğrultusunda, öğrencileri İslam ahlakının temel dinî öğretileri hakkında bilgilendirerek onlara rehber olması umulmaktadır. Ders öğrencilere son yılda iki saat olarak verilmektedir. Dersin, bireyin arınma sürecine etkisi olduğu düşünülen kazanımlarını; İslam ahlak felsefesinin temel problemlerini kavrar, İslam ahlakının temel dinî öğretileri hakkında kapsamlı bilgi sahibi olur, ahlakın evrenselliği ve yerelliği konularında bilgi sahibi olur; değer, vazife, vicdan gibi temel kavramlar arasında iletişim kurar şeklinde sıralamak mümkündür.

2.2. Yüksek Din Öğretim Programlarının Bireyin Tezkiye Sürecine Etki Edememesinin Nedenleri

Amaçları, içerikleri ve kazanımları itibariyle tezkiye sürecine katkı sağlama potansiyeli olan dersler ele alınmıştır. Bu dersler vesilesiyle verilen eğitimin, kastedilen amaca ulaşmasında, amaç ve içeriğin yanında farklı etkenler de söz konusudur. Yapılan araştırmalar hem yukarıda sözü edilen derslerden beklenen verimin alınmadığını hem de ilahiyat eğitiminin öğrencilerin beklentilerini karşılayamadığını ortaya koymaktadır.²³⁶ Tezkiye özelinde verilen eğitimde, bu kazanımların elde edilememe sorunları, “öğrenci kaynaklı, öğretim elemanı kaynaklı ve eğitim anlayışı kaynaklı sorunlar” olmak üzere üç başlık altında ele alınabilir:

2.2.1. Öğrenci Kaynaklı Problemler

Yapılan araştırmalarda ilahiyat fakültesine gelen öğrencilerin fakülteye geldiklerinde büyük beklentiler içinde geldiği ancak bu beklentilerinin karşılanamadığı ifade edilmiştir.²³⁷ Öğrencilerde meydana gelen bu hayal kırıklığı kimi zaman ders içerikleri, hoca-öğrenci ilişkileri kimi zaman da çevresel faktörler sebebiyle olabilmektedir. Sebepleri ne olursa olsun, öğrencide meydana gelen bu hayal kırıklığı onun motivasyonunu etkilemekte dolayısıyla verilen eğitimden yeteri kadar istifade edilememektedir.

Günümüz modern dünyasında ilahiyat fakültelerinde eğitim alan öğrenciler de bu çağın yetiştirdiği çocuklar olarak zamanın şartlarından etkilenmektedirler. Tezkiyenin önündeki en büyük engellerden biri olan moderniteyle beraber gelen dünyevileşme olgusu, alınan

²³⁶ Sadettin Özdemir, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İlahiyat Programı İle İlgili Görüşleri: SDÜ İlahiyat Örneği”, **derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)**, Cilt.7, Sayı.13, (Bahar 2019) s.1-33.

²³⁷ Özdemir, s.24.

derslerden beklenen kazanımların gerçekleşmemesine de bir neden olarak gösterilebilir. Dersler vesilesi ile Kur'an'la kurulan ilişki, neden peygamber döneminde olduğu gibi etki etmemektedir? Şüphesiz modernite ile beraber belli kavramlarda meydana gelen kaymalar, bu durumun sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Moderniteyle beraber gelen kaçınılmaz değişim olgusu pek çok şeyi etkilediği gibi yeni dindarlık portrelerinin realite olarak karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Sekülerleşme ile birlikte ortaya çıkan bu yeni dindarlık profilinde, şekli anlamda dinin alanının artmasına karşın dinî içeriklerde meydana gelen zayıflama göze çarpmaktadır. Modernizm, tarihsel olarak batıda gerçekleşen reform ve Rönesans gibi kırılma noktalarında, dinin hayat alanındaki konumunun yeniden tartışılması bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Batı'nın teknolojik anlamda ilerlemesi Osmanlı'da bir takım yenilik ihtiyaçlarını doğurmuş, bu yenilik tartışmaları Tanzimat ile beraber resmî bir hüviyet kazanmıştır. Ancak batı tarzında gerçekleştirilen bu yenilikler, özellikle din alanında geçmişten bu güne kadar olan süreçte problemli bir alanın doğmasına neden olmuştur.

Modernizmin bir getirisi olarak sekülerleşme; dinin sosyal hayattan dışlandığı, yaşamın ve düşüncenin merkezine dünyanın yerleştirildiği bir dünya görüşü olarak tanımlanabilir. Aslında Osmanlı'da başlayan bu süreç, Cumhuriyetin ilanı ile resmîleşmiş ve günümüzde muhafazakâr modernleşme ile yeni dindarlık anlayışının temellerini oluşturmuştur.²³⁸ Bu yeni tipolojiye göre birey, davranışlarının dine uygunluğunu sorgulamamakta, bir takım savunma mekanizmaları geliştirerek dine uygun olmayan davranışlarını da bir şekilde meşrulaştırma yoluna gitmektedir. “Müslümanların da yaşamaya hakkı var.” yahut “Allah nimetini kulunun üzerinde görmek ister.” gibi söylemlerle, dinî inanca rağmen geliştirilen modern hayata intibak sağlanmaktadır. Dünyevileşme, kişinin bilincinde ahiret ve hayatına dair olan inançların flulaşarak kişinin, modern dünyanın hazlarına teslim olması hâlidir. Bu nedenle dünyevileşme insanın hayatını dine göre organize edebilme kabiliyetini elinden alır. Böyle bir anlayışın getirisi olarak başarı sadece maddesel planda kalmakta; ahireti kazanma, modern insanın başarı kriterleri arasında kendine yer bulmaktadır. Modernizmin devamında gelen postmodern anlayışın dindarlık üzerine etkisini anlamak için onun doğru ile yanlış arasındaki çizginin kaybolmasına neden olan “hipergerçek” kavramı ile bütün zamanın birbirinden bağımsızlaşarak oluşturulduğu “an”ın önemi hakkında yaptığı vurguya dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bu sayede dindar birey kendi davranışlarını sergilerken değerleri ile olan bağı kurmakta zorlanacak, anda aldığı hazza odaklanarak inancını

²³⁸ Mustafa Tekin, “Değişen Dindarlığın Dünyevileşme Boyutu”, **Eskiye**, Sayı.10,(2008) s.15.

hayatının dışında bırakmış olacaktır.²³⁹ Ayrıca anlara odaklanan birey, inancı ile davranışındaki tutarsızlığın doğurduğu huzursuzluğu hissetmeyerek, kendini düzeltme imkânı bulamayacaktır.

Dünyevileşen birey öteye ait ne varsa hemen şimdi dünyada ulaşmak için manevi olan şeyleri de maddenin alanına sokmak ister. Modernlerime daha ziyade toplumsal bir olgu olarak görülse de dünyayı dinin yorumlarından etkilenmeksizin kendi değerleriyle yaşayan bireyler üretmesi bakımından bireysel bir olgudur. Aynı zamanda o dinin bireysel bilinçte değerinin yitirildiği bir süreç olarak karşımıza çıkar. Dini hayatın dışına itmek anlamında da anlaşılabilir olan sekülerizmin getirisi olan dünyevileşme sonucunda birey, dinini hayatının dışında yaşamaya mahkûm olur. Dini tamamen dışarıda tutamasa da onu hayatına bir ara vererek yaptığı ibadetlerden ibaret olarak görmeye başlar ve dininin gereği olan ahlaki davranışlara hayatında yer açamaz. Oysa din, yalnızca Allah ile kulu arasında gerçekleşen bir ibadet ilişkisi olmaktan ziyade ibadetlerin de içinde olduğu bir hayat tasavvurudur. Allah'ın, ayetlerinde “dünya hayatı” diyerek bahsettiği yaşam, O'nun insanlar için murat ettiği hayat tarzlarından sapmalarını ifade etmek üzere kullanılmıştır.²⁴⁰ Özellikle son zamanlarda Müslümanların ulaştığı refah seviyesi, onlarda bu sapmanın meydana geldiği eleştirilerini beraberinde getirmiştir. İnsanlar modern dünyanın getirisi olarak odaklarını dış dünyaya kaydırmış, bu durum onların ruhlarını ihmal etmelerine sebep olarak onları özlerinden uzaklaştırmış, bunun sonucunda derin bir imandan yüzeysel olana kayış başlamıştır. Kur'an'da inanan insandan, özündeki dinî duyguları hep diri tutması beklenirken dünyevileşme, insandaki bu dinî duyarlılığın çözülmesine neden olur. Allah'a karşı olan sorumluluk bilincimizi ne kadar güçlü tutabildiğimiz, dünyevileşme ile aramızda olan mesafeyi koruyabildiğimiz ölçüde şekillenmektedir. Dünyevileşmekten korunmak anlamında gösterdiğimiz her çaba, Allah yolunda edilmiş bir cihat gibidir. Bu çabaları tezkiyeye bağlayan İsfahânî, ruhsal arınmayı bu çabaların gerçekleşebilmesi için gerekli görmüş kirlî ruha sahip olanların bu durumlarının işlerine ve sözlerine yansıtacağını bildirmiştir.²⁴¹

Kur'an'a göre, dünyevileşen bireylerde bir yaratıcının olduğu kabul edilirken O'nun hayatına karışmayacağı inancı hâkimdir. Ayrıca onlar yeryüzü ve gökyüzünde olan Allah'ın bütün ayetlerini doğa ile açıklamaya çalışırlar.²⁴² Allah'ın onlara şah damarlarından daha yakın

²³⁹ Tekin, s.18.

²⁴⁰ Mustafa Çağırıcı “Din Ve Dünyevileşme”, **Din ve Hayat**, Sayı.13, (Haziran 2011), s.6-7.

²⁴¹ Râgıb el-İsfahani, **ez-Zerî'a alâ Mekârimi's-Şerî'a**, Kahire, 1985, s.90-97, 117-118, 144, 165 Aktaran: Mustafa Çağırıcı, s.7.

²⁴² İlhami Güler, “Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: Dünyevileşme”, **İslâmiyât**, Sayı.3, (2001), s. 35-58.

olduğunu söylediği ayeti²⁴³ görmezden gelerek O'na karşı sağır, dilsiz ve kördürler.²⁴⁴ Tüm bunların yanında İslam'da dünyevileşme, dünya sevgisi ahiretin önüne geçtiği takdirde kötülenmiş, aksi hâlde dünyaya karşı olan yönelimlerde dengenin gözetilmesi öğütlenmiştir. İlahiyat öğrencilerinin de bu toplumsal olgudan etkilenmesi kaçınılmazdır. Onlara verilecek din eğitimi; onları bu düzene hazırlar nitelikte olmalı, öğrencileri arındırma gibi bir misyonu hedefleri içinde değerlendirmelidir.

Öğrenciler arasında yaygın olan ölçsüz teknoloji kullanımı bu programlardan istenilen verimin alınamamasının sebeplerinden bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern birey, çağın getirilerinden biri olan teknolojinin, toplumsal ve bireysel hayata etkisi ve bu hayatı yönlendirmesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum teknolojinin, hem üretimi hem kullanımı bağlamında, insan hayatındaki artı ve eksilerinin değerlendirilmesinin gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Zira teknolojinin zihinsel tutumlardan davranışların ahlakiliğine kadar pek çok etkisinden söz etmek mümkündür.

İnsanın ihtiyaçlarını karşılamak ve onu istediği amaca ulaştırmak için doğanın dönüştürülmesi ya da yönlendirilmesi süreci, teknoloji olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde toplumsal konumunda kaymalar meydana gelmiştir. Geçmişte, insanların değerleri ile çelişmeyen, kültürel düzene aykırı tutumlar sergilemeyen ve kutsallığın meşrulaştırılmasında bir amaç olarak kullanılmış olan tekniğin, günümüzde yansıttığı anlam farklılaşmıştır. Önceleri bulunduğu kültürün bir enstrümanıyken sonrasında kültürlerin belirleyicisi konumuna gelmesinde, modern çağın getirisi olarak oluşan yeni zihniyetlerin önemli rol aldığı söylenebilir.²⁴⁵

İnsanın teknoloji üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesi, onun öncelediği maddi değerlerin manevi olanın yerini almasıyla sonuçlanmış, insan kontrolünden uzaklaşan teknoloji onu başta ahlaki ve dinî olmak üzere pek çok problemle karşılaşır hâle getirmiştir. Bu gelişmeler sayesinde güç devşiren bireyde önce bu gücün verdiği güç sarhoşluğu, sonrasında ise bu gücü kaybetme korkusu, onu teknoloji önünde adeta köleleştirmiştir. İnsanın bu güce güvenerek yaratıcıya olan ihtiyacının azaldığını düşünmesi; onun ilahi olanla ilişkisinin azalmasına sebep olmuş, bu durum dolayısıyla manevi değerler de erozyona uğramıştır. Yine bu

²⁴³Kur'an, Kâf Suresi, Ayet 16.

²⁴⁴Kur'an, Bakara Suresi, Ayet 18.

²⁴⁵ Tuba Nur Dönmez, "Teknoloji ve Dinî Değerler İlişkisi: Değer Merkezli Bir Değerlendirme", **I. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı**, İstanbul: 29 Haziran-1 Temmuz 2012, s. 81-82.

gücün insanda meydana getirdiği gurur, kulun yaratıcısı karşısında haddini aşmasına ve farkında olarak ya da olmayarak teknolojiyi putlaştırmasının bir nedeni olarak görülmüştür.²⁴⁶

Teknolojiyi reddetmek, günümüz şartlarında imkân dâhilinde değilken külliye reddedici bir anlayışın da doğru olmadığı söylenebilir. Onun insanın hayatını kolaylaştıran fonksiyonun yanında, varoluşuna ve değerlerine karşı olan olumsuz etkileri göz önünde bulundurularak tavır alınması, inanan bireyin yapması gereken davranışı ifade edebilir.

Teknolojinin bireyler üzerindeki olumsuz etkilerinin başında teknoloji bağımlılığı gelmektedir. Teknoloji tüketiminde insan, aslında bir yandan da farkına varmadan kendini tüketir hâle gelmiştir. Bu tüketimde özellikle bağımlılık noktasında insanların bağımlılığını tanımlayan çalışmalar, onların internette harcadıkları vakitten çok onu nasıl bir zihniyetle kullandıkları noktasına odaklanmışlardır. Özellikle gençliğin bir kimlik kazanma arayışı olması ve gençlerin yaşlarının getirisi olarak duygularında meydana gelen dalgalanmalar, özgürlük arayışı ve kendini ispat çabası, onları bu bağlamda teknolojinin en yakın muhatabı hâline getirmektedir. İnternetin onlara sunduğu özgür ortam, çeşitlilik ve gizlilik onları gerçek dünyadan kopararak onlara, anlık hazların hâkim olduğu sanal bir dünyanın kapısını aralamaktadır.

Kur'an'da aklın korunmasının önüne geçen unsurların açıkça yasaklanması, dinin akla ve düşünceye verdiği önemi ortaya koyar. Yapılan çalışmalarda teknolojik bağımlıların zihinsel işlev sorunu, dikkat eksikliği, hatırlamada zorlanma yaşadıkları ortaya konmuştur. Ekran karşısında aklını çaresiz bırakan insanın, bu durumda Kur'an'ın pek çok yerinde yer alan “akıl etmez misiniz?” çağrısına sağır kalması kaçınılmaz olmaktadır.²⁴⁷

İnançlı bireyin teknoloji ile imtihanının bir başka vechesi; insanın tabiata bakışının, Allah'ın ayetlerini okuyarak tefekkür sayesinde O'nunla kurduğu bağın güçlenmesine vesile olmasından çıkarak onu, kendi gücü ile yönlendirebileceği ve sınırsız kullanabileceği bir alan olarak görmesine evrilmiş bir anlayışın ortaya çıkmasıdır. Bu durum hem emanetçi olan insanın bu misyonunu kaybetmesine hem de kutsalla kurduğu ilişkide bir zihin kayması yaşamasına neden olmaktadır.

²⁴⁶ Dönmez, s.86-87.

²⁴⁷ Huriye Martı, “Dini Ve Ahlâkî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt.54, Sayı.3, (2018), s.110-112.

Teknolojiyi üretenler, insanla ahiret arasında onu oyalayan dünya hayatına ilave olarak, ondan daha oyalayıcı sanal bir âlem üreterek bir nevi insanı, kalıcı olandan bir kat daha uzaklaştırmış olmaktadır. Bu durum insanı, ilahi mesajı alarak ona odaklanmasından ve arınarak Rabbine ulaşmanın farkındalığından uzak bir yere konumlamaktadır.

Teknoloji ile olan olumsuz ilişkinin bireyin inanç, değer ve davranışlarına vereceği zararlar çok çeşitli olmakla birlikte, onun arınması önündeki engeller olarak da sıralanabilecek olan bu durumun bireye kazandıracığı gayri ahlaki inançlar ve davranışlar; özellikle sosyal medyanın sunduğu sahtekârlık alanının, insanın en önemli değerlerinden biri olan dürüstlük vasfını zedelemesi; bu ortamın onu, kimi zaman bir yalanın bilinçli bir üreticisi kimi zaman da yayan kişisi konumuna düşürmesi şeklinde sıralanabilir.

İnternet ortamında bulunan, kaynağı belli olmayan bir sürü bilgi yığını ile muhatap olan insan, kimi zaman Kur'an'da vurgulanan doğru bilginin peşinden gitme çağrısını²⁴⁸ göz ardı edebilmektedir.

Helal-haram sınırlarının pek dikkate alınmadığı sosyal medyada, bazı dindar bireylerin mahremiyet konusundaki hassasiyetlerini koruma noktasında zaafiyet gösterebildikleri görülmektedir. İnsanlar için çok özel sayılabilecek alanların ortaya saçılması hem kendi mahremiyetleri hem de rahatlıkla bir başkasının mahremlerine girmeleri noktasında İslami düşünceye uygun olmayan durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda sanal ortam vaktin, paranın ve sağlığın kolaylıkla israf edildiği bir ortam hâlini almış ve bu da dinî anlamda hoş karşılanmayan bir durum olarak seyretmiştir. Tüm bunların yanında; insanların oyalanarak anların tadını çıkarması, onlarda muhakeme gücünün azalmasına, buna bağlı olarak ekran karşısında zevklerine dalan insanın başta ibadetleri olmak üzere dinî olanı ihmal etmesine neden olmaktadır.²⁴⁹ Bireyin tüm bunların farkına vararak, bilincini dönüştürmesi için din eğitiminin bu yönde yapacağı rehberliğe ihtiyacının olduğu görülmektedir.

Öğrenci kaynaklı başka bir problem de irade eksikliği olarak gösterilebilir. İradenin kelam ve din felsefesini ilgilendiren yönleri dışında, onun dinî karakter üzerine etkisinin neliğini sorgulamak, tezkiyenin önündeki engellerden birinin daha ortaya konması adına faydalı görülmektedir.

²⁴⁸ Kur'an, Hucurât Suresi, Ayet 6.

²⁴⁹ Martı, s.113-117.

Sözlüklerde istemek, dilemek anlamında kullanılan irade; kavramsal olarak, yapılması nefis tarafından gerekli görülen işin istenmesi ve ona yönelinmesi olarak tanımlanmaktadır. Kulun işlediği fillerin hem başlangıcında hem de sürecinde fiille birlikte olan irade, insanın seçimlerinin bilinçli olarak gerçekleşmesini sağlayan ve bundan dolayı onu yapıp ettiklerinden sorumlu hâle getiren ahlaki bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁰ İradeye dayalı filler, düşünülmüş ve muhakeme sonucu gerçekleştirilmiş aksiyonu ifade ederler. İrade ruhun çabasına bağlı olarak kulun sorumluluk bilincini arzularının önüne geçirmesi ve bununla bir ahlaki enerji elde etmesi hâlidir. İradi fiiller, alışkanlık ve taklitten uzak insanın çabası ile ortaya koyduğu fiilleridir. Kişinin bu fiili gerçekleştirmesi, ket vurma ve karar verme şeklinde iki boyuta gerçekleşir. Bireyin içgüdüsel eğilimleri, arzuları özetle nefsinin istekleri karşısında inancını göz önünde bulundurarak sağlam durması şeklinde sergilediği iradi tavır, ket vurma şeklinde tarif edilebilir. Bunun yanında insanın yine inancı doğrultusunda kavuşmayı arzuladığı bir şey için yapması gerekenleri kendine rağmen hayata geçirebilmesi de iradenin karar yönünden ifadesi şeklinde gerçekleşmesidir. Burada bireyin anlık hazzardan vazgeçerek ebedi olana yönelişi görülmektedir. Bu durum bireyin kendi düşünce ve davranışına hâkim olma noktasında gerçekleştirdiği bir rikkat çabası olarak anlaşılabılır.

İradeli fiil sergileyebilmek kişinin güçlü bir karaktere sahip olduğunu gösterir. Karakterin dinî bir misyona sahip olması kişinin bütün dünyevi işlerinin merkezine Allah’la kurduğu ilişkisini koymasıyla gerçekleşir. Kişinin bu bilinci kazanması yani inancını dinî bir bilinçle yaşaması noktasında iradenin rolü çok büyüktür. İmanın hem teşekkülünde hem de sürdürülmesinde, özetle imanın her safhasında iradenin izleri bulunmaktadır. İnsan, günlük yaşamı içerisinde teorik ve pratik alanlarda inancı bakımından büyük ya da küçük imtihanlarla karşılaşmaktadır. Bu imtihanlar ancak iradenin güçlendirilmesiyle geçilebilir.

İnanç ve irade karşılıklı bir ilişki içerisinde olup iman, iradeyi; irade ise imanı güçlendirmektedir. Bu durumda şu söylenebilir, eğer irade problemleri yaşıyorsa inancın şuuru noktasında insanın kendini gözlemlemesi gerekmektedir. Zira güçlü iradenin temellerini sağlam inançlar tesis etmektedir. Harekete geçiremeyen, davranışa dönüşemeyen iman noktasında bir zafiyetten söz etmek mümkün görülmektedir.²⁵¹ Konu dönüp dolaşıp aynı kapiya çıkmakta, iradenin güçlenmesi hususunda da dinin bir hayat görüşü olarak bireyin hayatında yer

²⁵⁰ Mustafa Çağrı, Hayati Hökelekli, "İrade", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.Org.Tr/İrade#1> (16.09.2020).

²⁵¹ Hayati Hökelekli, "Dinî Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü", **Diyanet Dergi**, Cilt.11, Sayı.2, (1985) s.24.

bulmasına gelmektedir. Din eğitimi, irade eğitimi noktasında bireye yardımcı olduğu ölçüde onu tezkiyeyle buluşturabilecektir.

2.2.2. Öğretim Görevlisi Kaynaklı Problemler

İlahiyat programlarında yer alan derslerin kazanımlarının, öğrenci tarafından elde edilememesi problemi bir yönüyle de o dersi öğrencilere aktaran öğretim elemanlarından kaynaklanmaktadır. İlahiyat fakültelerinde okutulan derslerin nihai amacı dini, imanı, ahlakı ve hukuku öğretmektir. Bu doğrultuda bu hedefin; hedef içerisindeki unsurları içselleştirerek teorik ve pratik açıdan kanıksamış, rehber ve rol model konumunda olan öğretim elemanları tarafından, hedef kitle olan öğrenciye; anlatılarak, yaşanarak ve model olunarak aktarılması öncelenir. Geçmişte bu vizyona sahip; bir ideal, dert ve gayret barındıran, öğrencisinin yalnızca maddi değil manevi gelişimini de önemseyen; özetle rehber olan öğretim elemanlarının günümüzde de varlıklarını sürdürmesiyle beraber; öğrenciyi ticari bir meta olarak gören, indirgenmiş bir memur zihniyetiyle yalnızca derse girerek teorik aktarımlar yapan öğretim elemanları ile de karşılaşmak mümkündür.²⁵² Eğitim hayatı boyunca bu olumsuz örneklerle karşılaşmak, öğrencinin motivasyonunun kırılmasına ve eğitimden verim alamamasına neden olmaktadır. Bunun yanında öğretim elemanlarının kendi akademik çalışmaları ve yoğunlukları nedeniyle öğrencilere ders dışında vakit ayıramamaları öğrenci-öğretici ilişkisinin gelişmemesine neden olmaktadır.

Eğitimde rol model, örnek şahsiyet; verilmek istenen eğitimin somut bir şekilde görülebileceği bir prototip olarak insanların karşısına çıkarılması bakımından önem arz etmektedir. İnsanın teorik öğrenmelerinin yanında gözlemlemek ve başkalarını taklit ederek başlamak suretiyle gerçekleştirdiği öğrenmeleri olmaktadır.²⁵³ Özellikle gençlik çağı karakter oluşumunda bireyin etrafını dikkatlice inceleyerek bazı söylem, düşünce ve davranışları benimsediği görülür. İmajın onlar üzerinde en etkili olduğu dönemlerin içerisinde bulunan gençler için imaj, karşısındakinin değerlerini benimsemeye çok etkili bir vasıta olmaktadır.²⁵⁴ İnsanın karakterinin tesisinde; bireyin doğuştan getirdiği potansiyel-fıtrat, bilinçli bir şekilde edindiği bilgiler ve son olarak kendine bir model seçerek onu taklit etmesi şeklinde üç boyutlu

²⁵² Süleyman Akyürek (Ed.) **Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?-Sorunlar ve Çözümler**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s.21.

²⁵³ Yavuz Ünal ve Diğerleri(Ed.), **Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu**, Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 10-12 Haziran 2016.

²⁵⁴ Nazlı Tutku Kara, “Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi Ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2019) s.109.

bir yapıdan bahsetmek mümkündür.²⁵⁵ Bireyin manevi gelişiminin desteklenmesinde, maneviyatın özü gereği model alma ve özdeşleşme kavramlarının sürece dâhil edilmesi önemlidir.²⁵⁶ Ancak günümüzde gençler rol modellere ulaşmada güçlük çekmekte, 21. yüzyılın rol model insan tiplmesi manevi açıdan gençlere daha çok zarar vermektedir. Bu anlamda köklü ve gerçekçi bir değişimin, bireyin bu çerçevede yetişebileceği bir model geliştiren bir din eğitimi anlayışının ortaya konulmasıyla sağlanabileceği umulmaktadır.

Öğretim elemanlarının gelişen teknolojik imkânlardan yararlanmaması, güncel konuları takip edememesi ve bunları işlediği derse aktaramaması, dersi işlerken objektifliğini koruyamaması ve yine dersi aktarırken konunun güncel bağlantılarını kuramaması diğer problemlere örnek olarak gösterilebilir.

2.2.3. Eğitim Anlayışı Kaynaklı Problemler

Eğitim programlarında dersin anlatımında kullanılan metotlar incelendiğinde bunların; anlatım, bireysel uygulama, soru cevap ve göstererek uygulatma şeklinde genelde klasik metotlar olduğu görülmektedir. Bununla beraber ilahiyatlarda İslam kültürünün tarihselleştirilerek geçmişte yaşanan ve biten bir hadise olarak aktarılması sorunu, İslam'ı yaşanabilir bir din olma hâinden uzaklaştırarak onun, yalnızca gerçekleştirilmesi mümkün olmayan istekler bütünü olarak algılanmasına sebep olmaktadır.²⁵⁷

Bilginin belirli formlar içerisinde öğrenciye sunulması, öğrencinin zihnini sunulan forma yönlendirilmesine sebep olurken bu durum, öğrencilerin dinî kaynaklardaki anlayışların hangi diyalektikte oluştuğunun anlaşılmasında onları sınırlandırmaktadır.

Dersler arasında dikey ve yatay bir bütünselliğin bulunmaması, programlar oluşturulurken derslerin zamansal açıdan öncelik ve sonralığına dikkat edilmemesi, seçmeli dersler arasında da yine bir kopukluğun oluşu getirilen bir başka eleştiridir.

Din eğitimi süreçlerinin, öğrenciden ziyade daha çok konu ve öğretmen merkezli oluşu, pasif bir öğrenme ortamının oluşmasına sebep olmaktadır. Derslerde aktif rol alamayan

²⁵⁵ Celalettin Vatandaş, “Kur’an Açısından Kişilik Ve Karakter İnşasında Rol Modellerin Niteliği Ve Önemi”, Yavuz Ünal ve Diğerleri (Ed.) *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu* içinde (153-172), Ordu, 2016, s.154.

²⁵⁶ Meydan, *a.g.e.*, s.317.

²⁵⁷ Tahsin Görgün, “İlahiyatın Akademik Yapılanması, Bölüm ve Anabilim Dalları Nasıl Olmalıdır?” Süleyman Akyürek (Ed.), *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?* içinde (149-164), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s.153.

öğrenci, ders dışı faaliyetlerde de bireysel, sosyal ve kültürel becerilerini geliştirebilecek etkinliklere ulaşma noktasında sıkıntılar yaşamaktadır.

Ölçme ve değerlendirme kısmının öğrencinin verilen malumatı ezberleyip ezberlememesine dayalı oluşu, bilgiyi içselleştirmede sıkıntılı bir durumu ifade etmektedir.

Bunların yanında benimsenen dindarlık algısı üzerinden tartışılan ilahiyat fakülteleri, “malumatşinas dindarlar” yetiştirmek istemesiyle eleştirilmektedir. Bu dindarlık anlayışından kasıt, seçilen anlamların kişiler tarafından benimsendiği ve yaşatılmaya çalışıldığı bir dindarlık portresidir. Bu hâlde insanlar kendi başlarına bilgiye ulaşamazlar.²⁵⁸

Müfredatta yer alan pek çok dersin ezbere ve nakle uygun yapısı, bu anlayışın genel bir tutuma dönüşerek diğer alanlarda da yaygınlaştırılması sonucunda bazı sorunlar meydana getirmektedir.²⁵⁹

Ezberci eğitim anlayışında pasif rol oynayan öğrenci buradaki anlayışın aksine dinî anlamda kendi iradesiyle dinî hayatta aktif olarak katılır. Onun dindarlık motivasyonu hayatını anlamlandıracak olan manevi misyondur. Bu bağlamda eğitimin konusu olan insanın her biri ayrı birer dünya olarak değerlendirilmeli; birey eğitimin aracı değil, amacı olarak konumlandırılmalıdır. Yukarıda eleştiri alan anlayış, insanı manevi tecrübelerinden ziyade madde olarak değerlendirerek onu, birey olmasını önemsemeden topluma feda etmektedir. Oysa hem genel eğitimin hem de din eğitiminin amacı, insanın içsel tecrübelerini dikkate almak olmalıdır.

Yaratıcısının kendinden ne istediği üzerine düşünebilen, bireysel dinî tecrübelerinin farkındalığı ile günlük hayatına yön verebilen bireyler yetiştirmeyi hedefleyen din eğitimi bu amacına ulaşarak bireyin dinini derinlemesine yaşamasına vesile olur. Bununla beraber dinî metinlerin lafızlarındaki ayrıntılara takılarak günlük yaşantıda dinî referansları önemsemeyen bir din eğitimi ise doktriner bir din eğitimi yapısı sergiler. Bilginin belirli formlar içerisinde sunulması da aynı şekilde din eğitiminde ve öğretiminde doktriner bir düşünüşe yol açmaktadır. Bu anlayış modern insan ile dinin manevi boyutunun arasının giderek açılmasına neden olmaktadır. Din eğitiminin bu arayı kapatabilmesi, bu anlayışın yerine anlama ve bireysel manevi tecrübeye dayalı anlayışı koymasıyla mümkün görünmektedir.

²⁵⁸ Akyürek (Ed.), Recai Doğan, s.358- 359.

²⁵⁹ Akyürek (Ed.), Celalettin Çelik, s.88.

Doktriner düşüncede doğrunun ve onu temsil eden görüşün tekliği söz konusudur. Doğrunun kabul edilebilir tek yorumunun dışında kalan görüşler, batıl olarak kabul edilir. Hakikatin tek olduğu tartışmasız gerçektir. Ancak onun suretleri, insanların anlayışı ve yorumlaması ölçüsünde farklılaşabilir. Bir başka ifade ile “din kaynağı bakımından ilahi, yaşanması ve uygulanması bakımından ise insani bir gerçekliktir.”²⁶⁰ Doktriner düşüncenin kendi yorumu dışında kalan görüşleri dışlaması; din eğitimi anlamı değil, kabule dayalı bir eğitim olarak benimsemesiyle sonuçlanır. Bu anlayışın getirisi ise taklide dayalı bir dindarlık ile sunulan bilgilerin aynen ezberlenmesi şeklinde gerçekleşen bir eğitim olmaktadır. Oysa ayetlerde geçtiği üzere Allah kullarından aktif olarak akıl yürütmelerini beklemektedir.²⁶¹ Ayetlerde insan sürekli olarak araştırmaya, keşfetmeye, analize, sürekli bir yenilenmeye davet edilmektedir. Bunun karşısında doktriner bilgi, durağandır. Bir anlayış, metinleri hüküm çıkarmak üzere ele alırken diğerinde anlama dayalı eleştirel bir bakış vardır. Buradaki eleştiri kutsal metnin kendine değil, ona yaklaşımdaki yöntemidir. Dikkat edilmesi gereken bir başka husus, diğer dinler gibi İslam’ın da belli doktrinlere sahip olduğu gerçeğidir. Bir dinin doktrinlere sahip olması ile o dini anlamada doktriner bir anlayışın benimsenmesindeki fark gözden kaçmamalıdır. İslam doktrinleri bellidir; ama onların anlayarak, içselleştirerek uygulanması önceliklidir. Çünkü insan, doktrinlerin arkasındaki anlama ulaştıkça ve bunu bireysel tecrübe ile yaşadıkça tam anlamıyla o doktrini benimseyebilir. Din eğitimi bu anlamların tecrübe kabiliyetini muhataplarına kazandırabilmelidir.

Bu bağlamda eğitim literatürüne David P. Ausubel²⁶² tarafından kazandırılan bir kavram olan anlamlı öğrenme, bireyin önceden öğrendiği kavramları yeni öğrendiği kavramlarla anlamlı bir şekilde ilişkilendirmesi olarak anlaşılabilir. Ezberci eğitimin karşısında yer alan bu süreçte, öğrencinin aktif olması esastır. Bu iki eğitim anlayışının birinde öğrencinin bilgileri göz ucuyla incelemesi, sonrasında kavramlarının oluşumunda bu bilgileri kullanamaması söz konusuysa diğerinde bu bilgileri yeni sonuçlar ve düşünceler üretmek için kullanabilir.

Anlamlı öğrenme, din eğitimi açısından şu üç noktadan ele alınabilir. Her öğrenci bilişsel yapıları kendine özgün olan farklı birer bireydir. Bu nedenle kendi anlamını kurma şekli de kendine özgü olmaktadır. Bireyin özgün anlam dünyasında yer edinemeyen öğrenmeler,

²⁶⁰ Hayati Hökelekli, “Editörün Sunuşu”, Hayati Hökelekli (Ed.), **Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)** içinde (9-10), Bursa: Kurav Yayınları, 2006, s.9.

²⁶¹ Kur’an, Nisa Suresi, Ayet 82., Muhammed Suresi, Ayet 24.

²⁶² David P. Ausubel, “A Cognitive View, ABD: Springer Science+Business Media Dordrecht”, **The Acquisition and Retention of Knowledge (e-book version)**, 2000. Aktaran: Hasan Meydan, *Doktriner Düşünce Ve Din Eğitimi: Anlamlı Öğrenme Ve Bireysel Manevi Tecrübe Bağlamında Bir Değerlendirme*, 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.40, (2016) s.97.

“slonganvari” öğrenme şeklindeki geçici öğrenmeler olarak kalmaya mahkûmdur. Dinin temel öğretilerini bu şekilde öğrenmiş bir öğrencinin din eğitimi ile ilişkisi sınırlı kalmış demektir. Bu öğrencilerden, dininin temel öğretilerini anlamlandırarak hayatına bu anlamlardan kazanmış olduğu kavramlarla devam etmesini beklemek, boşuna bir davranış olur.

Öğrenmenin temel esasları arasında hatırd tutma ve transfer etme yer almaktadır. Ezberci anlayışta bu esaslardan transfer etme gerçekleşemediği için öğrenci ilk öğrenmelerini her durumda kullanabileceği mutlak çözüm olarak görür. Bu anlayış ise onun, kendine özgü bir dindarlık anlayışı gerçekleştirmesinin önündeki en büyük engeli teşkil eder. İnancın bilinçli bir dindarlığa dönüşme sürecinde, anlamlı öğrenmeye ihtiyaç duyulur. Aksi hâlde yaşanan inanç, sadece rutin tekrara sığdırılmış olur. Bunun sonucunda kişi ya dinini yaşadığı konjonktüre uydurmak zorunda kalır ya da modern düzende onu tam anlamıyla yaşayamaz hâle gelir.

Üçüncü nokta ise öğrenmenin kişinin duygusal ve manevi dünyası ile yeni öğrenmelerini ne kadar uzlaştırabildiği konusudur. Anlamlı öğrenmede kişi öğrendiklerini imanî heyecana dönüştürebiliyor olmalıdır. Maslow’un “doruk deneyim” olarak tanımladığı bu tecrübeye birey mutluluk ve doyumunu en üst düzeyde yaşar. Manevi tecrübe olarak da anlaşılabilir olan bu deneyimler; bireyin Rabbi ile olan ilişkisinde iletişimi bizzat hissetmesi, vect hâli, duasının kabul olduğunu düşündüğü zamanlardaki ruh hâli vb. şeklinde tarif edilebilir. İlk olarak peygamberlerin yaşadığı bu tecrübeleri, sonrasında onları takip eden bireyler de kendi potansiyelleri çerçevesinde yaşamış bu durum onların dindarlık temellerini oluşturmuştur. Bu tecrübenin en büyük özelliği, kişinin kendine has oluşudur.²⁶³ Dinin genel tanımlarına ilave olarak onun, “bireysel boyutta yaşanan duygusal bir olgu” olduğu görülmektedir. Bireylerin kendine özgü inançları; kendinden öncekilerden ve kaynaklardan edindikleri değerleri, dinî inançları kendi anlam dünyalarında dönüştürmek suretiyle edindikleri söylenebilir. Bu inançların hepsi, meşru dairede kalmak suretiyle kendilerine göre farklı görünümsergileyebilir. Örneğin fitri olarak inceliğe yatkın biri, yaratıcının Rahim sıfatından etkilenirken, estetiğe meyilli biri için Cemal sıfatı daha etkileyici olabilir.²⁶⁴

Bu dinî tecrübenin aktarımında yalnızca sözlü bir öğretim, nakıs kalmaktadır. Çünkü bu tecrübe, bireye ancak yaşayarak öğretililebilecek kadar derin bir kavramdır. Yaratıcıyla kurulan bu sıkı bağ, her an O’nu görüyormuşçasına yaşamak gibi dinî yaşantılar üzerinde tasavvuf disiplininin önerileri olsa da bu konu yukarıda geçtiği kapsamda din eğitimini de

²⁶³ Meydan, *a.g.m.*, s.104.

²⁶⁴ Mehmetoğlu, s.84.

yakından ilgilendirmektedir.²⁶⁵ Din eğitimini tamamlamış dindar bireylerde görülen söylem ve davranış tutarsızlığı hem tezkiyeye engel olan nedenlerden biri hem de tezkiye sürecini tamamlayamamanın sonucu olarak görülebilir.

Dinî naslardan kopuk olarak gerçekleştirilen bir din eğitim programının da başarılı olma ihtimali yoktur. İnsanları hidayete erdirmek üzere indirilmiş olan Kur'an-ı Kerim, hem lafız hem mana itibarıyla Allah'a aittir. Nitekim Kur'an'da yer alan ayette *"Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren kitaptır."*²⁶⁶ buyrulur. Onun, hidayet rehberi olduğu vurgusu yapılmıştır. İnsanın bu hidayeti elde etmesi ve bu vesileyle hem dünya hem ahiret mutluluğuna erişmesi, kendisine gönderilen bu mesaja sahip çıkması ve onu anlayarak okuması suretiyle hayatında uygulamasına bağlıdır. Kur'an'ın lafız ve mana yönü olmak üzere iki boyutu vardır. Onun mesajını anlamak, bu iki boyutu birlikte değerlendirmekle mümkün olur.

İnanç esaslarından biri olan kitaplara iman gereği ve ona verilen değer, Kur'an'ı gereğince okumayı gerektirir. *"Kendilerine verdiğimiz kitabı gereğince okuyanlar var ya, işte ona ancak onlar inanırlar..."*²⁶⁷ ayetiyle Kur'an'a inanmanın yolu, bu okumaya bağlanmıştır. Kur'an'da bir farklı birçok ayette anlam üzerine vurgu yapılması, buradaki okumanın mahiyetinin nasıl olacağına işaret etmektedir.

Okuma, sözlüklerde metinde yer alan harflerin tilavet edilerek o metnin içerdiği muhtevanın kavranması şeklinde tanımlanmaktadır.²⁶⁸ Muhtevanın anlaşılmadığı bir eylem okuma değil, yalnızca telaffuzdan ibarettir. Türk toplumunda Kur'an okuma eylemi/ibadeti denilince genelde anlamı dikkate almadan, yapılan telaffuz kastedilmektedir.²⁶⁹ Bu anlayış, Kur'an'ın gerçekleştirmesi beklenen rehberliğine engel olmaktadır. Kur'an okumak insanın bilinçli bir imana kavuşması için araç konumundayken onu sadece sevaba götüren bir amaç olarak algılamak, yine bu fonksiyonunu gerçekleştirememesine neden olur. Ayrıca Hz. Peygamber'in Kur'an okuyan için hadislerinde müjdelediği haberler bu okumayı anlayarak yapanlar için geçerlidir. Erken dönem geleneğine bakıldığında anlamla bağ kurmayan, telaffuz şeklinde yapılan okuma ile çok karşılaşmadığı görülür.

²⁶⁵ Meydan, s.105-106

²⁶⁶ Kur'an, Bakara Suresi, Ayet 2.

²⁶⁷ Kur'an, Bakara Suresi, Ayet 121.

²⁶⁸ **Türkçe Sözlük**, "Okumak", İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

²⁶⁹ Şenat, s.295.

Kur'an'ı anlamak ve okurken bu anlam bağının farkında olmak; onun müjdeleme, doğru ile yanlış birbirinden ayırt etme, şifa ve rehber olma özelliklerinin okuyanın hayatında yer bulmasını, bireyin inancını ve buna bağlı olarak davranışlarını inşa edebilmesine vesile olur.²⁷⁰ Anlayarak okumayı daha iyi idrak etmek için sahabenin hayatından verilen örnekler dikkat çekicidir. Nitekim onların Kur'an okuma ve öğrenme yöntemi bu minvalde gerçekleşmiştir. "Biz, Kur'ân'dan on ayet öğrenince, bunlardaki helal, haram, emir ve yasakları iyice öğrenip hazmetmeden sonraki on ayete geçmezdik."²⁷¹ Bu haber, onların nicelikten ziyade niteliğe önem verdiklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²⁷² Bugün sahabe ile aynı Kur'an'ın muhatabı olmamıza rağmen onların kendilerinde gerçekleştirdikleri arınmayı kendimizde sağlayamıyor olmamızın nedenlerinden biri olarak okuma kavramına yüklediğimiz anlam gösterilebilir.

İlahiyat fakültelerinde verilen eğitimin dönüştürücü etkisini incelerken burada verilen Kur'an eğitiminin ne ölçüde anlamı önelediği önemli bir soru olarak karşımıza çıkar. Daha önce yapılan çalışmalarda ilahiyat fakültelerinden mezun olan öğrencilerin çoğunun Kur'an'ın anlamını okumadan bu okullardan mezun olduğu görülmektedir.²⁷³ Eğitim programı dâhilinde böyle bir sorumluluğu olmayan öğrenciden; sonrasında, bu temelle farklı alanlarda ilişkiler kurarak bir düşünce sistemi geliştirmesi beklenmektedir. Kur'an ve sünnete dayalı bir eğitim alarak bugün bu eğitimin alıcısı yarın ise vericisi konumunda bulunan bireylerin, bu formasyonu sağlayamamış olması düşündürücüdür. İlahiyatlar öğrencilere Kur'an'ı anlamının önemine dair teorik bilgi verirken bunun, nasıl gerçekleşeceğinin ve sorumluluğunun verilmesi noktasında eksik kalmaktadır. Öğrencilerin Kur'an derslerinde ezberledikleri surelerin, tefsir derslerinde inceledikleri ayetlerin, onların Kur'an'la aralarındaki bütünsel bağın tesisi noktasında yetersiz olduğu aşikârdır. Programdaki bu eksikliğin giderilmesi öğretim elemanlarının ya da öğrencilerin bireysel çabasına bağlansa da devamlılık açısından çok verim alınamamaktadır.²⁷⁴

Bu anlamda getirilebilecek olan bir başka eleştiri, hazırlık sınıflarında verilen Arapça eğitiminin Kur'an'ı anlama noktasında yetersiz kalmasıdır. Bir çalışmada yapılan araştırmaya göre, ilahiyat öğrencileri arasında Kur'an'ı anlayarak okumanın önündeki engeller; Arapça bilgisinin yetersizliği, aldıkları din eğitiminin böyle bir çalışmayı içermemesi, mealci diye tabir

²⁷⁰ Şenat, s.296.

²⁷¹ San'ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm, **el-Musannef**, Beyrut, 1971, Cilt.3, s.368.

²⁷² Muammer Erbaş, "Kur'ân'ın Mânâ Boyutu Işığında Kur'ân Okuma'nın Anlamı", **Marife**, Yıl.7, Sayı.1,(Bahar 2007), s.31.

²⁷³ Şenat, s.154.

²⁷⁴ Şenat, s.297.

edilen gruba olan önyargılar, meal okumayı Kur'an okumadan farklı bir iş olarak görme, aileden getirdikleri sevaba dayalı Kur'an okuma anlayışı şeklinde sıralanabilir.²⁷⁵

Özetle; din eğitiminden beklenen, kişinin arınma ihtiyacına cevap verememe durumunun bir sebebi de öğrencilerin tam anlamıyla Kur'an ve sünnete dair bilgiyi öğrenemeyip onların muhtevassından uzak kalması olarak görülebilir. Burada yapılan tespit, Kur'an'ı lafzi olarak okumanın kıymetli olmadığı anlamını çıkarmamalıdır. İkisinin yeri ayrı olmakla birlikte burada vurgulanmak istenen esas; tezkiye sürecinde nasların etkisinin, anlam ölçüsünde değerlendirilmesidir.

²⁷⁵ Şenat,

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kelime anlamı itibariyle temizlemek, arıtmak, temize çıkarmak, arındırmak, fitri olana dönmek, temiz davranışlar ortaya koymak, her şeyin en iyi hâli, bir şeyi büyütüp yetiştirmek gibi anlamlara gelen tezkiye kavramı; aynı zamanda artma, nemalanma ve çoğalma gibi anlamları da içermektedir.

Terim olarak kavram; insanın kalbini ve ruhunu, büyük günahlar olarak anılan şirk ve inkârdan manevi destekle beraber temizlemesi sonucu gerçekleşen manevi bir temizlik olarak tanımlanmaktadır. Tezkiye bireyin inanç, fikir ve davranışlarında kirlerden arınarak sonrasında güzel ahlak ile süslenmesi süreci olarak da tarif edilebilir. Kaynaklarda nefsi ıslah etmek ve yararlı işlerle geliştirmek, nefsini ilim ve amelle geliştirip büyütme şeklinde kendine yer bulan kavramın, Kur'an'ın oluşturmaya çalıştığı Müslüman kimliğe, büyük katkı sunduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda tezkiye, kişiye bir hedef koyan sürecin adıdır. Arınma sonucunda insan, eşya karşısında özgürleşerek bir anlamda maddi olandan uzaklaşıp manaya yönelir. Bilinç ve irade dâhilinde tamamlanan bu süreç sonunda kişi, Müslüman kimliğinin inşasını da tamamlamış olur.

Kavramın bu kadar farklı tanımlarının oluşu, onun bir süreç olmasından kaynaklanmakta olup âlimlerin her biri bu sürecin farklı yönlerini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda tezkiye kavramı; kelime-i şehadet ile başlayan, sâlih amellerle sürdürülen, zikir, dua, tespih ile beslenen, infak, sadaka, zekât gibi amellerle desteklenen, daha sonra farklı amellerin de eklenmesiyle hayatın tüm safhalarına yayılan uzun soluklu bir eğitim programı şeklinde de tanımlanmıştır. Bu eğitimden geçen kişi, sonunda kendinde Allah'a tam anlamıyla itaat etme gücü bularak sâlih amellerle kendini yetiştirme iradesini gösterebilir hâle gelecektir. Bu tanım doğrultusunda tezkiye sürecini, Kur'an'ın ortaya koyduğu prensipleri insanın hayatına uyguladığı bir inşa süreci olarak da görmek mümkündür. İnsan açısından bu süreç; arınarak kişilik kazanma, olma sürecidir.

Tasfiye, tathir, habis , nefis gibi tezkiye kavramı ile ilişkili kavramlar, onun nasıl bir süreç olduğunu anlamada yardımcı olmaktadır.

Kur'an, kavramı manevi arınma süreci olarak ele almış ve onu Allah'ın arındırması, peygamberin arındırması ve kişinin arınmışlık iddiası boyutları ile konu edinmiştir. Manevi arınma kişinin çabasına bağlı kılınmış olsa da sonuç itibari ile Allah'a aittir. Kulun tezkiyesini onaylayacak tek merci Allah'tır. Allah bu onayı vermeyi, kendi emir ve yasaklarına uymaya bağlamıştır; ayetleriyle bu çabayı ödüllendireceğini haber vermiştir.

Kişinin kendinin arınmış olduğunu iddia etmesi ise Kur'an'da eleştirilmiş, bu arınmanın bilgisinin yalnızca Allah'a ait olduğu vurgulanmıştır.

Şems ve Cuma surelerinde yer alan ayetlerde; peygamberin, insanlara ayetleri okuyan, onları arındıran ve onlara kitabı ve hikmeti öğreten vasıflarından haber verilmektedir. Allah burada ve başka ayetlerde peygamberin görevlerini sıralarken onu; ayetleri okuyan, arındıran, kitabı ve hikmeti öğreten biri olarak konumlamaktadır. Tezkiye süreci bağlamında peygamberin insanları nasıl arındırdığı sorusu dikkat çekicidir. O, sapıklık içinde olan insanları arındırarak Allah'a yakın kullar hâline getirmiş, onların cehaletin eşiğinden çıkıp yüksek dereceler kazanmalarına vesile olmuştur. Her yönüyle olduğu gibi tezkiye sürecinin işletilmesi anlamında da peygamberin örnekliği dikkat çekicidir. Nitekim insan maddi ihtiyaçlarının yanında bir takım manevi ihtiyaçlara da muhtaç şekilde yaratılmıştır. Onlardan belki de en önemlisi, insanın anlam ihtiyacıdır. Moderniteyle beraber insanların algılarında meydana gelen değişiklikler, bu ihtiyaçların göz ardı edilmesi ile sonuçlanmış, maddi pek çok kazanıma ulaşan modern insan manevi yönden eksik kalmıştır. İnsanın kaybettiği anlamı bulmasında eğitimin ve özellikle din eğitiminin önemli bir rolü vardır. Bireyin yaşamını yeniden anlamlandırması, arınarak yeniden fitratına dönmesi ile inancı doğrultusunda bir hayat sürdürebilmesine bağlıdır.

Tezkiyeyi, bir olma, dönüşüm ve nihayetinde kişilik kazanma süreci olarak değerlendirebiliriz. Yukarıda geçtiği üzere bir dünya görüşü edinme çabası veya anlam arayışı olarak da görebileceğimiz bu arınma sürecinde değerler, özellikle gençlik döneminde ayrı bir öneme sahip olup duygusal, dinî ve ahlaki gelişim de bu sürecin vazgeçilmez bir parçası konumundadır. Ancak modernizm ve onu takip eden postmodernizm süreçlerinde, kişilerin değer algısında değişimler meydana gelmiştir. Kutsaldan kopuş durumu olarak tarif edilen sekülerizm, modernitenin etkisiyle tüm dünyayı etkisi altına alan bir anlayışın gelişmesine sebep olmuştur. Bu süreçte birey hem kendi yaşantısı hem de toplumsal ilişkileri bağlamında aldığı kararları doğaüstü bir otoriteden değil, bizzat kendi iradesinden alır. Birey artık hayatına dair bir şeyi açıklarken referans olarak dini değil, bilimi alır. Ancak bireyin ihtiyaçlarını yok sayan bu akım birçok boşluğun meydana gelmesine sebep olmuş, insanların büyük bir kısmının anlam krizi ile beraber tekrardan manevi olana yönelişinin başlamasına vesile olmuştur. Bireyin kaybettiği anlama tekrar kavuşabilmesinde din eğitiminin etkisi önemli görülmektedir.

Tezkiye süreci, sonuç olarak her birey için aynı sonucu hedeflemiş olsa da sürecin işleyişi herkes için farklı ve kendine göre gerçekleşir. Din eğitimi, bireydeki manevi olana yönelişi bu anlamda organize edebilmeli, bu bireysel süreçlerde kişiye yardımcı olabilmelidir. Tezkiye süreci ile beraber kişide dinî değer, dinî bilinç ve dinî davranış anlamında kazanımlar

söz konusu olur. Manevi arınmasını gerçekleştiremeyen bireylerde kişinin inandığı din, doktrinel bilgiden öteye geçemez ve dinin hayata dair prensipleri birey tarafından içselleştirilemez. Bunun sonucunda birey dinini hayatında aktifleştiremeyerek, değerleri davranışa aktaramaz. İnandığı gibi yaşayamayan birey hayatındaki bu tutarsızlık sebebiyle hem bu dünya da hem ahirette mutsuz olur. Bu anlamda kişiye verilecek eğitimin bu gayeye hizmet etmesi önemli görülmektedir.

Çalışmada geçtiği üzere din eğitiminin arındırarak, inancı bilinçli bir dindarlığa dönüştürmesi noktasında, bu eğitimin en yüksek olarak verildiği ilahiyat fakültelerinde durumun nasıl olduğu, yapılan eleştiriler ve öneriler kapsamında ele alınmıştır. İlahiyat fakültelerinde verilen eğitimin böyle bir amacı olup olmadığı tartışmaları olmakla beraber kurumun kuruluş amaçları ve günümüzde ilahiyat fakültelerinin vizyon ve misyonları incelendiğinde, bu kazanımlara sahip bireylerin yetiştirilmesinin amaçlandığı görülmektedir. Yüksek öğretimin kişilere dinî şuur kazandırması amacının olduğu kabul edilmekle beraber bu doğrultuda farklı nedenlerden kaynaklanan birtakım eksiklikler olduğu gözlemlenmektedir.

İlahiyat fakültelerinin İslam kültürünü tarihselleştirilerek, geçmişte yaşanan ve biten bir hadise olarak aktarması sorunu; İslam'ı yaşanabilir bir din olma hâlinde uzaklaştırarak onu, yalnızca gerçekleştirilmesi mümkün olmayan istekler bütünü olarak algılanmasına sebep oluşu; bilginin belirli formlar içerisinde öğrenciye sunularak öğrencinin zihnini, sunulan forma yönlendirilmesine sebep oluşu; bu durumun, öğrenciler tarafından dinî kaynaklardaki anlayışların hangi diyalektikte oluştuğunun anlaşılmasında onları sınırlandırışı; dersler arasında dikey ve yatay bir bütünselliğin bulunmaması; programlar oluşturulurken derslerin zamansal açıdan öncelik ve sonralığına dikkat edilmemesi, seçmeli dersler arasında da yine bir kopukluğun oluşu; derslerde aktif rol alamayan öğrencilerin ders dışı faaliyetlerde de bireysel, sosyal ve kültürel becerilerini geliştirebilecek etkinliklere ulaşma noktasında sıkıntı yaşamaları; ölçme ve değerlendirme kısmının, öğrencinin verilen malumatı ezberleyip ezberlememesine dayalı oluşu ve bunun sonucu olarak bilgiyi içselleştirmede sıkıntı yaşamaları, hoca ile öğrenci arasında usta-çırak ilişkisinin tesis edilememesi şeklinde sıralanabilir.

İlahiyat eğitimine yöneltilen bu eleştiriler, aynı zamanda tezkiyenin önündeki engeller arasında sıralanabilir. Bu eğitim anlayışı, dinî davranışların anlamdan koparak ritüel hâline gelmelerine, bireyin dinî naslardan kopukluğu sebebiyle inancını hayatına yansıtamamasına, modernitenin getirisi olarak dünyevileşme problemi ile başa çıkamamasına ve teknoloji ile olan imtihanında başarılı olamamasına ve son olarak, gelişen irade eksikliğine sebep olarak da gösterilebilir.

Yüksek din eğitimi alan öğrencilerin muhatap oldukları eğitim programları yukarıdaki perspektif dâhilinde incelenmiş, seçilen dersler ile bu derslerin amaç ve içeriklerinin bireyin arınma sürecine etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada beş tane ilahiyat fakültesinin Bologna Süreci dâhilinde internet sitelerine eklenen bilgi paketleri incelenerek tek tek derslerin içerik, amaç ve kazanımlarının sonuç itibari ile tezkiye sürecine katkıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu değerlendirmelerin sonucunda, ilahiyat programlarına ve eğitim anlayışına katkı sağlamasını umduğumuz bazı öneriler getirilebiliriz.

Bireyin arınma sürecinin önündeki en büyük engellerden biri, onun Kur'an'dan kopuk bir dinî hayat sürdürmeye çalışmasıdır. Kişinin Kur'an'la ilişkisini tesis edememesinin altında pek çok neden yatmakla beraber bu sebeplerden hiçbirisi, Müslümanın hayatından Kur'an'ın bu kadar dışlanmış olmasının bahanesi olarak kabul edilemez. Yüksek din öğretimi alan ilahiyat öğrencileri için program amaçları arasında, Kur'an'ın en azından bir kere tamamının okunması yer alsa da pratikte büyük oranda bu hedefe ulaşılamamaktadır.²⁷⁶ Bu durumun çözülmesi için bu sorumluluk ilahiyat fakültesi programlarında yer alan Kur'an ve Tefsir derslerine bırakılmamalı; Kur'an, yapılacak olan bir çalışma ile konularına göre ilgili disiplinler arasında paylaştırılmalıdır. Böylece her disiplin alanı ile ilgili ayetlerden öğrenciyi sorumlu tutarak program sonunda öğrencinin, Kur'an'ın tamamıyla karşılaşmış ve tanışmış olması sağlanabilecektir.

Programlarda ders hedeflerinin gerçekleştirilememesi, genel olarak ders saatlerindeki zaman sınırlamasına bağlanmaktadır. Görüldüğü üzere bu kısıtlı zaman diliminde öğretim elamanları ancak teorik aktarım yapabilmektedir. Buna çözüm olarak yurt dışında “teaching fellow”²⁷⁷ diye tabir edilen ve uygulanan sistemin bir benzeri ilahiyat programlarına dâhil edilmesi önerilebilir. Şöyle ki, önerilen bu sistemde dersler teorik ve pratik olarak iki kısma ayrılmaktadır. Dersin teori kısmı, ders için atanan öğretim elemanı tarafından verilmekte olup sonrasında üniversite bünyesinde bulunan yüksek lisans ve ya doktora öğrencilerinin yürüttüğü, teori kısmında işlenen konunun tartışıldığı pratik dersler öğrenciye sunulur. Bu dersler sayesinde öğrenciler konuları derinlemesine öğrenirken doktora öğrencileri de bir nevi pratik yapmış olur. Teori dersinde verilen okumalar, pratik derslerinde takip edilerek öğrencinin

²⁷⁶ Şenat, “*İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kur'an Okuma Ve Tecvid Dersinin İşlenişiyile İlgili “Kanaatleri Üzerine Bir Araştırma”*”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.42, Sayı.42, (2016), s.216.

²⁷⁷ Bu sistem daha çok doktora öğrencilerine öğretebilmeyi öğretmek üzere inşa edilmiş olsa da öğreten ve öğrenen bağlamında çift yönlü kazanımlar içermektedir.

“Teaching Fellow & Requirements”, <https://gsas.vale.edu/academic-requirements/teaching-fellows-requirements>, (7.11.2020)

gelişimi takip edilebilir. Bu şekilde öğrenci ders programında karşılaştığı konuları tüm boyutlarıyla tartışma ve öğrenme imkânı elde etmiş olur.

Ders içerikleri göz önüne alındığında literatür ile ilgili kısım dikkat çekmektedir. Derslerde genelde dersin kaynakları ezberletilmek sureti ile öğrenciye verilmekte, onun bu kaynaklarla teması göz ardı edilmektedir. Bununla beraber öğrencilere son sınıfa gelene kadar akademik yazı yazma sorumluluğu verilmemektedir. Öğrencinin okuma ve yazma melekelerinin geliştirilmesi maksadıyla derslerde işlenen konularla alakalı spesifik okuma ve yazma ödevleri verilmeli, belli bir okuma yapmadan programı geçmeleri engellenmelidir.

Tezkiye süreci bir bilinç dönüşümü durumudur. Bunun için bilgilenmenin yanında bir hâl aktarımı söz konusudur. Hoca ile öğrenci arasındaki ders dışı iletişimin öğrenci gelişimi açısından faydalı olduğu pek çok araştırmada ispatlanmıştır.²⁷⁸ Manevi gelişimde kritik konulardan biri “*hâl aktarımı*” olduğundan dolayı hoca ile öğrenci ilişkisinin üniversitelerde ne ölçüde gerçekleştiğini ele almamız gerekir. Bu çerçevede Batı’da “*Residential College*” şeklinde ifade edilen “*konaklama tesisli fakülte*” konusu, ders dışı hoca öğrenci etkileşimi açısından güzel bir örnektir. Bu tarz fakültelerde yaşam ülkemizdeki üniversite yurtlarından farklıdır. Temel fark, Türkiye’de yurtlar öğrenciler için yalnızca konaklama fonksiyonuna sahipken Batı’da kullanılan “*Residential College*” konseptinde, o fakültede okuyan öğrenciler ve ders veren hocalar aynı kampüs içerisinde hayatlarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla hayatın her anında bu fiziki yakınlık öğrenci ve hocaları “aynı topluluğun” bir parçası yapmaktadır. “*Residential College*” yaklaşımının olmadığı üniversite ortamlarında hoca-öğrenci ilişkisi sadece okulda ders alınan saatlerde yaşanmakta ve sadece akademik konsept üzerinden hayatın diğer alanlarına daha az dokunulan bir eğitim gerçekleşmektedir. Bu da hoca ile öğrenci arasında muhtemel bir “manevi” etkileşimin önüne geçmektedir.

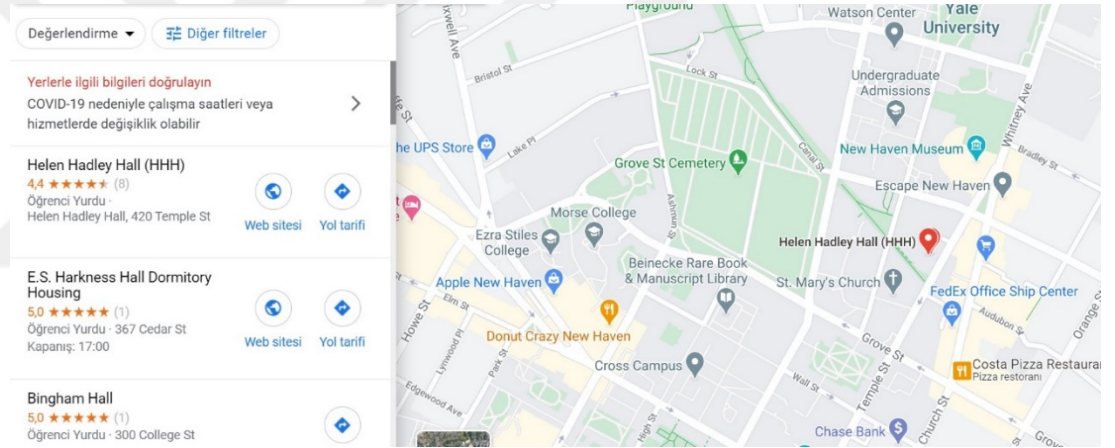
Öne çıkan “*Residential College*” konseptli okullar, İngiltere’de Cambridge, Oxford; ABD’de ise Harvard ve Yale üniversitelerinde mevcuttur. Buralarda Türkiye’deki kampüs girişinde güvenlik kontrolü olan kapalı bir üniversite yaklaşımı yerine, şehrin içerisinde adeta bir “üniversite mahallesi” yaklaşımı esas alınmaktadır. Mahallelerin kuruluşuna baktığımızda hayatın merkezinde kilise ve kütüphane görülür ve böyle bir yaşamın merkezinde aslında dinî ve manevi bir esintinin eğitimle beraber vurgulanmak istediği anlaşılabılır.²⁷⁹ Bu mahallelerde

²⁷⁸ Bradley E. Cox and Elizabeth Orehovec, "Faculty-Student Interaction Outside the Classroom: A Typology from a Residential College" **The Review of Higher Education**, Vol.30, No.4, (June 2007), s.343-362.

²⁷⁹ Peter J. Gomes, “Affirmation and Adaptation: Values and the Elite Residential College” **Daedalus**, Vol.128, No.1, (Winter 1999), s.101-119.

öğretim görevlilerinin aileleriyle birlikte yaşamı, karşı kaldırımda öğrencilerin kaldığı yurt binasıyla iç içe geçmektedir. Bu tarz üniversitelerin çoğunda öğrenciler ilk yılında direkt kampüs içerisindeki yurttan konaklayıp eğitim, yemek, spor, kafe vs. gibi hayatın her alanında hocalarıyla beraber yaşamı tecrübe etmek durumundadırlar. Öğrenci-hoca ve öğrenci-öğrenci etkileşiminin en çok olduğu yerin “*Residential College*” tarzı üniversite hayatında görüldüğü aşikârdır.²⁸⁰

Şekil 1 Yale Üniversitesi Kampüs Haritası

Yukarıdaki Şekil 1’de 8 Eylül tarihli Yale Üniversitesinin kampüsünü, Google Haritalar üzerinden bir örnek olarak göstermeye çalıştık.²⁸¹ 1701 yılında kurulan Yale Üniversitesi; ABD’nin doğu kıyısında, Connecticut eyaletine bağlı New Heaven şehrinde yer almaktadır. Yaklaşık 320 yıl önce papaz yetiştirmek için ruhbanların kurduğu bir okul olan yapı, şu anda hâlen bünyesinde 14 adet “*Residential College*” bulundurmakta ve özellikle lisans öğrencileri eğitimlerini buralarda sürdürmektedir. Haritada da görüleceği üzere öğrenci yurtları hayatla ve özellikle kilise ile iç içedir.

Daha yakın dönemde ise “*Residential College*” yaklaşımı daha genel bir çerçeveye evrilmiş ve öğrencinin, okul içerisindeki yurttan kalmasa bile “fakülte toplumunun” bir parçası olduğu vurgulanır hâle gelmiştir. Burada “*community*” olarak bahsedilen toplum grubunun bir

²⁸⁰ Barrett J. Taylor, Christopher C. Morpew, “An Analysis of Baccalaureate College Mission Statements” *Research in Higher Education*, Vol.51, (August 2010), s.483-503.

²⁸¹ *Yale Üniversitesi Kampüs Haritası*, https://www.google.com/maps?q=yale+kamp%C3%BCs&um=1&ie=UTF-8&sa=X&ved=2ahUKewj38vjPrd3tAhXwsosKHZPPDmwQ_AUoAXoECAMQAw (12.11.2020)

parçası olmak için üniversitelerde etkileşim odaklı pek çok kulüp faaliyeti ve diğer sosyal aktiviteler yapılmaktadır.

Görüldüğü üzere Batı’da, eğitimde belki açıkça amacına yer verilmese bile bugün din eğitimi dışında her konuda gerekli hâle gelen “*hâl aktarımı*” bazlı bir üniversite hayatı, yaklaşık 300 yıldan beri pratikte uygulanmaktadır. Bu yapıların; tarihimizde her mahallede bulunan ve o mahallenin her türlü problemi ile ilgilenen, âdeta manevi danışman konumunda olan tekke şeyhlerinin işlevini gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu işlevin yüksek din eğitimi verilen mevcut kurumlarda tesisinin sağlanması amacıyla bu modelin benzerlerinin nasıl bir oryantasyon sağlanarak tesis edilebileceğinin araştırılması bu bağlamda önemli görülmektedir. Hemen hemen her ilahiyat fakültesinde bulunan camilerin bu anlamda aktif değerlendirilmesi süreç içerisinde faydalı görülmektedir.

Bu öneriler doğrultusunda içeriği itibariyle tezkiye sürecine katkı sağlayacağı düşünülen derslerin programlarına dair örnek bir işleyiş aşağıda yer almaktadır. Bunlar;

3.1. Kur’an’ı Kerim ve Tecvit Dersi Uygulama Örneği

Ders: Kur’an’ı Kerim ve Tecvit

Konu: Yüzüne Okuma Tâlim Usulü Üzere Ezbere Okuma-Şems Suresi

Araç ve Gereçler: Bilgisayar, Kur’an’ı-Kerim; Ramazan Pakdil, Fatih Çollak vb. görüntülü ve sesli tâlim, yüzüne okuma kayıtları; Abdurrahman Çetin Kur’an Okuma Esasları.

Kazanımlar: Öğrenci her konuda Kur’an’ı referans alabilmek adına Kur’an’a başvurarak araştırma yapmayı öğrenir, bütünsel bir Kur’an anlayışı elde eder.

Giriş: İlk olarak öğrencilere dönem başlarında, o dönem hangi konu ve okumalardan sorumlu oldukları ile alakalı bir çizelge verilir. Bu şekilde öğrenci hangi hafta hangi konunun işleneceğini bilerek derse hazırlıklı gelme imkânı elde eder.

Dersin İşlenişi: Kur’an eğitimi öğrenciye harflerin öğretilmesi ile başlar. Harfler; isim, mahreç ve sıfatları okuyuşun doğru olabilmesi adına tek tek önem arz eder. Bu bilgilerin kitabi olarak bilinmesi yeterli olmayıp “Fem-i Muhsin” metodu ile bir üstattan öğrenilmeleri gerekir.²⁸² Bu açıdan dersi işleyen hoca öğrencinin kendine odaklanmasını sağlayarak ilk örnek

²⁸² Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekir el- Mar’aşî, **Cühdü’l- Mukil**, Konya: Vilayet Matbaası, 1872, s.5.

okumayı gerçekleştirir. Sonrasında ders “sema, arz ve eda” metotlarıyla devam eder.²⁸³ Bu metotlar uygulanırken imkân dâhilinde projeksiyon, bilgisayar gibi teknolojik aletlerden yararlanılır.²⁸⁴ Kur’an okumanın eksiksiz olarak tamamlanması, anlamın da metne dâhil olması nedeniyle, ancak telaffuz edilen metin anlaşılırsa gerçekleşebilir. Bu nedenle okunan ayetlerin anlamlarının tefsir dersinin alanına girilmeden tetkik edilmesi gerekmektedir. Hoca, Şems suresinin anlamını açıklar; hocanın ayetler arasında kurduğu bağlantılarla öğrencilerin yaşadıkları hayata Kur’an perspektifinden bakmayı öğretebilmesi hedeflenir. Şems suresinde yer verilen; arınan kimsenin kurtuluşa ereceği müjdesi, arınmanın önemi, bireyin hayatına etkisi hakkında açıklamalarda bulunur. Diğer ayetlerle bağlantı kurularak anlatılan konunun pekişmesi amacıyla Kur’an’da yer alan arınma ile ilgili diğer ayetlerin araştırılmasını öğrenciye ödev olarak verir. Öğrenci, araştırdığı bu ayetleri teori dersinden sonra doktora öğrencilerinin yönettiği pratik dersinde konuşarak öğrenmelerini pekiştirmiş olur. Böylelikle her ödevde verilen farklı ayetler neticesinde öğrenci Kur’an’a başvurabilmeyi, O’ndan araştırma yapabilmeyi öğrenirken bütüncül bir Kur’an bilgisinin kendinde oluşmasına katkı sağlamış olur.

Zekât ve sadakanın arındırıcı etkisi üzerine durularak öğrencilerin bunu bizzat tecrübe etmeleri adına kurdukları kulüpler vesilesi ile onların infak etmeleri teşvik edilir. Kulüplerde yaptıkları çalışmalar, kütüphane kullanımı, pratik derslere katılım öğrencinin ders saati dışında sorumlu olduğu kredinin tamamlanmasını sağlarken bir yandan da ders dışı öğrenmenin devam etmesine vesile olur. Yaptıkları ezberler ile namaz kıldırımları noktasında erkek öğrencilere destek olunarak hemen her ilahiyat fakültesi içerisinde bulunan cami, dersin pratik uygulama alanı olarak kullanıma sunulmuş olur. Ölçme ve değerlendirme kısmında ise hem ezberlerin hem tecvit bilgisinin hem de yapılan bu araştırmaların ayrı ayrı değerlendirilmesi şeklinde ölçülmesiyle öğrencinin yalnızca ezberci anlayışla yetiştirilmesinin önüne geçilmiş olunması umulur.

3.2. Arapça Dersi Uygulama Örneği

Ders: Arapça

Konu: Okuma Parçası: Hz. Peygamberin Sünneti

Araç ve Gereçler: Bilgisayar, okuma metni

²⁸³ Necati Tetik, **Kıraat İlminin Talîmi**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990, s.92-98.; Nazif Yılmaz, **Kur’an Öğretiminde Temel İlkeler ve Yöntem-Teknikler**, İstanbul, 2012, s.5-7.

²⁸⁴ Abdullah Benli, “İlahiyat Fakültelerinde Yürütülen Kur’an Okuma ve Tecvid Dersleri İçin Bir Program Önerisi” **Bilimname**, Cilt.18, Sayı.1, (2015), s.136.

Kazanımlar: Öğrenci Arapça dilinde yazılmış olan metinleri okuyarak anlayabilir, dinlediği zaman metin ile alakalı sorulara cevap verebilir, metinde yer alan di bilgisi kaidelerini tespit edebilir.

Giriş: Yüksek din öğretimi programlarında yer alan derslerin çoğunun temel kaynaklarının Arapça olması, bu dilin öğreniminin önemini gözler önüne sermektedir. Arapça derslerinde belli bir başarının yakalanabilmesi adına, özellikle Arapça hazırlık programlarına eklenecek bazı maddelerin etkili olması umulmaktadır. Öncelikle öğrencilerin yabancı dil öğrenme üzerine geliştirdikleri ön yargılarının giderilmesi için kaygılarını düzenleyici etkinlikler yapılmalı, bu şekilde öğrenciler yeni bir dil öğrenmeye motive edilmelidir.

Öğretime başlamadan önce yapılacak olan bir seviye tespit sınavı ile öğrenciler seviyelerine göre ayrılmalı, eğitim süreci içerisinde sık periyotlarla bu değerlendirmeler devam ettirilerek öğrencinin seviyesine uygun eğitim alması sağlanmalıdır. Özellikle hazırlık sınıfında verilen derslerde ana dili Arapça olan hocalar tercih edilmelidir. Dersler, verilecek olan ders dışı ödevlerle desteklenmelidir.

Dersin işlenişi: Hazırlık sınıfında öğrenciler gruplara ayrılarak her birinden ilgilendiği alana dair bir konu seçmeleri istenir. Bu konular çerçevesinde proje hazırlayan öğrenciler araştırma yaparak farklı şekillerde ödevlerini hazırlarlar. Bu kimi zaman yabancı biri ile yapılan röportaj ya da ilgili konu hakkında hazırlanacak olan bir rapor şeklinde olurken kimi zamanda gruplar arası münazara şeklinde gerçekleştirilir. Hazırlık derslerinde okuma yazma ve dinleme etkinlikleri bir arada götürülerek öğrencinin dile hâkimiyeti arttırılmaya çalışılır.

Öğrenci kulüpleri etkin olarak kullanılarak burada öğrencilerin ilgi alanları dâhilinde dil ile ilgili çalışmalar yapması sağlanır. Dil öğretimi hazırlık sınıflarında belli bir noktaya getirilerek sonrasında tefsir, hadis, Kur'an gibi derslerle devam ettirilir. Bu şekilde öğrencilerin dili etkili bir araç olarak kullanabilmeleri sağlanmış olur.

3.3. Tefsir Usulü ve Tefsir Dersi Uygulama Örneği

Ders: Tefsir

Konu: Tezkiye Kavramıyla İlişkili Ayetlerin Klasik Metinlerden Tespit Edilerek Okunması

Araç ve Gereçler: Kur'an'ı Kerim, Kur'an'ı Kerim sözlüğü, seçilen metinlerin yer aldığı dokümanlar; Kurtubî, el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân; Beydâvî, Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl;

Nesefî, Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl; Hâzin, Lübâbu't-te'vîl fî meânî't-tenzîl; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît; İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm; Seâlibî, el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân.²⁸⁵

Kazanımlar: Öğrenci kelime ve kavramların lügat ve dinî anlamlarını bilir, hayata Kur'an perspektifinden bakabilme becerisi kazanır.

Giriş: Dönem başında her bir öğrenciye ders planının yazılı olarak sunulması, öğrencinin zihninde o dersle ilgili belli bir şemanın oluşmasına vesile olmakta, bu durumun öğrencilerin hazır bulunuşluluk ile ilgili durumlarına olumlu bir katkı sağladığı düşünülmektedir.

Dersin İşlenişi: Kur'an-ı Kerim'in gönderilmesinin temel nedenlerinden biri insanların güncel problemlerine çözüm bularak onları dünya ve ahiret mutluluğuna erdirmektir. Tefsir derlerinin amacı bu mutluluğu elde edebilmeleri için onlara Kur'an perspektifinden bakabilme becerisi kazandırmak olmalıdır. Bu doğrultuda işlenecek dersler için öncelikle öğrencinin usul dersinden, tefsir yaparken hangi kaynaklara ne şekilde ulaşacağı, müfessirlerin durumlarının bilinmesi ve bunun tefsire etkisi ile tefsir yaparken amaç doğrultusunda kaynak kullanabilme kazanımlarını elde ettikleri varsayılır. Öğrenci derse gelmeden önce konuya ait kavramı araştırır, kavramın geçtiği ayetleri bulur ve okumasını yapmış bir şekilde derse gelir. Bu hazırlık, ders konusu özelinde ayetlerin Kur'an sözlüğünden faydalanmak sureti ile hangi surelerde geçtiğinin tespit edilmesi, bu ayetlerin toplu bir şekilde okunarak kavramın Kur'an açısından ne ifade ettiğinin anlaşılması çabası olarak gösterilebilir. Öğrencinin bu hazırlığı yaparken ayetlerin tefsirlerine bakmaması istenir. Bu şekilde öğrencilerin ayetleri anlamaya çalışmada herhangi bir etki altında kalmamaları hedeflenmektedir. Derste ayetlerin ilk önce kelime kökenlerini de içerecek şekilde metne bağlı kalınarak tercümesi gerçekleştirilir. Sonra, öğrencilerden ayetlerin mesajından ne anladıklarını kısa bir şekilde anlatılması istenir. Sınıftaki tüm öğrencilerin katkılarıyla genel bir sonuca ulaşılması hedeflenir. Bu süreçte dersin hocası ayetin ne söylemiş olabileceği, konu ile ilgili farklı yorumların neler olabileceği, ayetin diğer ayetlerle bağlantılarının nasıl olduğu, ayetin günümüze ne söylemiş olabileceği²⁸⁶ sorularını sorarak bu şekilde hem öğrencileri yönlendirmiş hem de konuyu sağlıklı bir şekilde sonuçlandırmış olur. Ayetlerin tefsirlerden okunması dersin son bölümüne bırakılarak bu

²⁸⁵ “Program Tanımları”, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, <http://bologna.ibu.edu.tr/akts/indexakts.php?&id=193&lang=tr-TR> (10.10..2020)

²⁸⁶ İsmail Çalışkan, “Bir Tefsir Dersi Örneği” *Cumhuriyet Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, (2012) s.813.

şekilde hem öğrencinin ayeti anlama noktasında zihinsel bir çaba sarf etmesine imkân tanınırken hem de dersin sonunda konunun doğru bir şekilde anlaşılması sağlanmış olur.

Bu şekilde işlenen bir ders sonucunda; kelimelerin lügat ve dinî kullanımı arasındaki farkları görebilmeleri, Kur'an hakkında konuşabilme, akıl yürütebilme cesareti kazanmaları, ayetlerin yaşadığımız hayata dair mesajlarının görülmesi, konu temelli araştırmalarla Kur'an'ın bütünsel bir yaklaşımla ele alınması kabiliyetinin geliştirilmesi kazanımlarının öğrencilere kazandırılması beklenmektedir. Bu kazanımlar sonucunda öğrenci ile ilahi mesaj arasında kurulan köprünün, öğrencinin arınma sürecine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.4. Hadis Dersi Uygulama Örneği

Ders: Hadis

Konu: Seçme Hadis Metinleri

Araç ve Gereçler: Seçilen hadislerin yer aldığı doküman, klasik hadis kaynaklarından seçilen temel eserler; Buhârî, el-Câmi'u's-Sahîh, (Kütüb-ü Sitte içerisinde I-III. ciltler) Çağrı Yay., İstanbul 1981.; Müslim, Sahîh, (Kütüb-ü Sitte içerisinde IV-VI. ciltler) Çağrı Yay., İstanbul 1981.; Ebu Davud, Sünen, (Kütüb-ü Sitte içerisinde VII-XI. ciltler) Çağrı Yay., İstanbul 1981.; Tirmizî, Sünen, (Kütüb-ü Sitte içerisinde XII-XIV. ciltler) Çağrı Yay., İstanbul 1981.; Nesâî, Sünen, (Kütüb-ü Sitte içerisinde XV-XVI. ciltler) Çağrı Yay., İstanbul 1981.; İbn Mâce, Sünen, (Kütüb-ü Sitte içerisinde XVII-XVIII. ciltler) Çağrı Yay.

Kazanımlar: Öğrenci hadisin sıhhatini tespit ederek, okuduğu hadislerde yer alan anlamı yaşadığı dinin manevi yönünü inşasında kurucu irade olarak kullanabilir.

Giriş: Bireyin İslam'ın manevi yönünü yaşayabilmesi, Hz. Peygamber'in örnekliğinden ve onun sünnetinden faydalanabildiği ölçüde gerçekleşebilmektedir. İslam toplumlarının varlık kaynağını vahiy oluştururken, hadis ve sünnetler ise o toplumun açık ve arınmış bir hayat tasavvuru inşasında kurucu irade olarak varlık göstermektedir.²⁸⁷ Dinin anlaşılması ve yaşanmasında bu derece öneme sahip olan hadislerin öğretimi, dikkatle değerlendirilmesi gereken bir konudur. Hadis derslerinin bireyin hayatında bu inşa sürecini gerçekleştirebilmeleri ve etkilerinin arttırılabilmeleri için derslerin işlenişine dair öneri aşağıda yer almaktadır.

²⁸⁷ Albert Schweitzer, **Medeniyet Felsefesi**, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2011, s.28-30.

Dersin İşlenişi: Dönem başında öğrencilere verilen hadis metinleri ile hem öğrencide o dönem derste ne yapacaklarına dair bir fikrin oluşması hem de öğrencinin derslere zihni olarak hazırlıklı gelebilmesi hedeflenir. Seçilen bu metinlerde, farklı kaynaklardan belli konular üzerine yoğunlaşılır. Bu sayede öğrencilerin bir konuyu hadis kaynaklarından derinlemesine araştırma ve öğrenme yetkinlerinin gelişmesi sağlanırken aynı zamanda konu çeşitliliğinin fazla, ancak öğrenmenin yüzeysel olduğu bir modelinde önüne geçilmiş olur. Hadislerin metin ve senet olmak üzere iki kısımdan oluştuğu, senet tenkidinin hadisi anlamada ve uygulamada ilk şart olduğu öğrenciye aktarılarak metin tenkidinde başvurulacak hususlar bizzat öğrenci tarafından uygulanarak öğretilmeye çalışılır. Sünnetin senedinin öneminin öğrencilere iyi kavratılması öğrencilerin sahih hadislere ulaşmasını kolaylaştırır ve bu sayede yanlış ve batıl inanç biçimlerinin önüne geçilmiş olur. Hadis metinlerinde yer alan kavram ve hikmetlerin ön plana çıkarılarak yapıldığı bir hadis eğitimi ile öğrencilere peygamberin tarihî bir şahsiyet olmasının ötesinde, sünnetiyle her an yanımızda olduğu hissettirilebilir.²⁸⁸ Aşağıda, bireyin dinî yaşamının şekillenmesinde önemli role sahip olduğu düşünülerek konuya örnek teşkil edebilecek bir hadisin kavramlarının incelenmesi örnek olarak gösterilecektir.

Abdullah b. Amr: “Resulullah (s.a.v.) bir gün bize: ‘İnsanların en faziletlisi kimdir?’ diye sordu. Sahabe: ‘Allah ve Resulü daha iyi bilir!’ deyince, Resulullah (s.a.v.): ‘Kalbi mahmûm (pak), dili doğru sözlü olan herkes!’ buyurdular. Bu sefer sahabe: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Doğru sözlülüğün ne demek olduğunu biliyoruz. Mahmûmu’l-kalb ne demektir?’ diye sordular. Resulullah (s.a.v.) şöyle cevap verdi: ‘Mahmûmu’l-kalb, Allah’tan korkan tertemiz kalptir; içinde günah, zulüm, kin, haset yoktur.’”

Öncelikle hadis metninde yer alan kavramların öğrenci tarafından tespit edilmesi istenir. Sonrasında öğrencilere bu kavramlardan ne anladıkları soruları yöneltilir. Öğrencilerin cevaplarını toparlayarak gerekli eklemeleri yapan öğretim elemanı, daha sonrasında kavramlar arasındaki ilişkiyi kurarak öğrencinin zihninde bütünsel bir kavrayış oluşmasını sağlamaya çalışır. Bu sayede öğrenciler, ezberci bir anlayıştan uzaklaşarak hadiste yer alan kavramların yaşadıkları hayat ile irtibatını kurarak kalıcı bir öğrenme gerçekleştirme imkânı elde eder. Ayrıca hadislerin bu şekilde okunması öğrencinin zihnindeki evrensel bir

Yapılacak olan hadis eğitiminde bütüncül bir anlayışın benimsenmesinin, öğrencinin dinî bir görüş inşa etmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Hadislerin ayet ve diğer hadislerle ilişkisi, verilen hadis eğitimi içerisine dahil edilmelidir. Teori derslerinde okunan

²⁸⁸ İlyas Canikli, “Hadis Öğretimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.23., (2010), s.141-164.

metinlerin yer aldığı kaynaklar, hadisin metninde yer alan kavram ve değerlerin güncel hayata yansımaları, pratik derslerinde tartışılmalı ve pekiştirilmelidir. Verilecek olan ödev ve okumalarla öğrencinin ders dışında öğrenmesini sürdürmesi sağlanmalı, bu şekilde öğrenciden kredisini tamamlanması istenmelidir. Öğrencilerin öğrendikleri hadisleri sunabilecekleri pratik alanlar oluşturulmalı, bu bağlamda fakülte camileri aktif olarak kullanılmalıdır. Bütüncül olarak yapılacak olan bir hadis öğretimi ile peygamberin görevleri arasında bulunan tezkiyenin bireyde gerçekleşebilmesine imkân tanınması daha mümkün görülmektedir.

3.5. İslam İbadet Esasları Dersi Uygulama Örneği

Ders: İslam İbadet Esasları

Konu: Genel Olarak İbadet ve İbadetin Esasları

Ders Araç ve Gereçleri: Şürûnbulâî, Merâkî'l-felâh bi-İmdâdî'l-fettâh, Kahire, 1315; Fahrettin Atar ve .dğr., İslam İlmihali, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.; Süleyman Ateş, Yeni İslam İlmihali, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.

Ders Kazanımları: Öğrenciler dinin davranış boyutu olan ibadetleri gerçekleştirmek vasıtası ile ilahi olanla bağ kurabilme imkânı elde eder.

Giriş: Öğrencilerin arınma sonucunda inşa ettikleri dinî bir hayat görüşünün davranışa dönüşebilmesi, inandıkları dinin bu alana dair ne söylediğini bilmekle mümkün olur. Öğrencilerin bu bağlamda gelişebilmeleri bu dersin içerikleri ile ilişkili görülmektedir.

Dersin İşlenişi: Yüksek din öğretimi alan öğrencilerin, öğrendikleri bilgileri pratikte yaşayamamasının sebeplerinden biri; ezberci eğitim anlayışının neden olduğu, dine ait bilginin tarihi bir malumat şeklinde sunulması olarak görülmektedir. Bu anlayışın yerini anlamlı öğrenmenin alabilmesi gayesiyle, derslerde öğrencilere ibadetler hakkındaki bilgiler, önceki öğrenmeleri ile ilişki kurabilecekleri şekilde verilmelidir. İbadetlerin şekil olarak öğretilmesi ile birlikte manevi yönü ele alınmalı, güncel problem çözümleri üstünde durulmalıdır. Teori dersinde işlenen ibadet konusu, pratik derslerinde detaylandırılmalı; ibadetler vesilesi ile Allah ile kul arasında kurulabilecek olan bağın önemi üzerinde durularak bu konuda öğrencilerin farkındalığı arttırılmalıdır. Makale, ansiklopedi maddesi veya temel kaynaklardan pasajlar şeklinde verilecek olan okuma ödevleri ile öğrencilerin ders dışı öğrenmeleri desteklenmelidir. Davranışa dönüşmesi beklenen bu derse ait bilgilerin, dersin hocası tarafından içselleştirilmiş olmasının, öğrencilerin rol model olarak öğrenmelerini pekiştireceği düşünülmektedir. Hoca ile

öğrenci arasındaki etkileşimin ders dışında da devam etmesiyle, öğrencinin aklına takılan sorular gerekirse ders dışı zamanlarda da cevaplandırılarak kalıcı bir öğrenme tesis edilmeye çalışılmalıdır.

Son olarak, kişi inandığı dini yaşantı hâline getiremediğinde, değerleri ile davranışları arasındaki tutarsızlıktan ötürü kendini bir iç çatışma hâli içerisinde bulur. Bu durum bireyin öz saygısını yitirmesine ve mutsuzluğuna neden olur. Bu anlamda kişinin inancını davranışlarına dökebilmesi önem arz etmektedir. Eğitimin amacı, insanların öğrendiklerini yaşantı hâline getirmelerini sağlamaktır. Din eğitimi ise bu amaca paralel olarak kişilerin dinlerini içtenlikle yaşamalarını sağlamalıdır. Bu ise önceki bölümlerde ifade edilmeye çalışıldığı üzere sadece öğretim ile gerçekleşmez. Hz. Peygamber'in eğitici olarak gönderildiğini haber veren ayetlerde onun, muhataplarını arındırma vasfı üzerine yapılan vurgu dikkat alınmalı, öğretimle beraber dinî eğitime bu misyon kazandırılmalıdır. Tezkiye kavramının tasavvufi boyutunun yanında, inancını hayatına uygulayabilen ve inancı doğrultusunda bir dünya görüşüne sahip olabilen; bunun sonucunda değer, bilinç ve davranış boyutuyla bir bütün olarak kişiliğini şekillendirebilen huzurlu bireylerin yetişmesindeki etkisi ve önemi göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmanın, sonucu itibari ile manevi arınmanın hem bir amaç hem de bir metot olarak önerilmesi önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. Aktaş, Hamza. **Kur'an'a Göre Nefis Eğitimi**, 1. Baskı, İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.
2. Arslan, Ahmet. **İlkçağ Felsefe Tarihi 1**, 4. Basım, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
3. Bardakçı, M. Necmettin. **Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf**, Rağbet Yayınları, 2005.
4. Bayraklı, Bayraktar. **İslam'da Eğitim**, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009.
5. Bayraklı, Bayraktar. **Yeni Bir Anlayışın Eşiğinde Kur'an Tefsiri**, 4. Basım, İstanbul: Bayraklı Yayınları.
6. Bekiroğlu, Onur ve Enes Bal. **Siyasal Reklamcılık**, Konya: Literaturk Yayınları, 2014.
7. Beyzâvî. **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, Beyrut, 1988.
8. Bilgin, Beyza. **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara: Gün Yayıncılık, 2001.
9. Bogdan, R. C. ve S. K. Biklen. **Qualitative Research for Education: An Introduction to Theories and Methods** Boston: Pearson, 2007.
10. Cebeci, Suat. **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi**, 3. Basım, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
11. Cebecioğlu, Ethem. **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, 1. Basım, İstanbul: Otto Yayınları, 2014.
12. Cilacı, Osman. **Dinler ve İnançlar Terminolojisi**, İstanbul: Damla Yayınevi 2011.
13. Corbin J. ve A. Strauss., **Basics of Qualitative Research (3rd ed.): Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory**, Thousand Oaks, California: Sage Publications.
14. Doğan, Recai ve Remziye Ege, **Din Eğitimi**, 6. Basım, Ankara: Grafiker Yayınları.

15. Durusoy, Ali. **İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri Nefs, Akıl ve Ruh**, 3.Basım, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
16. el-Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed. **er-Riâye li-hukûkullâh**, Abdulkâdir Ahmed Ata (Thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, ts.
17. Erbaş, Ali. **Hristiyanlık'ta İbadet**, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
18. Erdem, Hüsameddin. **Ahlâk Felsefesi**, Konya: Hü-Er Yayınları, 2003.
19. Erden, Münire ve Nurettin Fidan, **Eğitime Giriş**, 1. Basım, Ankara: Alkım Yayınları, 1998.
20. Eroğlu, Feyzullah. **Davranış Bilimleri**, İstanbul: Beta Basım-Yayım Dağıtım A.Ş., 1996.
21. Gökalp, Ziya **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, İstanbul: MEB Yayınları, 1974.
22. İbn Hemmâm, San'ânî, Abdurrezzâk. **el-Musannef**, Beyrut, 1971, Cilt.3.
23. Isfehâni, Râgıb. **ez-Zerî'a alâ Mekârimi's-Serî'a**, Kahire, 1985.
24. Katar, Mehmet. **Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe**, Ankara: Töre Yayınları, 1997.
25. Kur'an-ı Kerim.
26. Kaya, Mahmut. **Kindi Felsefi Risaleler**, İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2018
27. Kurtubi, Ebu Abdullah M. b. A. Ebi Bekr. **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Kahire: Daru'l-Hadis, 2000.
28. Mar'aşî, Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekir. **Cühdü'l- Mukil**, Konya: Vilayet Matbaası, 1872.
29. Mehmetoğlu, Yurdağül. **Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci**, 1.Basım, İstanbul: Dem Yayınları, 2015.

30. Meydan, Hasan. **Din Eğitiminde Manevi Boyut**, 1. Basım, İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
31. Müslim, “Kader”, 22-25/49-51.
32. Nesefî, Ebü'l-Berakât Abdullah bin Ahmed. **Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil**, Beyrut: Dar-u İbn-i Kesir, 1999.
33. Rıza, Muhammed R. **el-Vahyü'l-Muhammedî**, Beyrut: Müessesetü İzzeddin, 1406.
34. Rumi, Eşrefoğlu. **Müzekki'n-Nüfus**, 1. Basım, İstanbul: Sufi Kitap, 2015.
35. Sarı, Mevlüt. **El-Mevarid**, 1. Basım, İstanbul: İpek Yayınları.
36. Schweitzer, Albert. **Medeniyet Felsefesi**, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2011.
37. Sînâ, İbn **Kitâbu's-şifâ et-tabîyyât (II)**, **Kitâbu'n-Nefs**, Georges C. Anawati ve Said Zayed (nşr.), Kahire, 1975.
38. Tetik, Necati. **Kıraat İlminin Talîmi**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
39. Tosun, Cemal. **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, 1.Basım, Ankara: Pegem Yayınları, 2001.
40. Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
41. Ülken, Hilmi Ziya. **İslâm Felsefesi: Kaynakları ve Tesirleri**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1967.
42. Yazır, Elmalılı Hamdi **Hak Dili Kur'an Dili**, Emin Işık ve Diğerleri (sad.).
43. Yılmaz, Hasan K. **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul: Ensar Yayınları, 2020.
44. Yılmaz, Nazif. **Kur'an Öğretiminde Temel İlkeler ve Yöntem-Teknikler**, İstanbul, 2012.

Sürekli Yayınlar

1. Aksöz, Tuncay. “İnsan Benliğinin Arınması” **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 31 (Haziran 2015).
2. Aktaş, Hamza. “Kur’ân’da Arınma (Tezkiye) Süreciyle Nefsin Eğitimi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Nu.59, (Autumn 2017).
3. Ausubel, David P. “A Cognitive View, ABD: Springer Science+Business Media Dordrecht”, **The Acquisition and Retention of Knowledge (e-book version)**, 2000. Aktaran: Hasan Meydan, *Doktriner Düşünce Ve Din Eğitimi: Anlamlı Öğrenme Ve Bireysel Manevi Tecrübe Bağlamında Bir Değerlendirme*, **19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.40, (2016).
4. Başkurt, İrfan “Din ve Ahlak Eğitiminde Yeni Arayışlar ve Bakış Açıları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.6, (2002).
5. Benli, Abdullah “İlahiyat Fakültelerinde Yürütülen Kur’an Okuma ve Tecvid Dersleri İçin Bir Program Önerisi” **Bilimname**, Cilt.18, Sayı.1, (2015).
6. Binol, Ali. “Kur’an’da Geçen Tezekki Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BOZİFDER)**, Cilt.11, Sayı.11 (Haziran 2017).
7. Blumental, David R. “**Understanding Jewish Mysticism-The Philosophical-Mystical Tradition and Hasidic Tradition**” New York: Ktav Publishing, Aktaran: Tuncay Aksöz, “İnsan Benliğinin Arınması” **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.17, Sayı.31, (Haziran 2015).
8. Bradley E. Cox and Elizabeth Orehovec, "Faculty-Student Interaction Outside the Classroom: A Typology from a Residential College" **The Review of Higher Education**, Vol.30, No.4, (June 2007).

9. Canikli, İlyas. “Hadis Öğretimi Üzerine Bazı Düşünceler”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.23., (2010).
10. Çağırıcı, Mustafa. “Din Ve Dünyevileşme”, **Din ve Hayat**, Sayı.13, (Haziran 2011).
11. Çalışkan, İsmail. “Bir Tefsir Dersi Örneği” **Cumhuriyet Fakültesi Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, (2012).
12. Çelik, Celaleddin. “Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dinî Hayatının İncelenmesi”, **Bilimname**, Cilt.1, Sayı.1, (2003).
13. Çetin, Rabiye. “Tanzimat’tan Günümüze Kelam’ı Yenileme Çalışmaları I” **Dinî Araştırmalar Dergisi**, Cilt.16, Sayı.42, (Ocak-Haziran 2013).
14. Demir, Ömer. “Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Sayesinde Bütüncül Öğrenme”, **Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt.10, Sayı.1, (2015).
15. Erbaş, Muammer. “Kur’ân’ın Mânâ Boyutu Işığında Kur’ân Okuma’nın Anlamı”, **Marife**, Yıl.7, Sayı.1,(Bahar 2007).
16. Gomes, Peter J. “Affirmation and Adaptation: Values and the Elite Residential College” **Daedalus**, Vol.128, No.1, (Winter 1999).
17. Güler, İlhami. “Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: Dünyevileşme”, **İslâmiyât**, Sayı.3, (2001).
18. Gültekin, Ayşe. “Hadis Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (Journal of the Human and Social Sciences Researches)** Cilt.7, Sayı.4, (2018).
19. Gürsoy, Adnan. “İbn Sînâ’nın Nübüvvet Teorisinde Kutsî Akıl”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.23, Sayı.2, (2014).
20. Haliloviç, Saffet. “İslam’da ‘Nefs’ Tezkiyesinin Önemi”.

21. Hökelekli, Hayati. “Dinî Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü”, **Diyanet Dergi**, Cilt.11, Sayı.2, (1985).
22. Karacelil, Süleyman. “İlahiyat Fakültelerinde Tefsir Tarihi ve Usûlü Dersinin Bazı Problemleri ve Çözüm Önerileri”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.3, Sayı.5 (2012).
23. Karacoşkun, M. Doğan. “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi** 4, Cilt.4, Sayı.3, (2004).
24. Keyifli, Şükrü. “Eğitim ve Din Eğitimi”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Cilt.13, Sayı.2, (2013).
25. Koç, Mustafa. “Dindarlığın Oluşumuna Din Eğitiminin Psiko-Pedagojik Katkıları: ‘Değer-Yoksun Dindarlık’ Tipolojisi Bağlamında Teorik Bir Yaklaşım”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt.15, Sayı.33, (Temmuz 2017).
26. Martı, Huriye. “Dinî Ve Ahlâkî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt.54, Sayı.3, (2018).
27. Oruç, Cemil. “Din Eğitiminin Hedefleri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.13, Sayı.1, (2008).
28. Özdemir, Abdurrahman “İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminin Gerekliliği, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Cilt.6, Sayı.10, (2004).
29. Özdemir, Sadettin. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İlahiyat Programı İle İlgili Görüşleri: SDÜ İlahiyat Örneği”, **dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)**, Cilt.7, Sayı.13, (Bahar 2019).
30. Selvi, Dilaver. “Beyzavi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva”, **Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi**, Cilt.26, Sayı.2, (2010).

31. Seyhan, Ahmet Emin. “Ebu’l Hasan el Harekani’nin Nefsi Tezkiye Metodu” **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara, Vol.9 Nu.2 (Winter 2014).
32. Sherbok, Dan C. “**Jewish Mysticism-An Antology**” Oxford: Oneworld, 1995, Tuncay Aksöz, “İnsan Benliğinin Arınması” **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.17, Sayı.31, (Haziran 2015).
33. Şenat, Fatma A. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Anlayarak Kur’an Okuma Durumları Üzerine Bir Çalışma”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:52 Sayı:1 (2011) .
34. Şenat, Fatma A. “*İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kur’an Okuma Ve Tecvid Dersinin İşlenişiyile İlgili “Kanaatleri Üzerine Bir Araştırma”*”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.42, Sayı.42, (2016).
35. Tatar, Burhanettin. “Günümüz İlahiyat Fakültelerinde Tefsir, Hadis, Ahlak Felsefesi Ve Müzik Derslerinin Anlamı Üzerine Notlar”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.30 (2013).
36. Taylor, Barrett J. ve Christopher C. Morphew, “An Analysis of Baccalaureate College Mission Statements” **Research in Higher Education**, Vol.51, (August 2010).
37. Tekin, Mustafa. “Değişen Dindarlığın Dünyevileşme Boyutu”, **Eskiyei**, Sayı.10,(2008).
38. Ünver, Musrafa. “Kur’ân’ın Tezkiye Prensibine Bir Bakış”, **Araşan SBE İLMÎ DERGİSİ**, Cilt.1-2, (2006).
39. Yapıcı, Asım ve Tuğrul Yürük, “Yüksek Din Öğretimi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları: Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Örneği”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.15, Sayı.1, (2015).

40. Yaran, Cafer Sadık. “İnsanın Egzistansiyal İhtiyaçları ve Dinin Perenniyal Cevapları”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.12, Sayı.12-13, (2001).
41. Yayla, Ahmet. “Eğitim Kavramının Etik Açısından Analizi”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt.2, Sayı.1, (Mart 2005).
42. Yılmaz, Hasan Kamil. “Tezkiye: Arınma”, **Altınoluk Dergisi**, Sayı.83, (Ocak 1993).
43. Yüksek İslam Enstitüsü Öğrencileri, “Kur’an-ı Kerim’de Temizlik”, **İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi**, No.2, (1964).

Çeviriler

1. Affifi E., **Muhyiddin İbn Arabi’nin Tasavvuf Felsefesi** , M.Dağ (çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
2. Blachere, Regis. “ Nefs Kelimesinin Kuran’da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sadık Kılıç (çev.), Sayı.5 (1982).
3. Çetinkaya, Bayram Ali. “İhvan-ı Safa Düşüncesinde Temel Tasavvufi Kavramlar ve Meseleler”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Cilt.9 Sayı.2, (Aralık 2005).
4. el-Cîlî, Abdülkerim. **İnsân-ı Kâmil**, Abdülaziz M. Tolun (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
5. el-Mekkî, Ebû Tâlib. “**el-Kûtü’l-Kulûb**”, Muharrem Tan (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
6. er-Razi, Fahrüddin. **Mefatih’ul-Gayb**, Suat Yıldırım ve Diğerleri (çev.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
7. Epstein, Perle. **Kabala: Musevi Mistiklerin Yolu**, N. Karayazgan, Ş. Barkın (çev.) , İstanbul: Dharma Yayınları, 1998.
8. Gazali, İmam. **İhya’u Ulumi’d-Din**, Ahmet Serdaroğlu (çev.), İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

9. Haldun, İbn. **Şifâu's-Sâil li-Tehzibi'l-Mesâil ve Mukaddime'de Tasavvuf İlmi**, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984.
10. Kesir, İbn. **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Bedreddin Çetiner ve Hacı B. Karlığa (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988.
11. Kindî, **Nefis Üzerine**, Mahmut Kaya (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
12. Kutup, Muhammed. **Kur'an Araştırmaları Mekki Ayetler**, B. Karlığa, B. Eryarsoy, (çev.) İstanbul: Seriiye Yayınevi, 1997.
13. Osman, el-Hücvirî, Ali b. **Hakikat Bilgisi: Keşfü'l-Mahcub**, Süleyman Uludağ (çev.), 4. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
14. Platon, **Phaidon**, Suud K. Yetkin ve Hamdi R. Atademir (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
15. Plotinus, “**Dokuzluklar I**”, Zeki Özcan(çev.), Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2006.
16. Şucâî, Muhammed. **Makalat: Nefsi Arındırma Yöntemleri**, Ahmet Çelik(çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2011

Yayınlanmamış Tezler

1. Ali, Muhammed Hussein. “Öğrencilere Göre İlahiyat Fakültelerinde Kelam Öğretimi (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2016.
2. Boni, Lauren J. “The Sufi Journey Towards Nondual Self-realization”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, University of Lethbridge, Canada, 2010.
3. Bulut, Ahmet. “Kur'an'da Tuhr Kavramı”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Fırat Üniversitesi, 2011.
4. Gören, Emine. “İnsanın Arınma İhtiyacına dini Ahlâkın Katkısı”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2009.

5. Kara, Nazlı Tutku. “Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi Ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2019.
6. Kelkit, Ömer Arif. “Kur’an’da Tezkiye” **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 1999.
7. Kılıç, Sibel. “Din Eğitiminde Kur’an’a Göre Tezkiye Kavramı”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2019.
8. Peker, Hüseyin. “Suçlularda Dinî Davranışlar” **Yayınlanmamış Doçentlik Tezi**, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1987.
9. Solgun, Yunus E. “Mistisizm ve Toplum: Orta Çağ İslam ve Hristiyan Toplamlarında Dervişler ve Keşişler (13-15. Yüzyıllar)” **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2020

Editörlü Yayınlar

1. Acuner, Yusuf ve Diğerleri, Mehmet Ünal, “Akademisyen ve Öğrencilere Göre İlahiyat Fakültesinde Tefsir Dersi Üzerine Bir Alan Araştırması”, Ömer Kara (Ed.), **Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri** içinde (57-81), Bursa: Kur’an Araştırmaları Vakfı, KURAV Yayınları, 2007.
2. Akyürek Süleyman (Ed.) **Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?-Sorunlar ve Çözümler**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
3. Düzgün, Şaban Ali (Ed.), **Kelâm El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
4. Erginli, Zafer (Ed.), **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Kalem Yayınları, 2006.
5. Eşmeli, İsmet. “Hinduizm’de Kâmil/Kurtulmuş İnsan”, Kemal Göz ve Mustafa Türkan (Ed.), **Medeniyet, İnsan ve Din** (237-261), Ankara: FCR Yayın, 2018.

6. Görgün, Tahsin. “İlahiyatın Akademik Yapılanması, Bölüm ve Anabilim Dalları Nasıl Olmalıdır?” Süleyman Akyürek (Ed.), **Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?** içinde (149-164), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
7. Hökelekli, Hayati. “Editörün Sunuşu”, Hayati Hökelekli (Ed.), **Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)** içinde (9-10), Bursa: Kurav Yayınları, 2006.
8. Sunar, Lütfi. ve Latif Karagöz (Ed.), **İnsanı Yeniden Düşünmek**, Ankara: İlem Yayınları, 2019.

Ansiklopediler

1. Aydın, Mehmet. “Hristiyanlık”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998.
2. Başoğlu, Tuncay .“Tezkiye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, , İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
3. Gürkan, Salime L. “Vaftiz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV Yayınları.
4. Uludağ, Süleyman. “Nefis”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Diyanet Yayınları, 2006

Kongre, Sempozyum ve Bildiriler

1. Altıntaş, Fatma B. “İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Hadis Dersleriyle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Nitel Bir Araştırma)” **Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu**, s.376.
2. Dönmez, Tuba Nur. “Teknoloji ve Dinî Değerler İlişkisi: Değer Merkezli Bir Değerlendirme”, **I. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı**, İstanbul: 29 Haziran-1 Temmuz 2012.
3. Göçgün, Önder. “Mevlâna ve İnsan”, **I. Millî Mevlâna Kongresi**, Konya: Selçuk Üniversitesi, 3-5 Mayıs 1985.

4. Kaymakcan, Recep ve Diğerleri, “ İslam Düşüncesinde Ahlaki Değerler Ve Bunların Global Ahlaka Etkileri”, **Değerler Ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul: Ayşe Sıdika Oktay, 26-28 Kasım 2004.
5. Ünal, Yavuz ve Diğerleri, **Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu**, Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 10-12 Haziran 2016.
6. Vatandaş, Celalettin. “Kur’an Açısından Kişilik Ve Karakterin İnşasında Rol Modellerin Niteliği Ve Önemi”, Yavuz Ünal ve Diğerleri (Ed.) **Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu** içinde (153-172), Ordu, 2016

Sözlükler

1. **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, “Amel”, Ankara: DİB Yayınları, 2010.
2. **Eğitim Sözlüğü**, “Eğitim”, İstanbul: Say Yayınları, 2010.
3. **Eğitim Terimleri Sözlüğü**, “Eğitim”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
4. Ezheri. **Tehzibü’l-Luğa**, Cilt.1-4, ed-Daru’l-Mısriyye, ts.
5. İbn Manzûr. **Lisân’ul-Arab**, Kahire, 1307.
6. İsfehâni, Ragıb. **el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’an**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.
7. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, “İhtiyaç”, İstanbul: Kubbealtı Yayıncılık, 2011.
8. Tanrıverdi, E. ve M. Koç, (hızl.), **Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi**, İstanbul: **Türkiye Yazma Eserler Kurumu**, 2013.
9. **Türkçe Sözlük**, “Okumak”, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
10. Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.

İnternet Sayfaları

1. “Bilgi Paketi”, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <http://bilgipaketi.uludag.edu.tr/Programlar/Detay/78?AyID=27> (10.10.2020)
2. “Bologna Ders Çıktıları”, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <http://ilahiyat.harran.edu.tr/tr/ogrenci-bologna/bologna-ders-ciktilari/> (10.10.2020)
3. “Eğitim Bilgi Sistemi, İlahiyat Fakültesi, İslam İbadet Esasları”, 2020, Sakarya Üniversitesi, <https://ebs.sakarya.edu.tr/Ders/Detay/543246> (16.10.2020)
4. “Eğitim Bilgi Sistemi”, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <https://ebs.sakarya.edu.tr/Birim/DersPlan/25269> (10.10.2020)
5. “Habîs”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/habis> (15.09.2020)
6. Mustafa Çağrıncı, Hayati Hökelekli, "İrade", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.Org.Tr/İrade#1> (16.09.2020).
7. ¹“Öğretim Programı”, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İslami Bilimler Fakültesi, <http://ebs.29mayis.edu.tr/Pages/CoursePlan.aspx?lang=trTR&academicYear=2017&facultyId=2&programId=4&menuType=unit> (10.10.2020)
8. “Program Tanımları”, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, <http://bologna.ibu.edu.tr/akts/indexakts.php?&id=193&lang=tr-TR> (10.10.2020).
9. Sharon C. Hoffman ve Marilyn L. Grady, “A Teaching Model for Concept Learning and Changes in Critical Thinking”, (2013), Faculty Publications: Department of Teaching, Learning and Teacher Education. 152. <http://digitalcommons.unl.edu/teachlearnfacpub/152/> (11.10.2020).
10. “Teaching Fellow & Requirements”, <https://gsas.yale.edu/academic-requirements/teaching-fellows-requirements>, (7.11.2020)
11. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/> (10.10.2020)

12. “Yale Üniversitesi Kampüs Haritası”,
https://www.google.com/maps?q=yale+kamp%C3%BCs&um=1&ie=UTF-8&sa=X&ved=2ahUKEwj38vjPrd3tAhXwsosKHZPPDmwQ_AUoAXoECAMQAw
(12.11.2020)

Diğer Kaynaklar

1. Küçük, Hasan. 1981:218 ‘den aktarma Din Eğitimi bilimine giriş 2014.

